

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TATAY SÁNDOR: Egy asszony integet (elbeszélés) 417
RAB ZSUZSA: Bátyuska (*Tatay Sándor köszöntése*) 424
ANDREJ TARHANOV: A harmónia fia (*Bede Anna fordítása*) 426
MELCZER TIBOR: Tatay-redivivus (*Vulkán, A szerelem szőnyege*) 427
KERÉK IMRE: Badacsonyi vihar (vers) 429
ESTERHÁZY PÉTER: A mámor enyhe szabadsága (*giccstörédék*) 430

*

- NAGY GÁSPÁR verse 435
MÁNDY IVÁN: Magukra maradtak (III.) (elbeszélés) 436
GYURKOVICS TIBOR verse 443
SZAKONYI KÁROLY: Bertha Bulcsu ötvenéves 445
KEMENCZKY JUDIT verse 449
SZÁRAZ GYÖRGY: „Emberek, nem vadak...” (*Történelmi jegyzetek, II. rész*) 451
KALASZ MÁRTON: Téli bárány (regény, XVIII.) 457
KOVÁCS ISTVÁN versei 463
MAKAY IDA versei 464
POSZLER GYÖRGY: A homo ludens hősiessége (*Öt vonás Kosztolányi arcképéhez*) 465
KENYERES ZOLTÁN: „Zrínyitől Adyig, ... József Attiláig” (*Lukács György magyar tanulmányai 1945-ig. II. rész*) 471
KOCZKÁS SÁNDOR: „Csodálkozom, hogy élek” (*Létszemlélet és poétikai változatok Radnóti kései lírájában, I.*) 480
SOMLYÓ GYÖRGY: Újholdon... (*Emlékezés és tanulmány, I.*) 487

1985

MAJUS

- THOMKA BEÁTA: Az ötödik kérdés
(Mészöly Miklós: *Megbocsátás*) 495
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Bevezetés egy valódi „szépirodalomba”
(Esterházy Péter: *Kis Magyar Pornográfia*) 498
- DÉRCZY PÉTER: A játék tere és szereplői
(Csurka István: *Színleírás*) 503
- P. MÜLLER PÉTER: Örkény István: Önéletrajzom
töredékekben 506
- GYÖRFFY MIKLÓS: Ács Margit: Kard, korbács, alamizsna 508
- CZINE MIHÁLY: Szabó Gyula: Mátyuska macskája 510
- KISPÉTER ANDRÁS: Kende Sándor: Fekete rapszódia 511

KÉPEK

- MARTYN FERENC: Rajzok Weöres Sándor „A holdbeli csónakos”
c. színművéhez (Nádor Katalin fotói) 434, 479, 497, 502

JELENKOR

XXVIII. ÉVFOLYAM

5. SZÁM

**Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN**

**Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR**

A szerkesztőség munkatársai

**CSORBA GYÓZŐ
főmunkatárs**

**BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN**

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

**Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással**

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj: 192,— Ft.

85-1070 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

CSORBA GYÖZŐ József Attila-díjas költőt és műfordítót – folyóiratunk főmunkatársát – kiemelkedő költői és műfordítói tevékenységéért a Minisztertanács *Kossuth-díjjal* tüntette ki hazánk felszabadulásának 40. évfordulója alkalmából.

*

BARANYAI TÁRLAT nyílt meg április 2-án a Pécsi Galériában a felszabadulás 40. évfordulója alkalmából. A megnyitón átadák a tárlat díjait. A megyei tanács díját *Keserű Ilona*, Pécs város díját *T. Ferik Anna*, az SZMT díját *Pál Zoltán*, a Képzőművészek Szövetsége területi szervezetének díját *Valkó László*, a Bólyi Mezőgazdasági Kombinát díját *Novotny Béla*, a Zsolnay-gyár díját pedig *Kertészti Ágnes* kapta.

*

ÚJ MÚZEUM PÉCSETT. A Felsőmalom u. 9. szám alatt új várostörténeti és munkásmozgalmi múzeumot avattak Pécsen április 3-án. Itt nyílt meg a *Pécs története és munkásmozgalma*, valamint a *Pécs börtönytörténete* c. állandó kiállítás. Ünnepi köszöntőt mondott *Szentirányi József*, az MSZMP Pécs városi első titkára.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ április 13-án mutatta be *Weöres Sándor*: A kétfejű fenevad c. drámáját *Szöke István* m. v. rendezésében. – Április 15-én *Sarkadi Imre*: Elveszett paradicsom c. drámája került színre. Az előadást *Vas-Zoltán Iván* rendezte.

*

PITI ZOLTÁN Pécs városi tanácselnök március 22-én a dél-dunántúli írócsoporthoz meghívására tájékoztatót tartott szerkesztőségünkben Pécs távlati fejlesztési terveiről.

*

MARTYN FERENC irodalmi kísérorajzaiból válogatott kiállítást rendeznek május 9–június 6-ig a dunaujvárosi Uitzteremben. Ugyancsak májusban avatják fel a Vasmű előtt a művész Kalapácsok c. szoborkompozícióját.

*

JELENKOR-ESTET rendez Miskolcon április 29-én a városi Könyvtár és az Észak-magyarországi Írócsoporthoz *Bertók László*, *Csorba Győző* és *Szederkényi Ervin* részvételével. Folyóiratunk képviselői 30-án a *Napjaink* szerkesztőségébe látogatnak.

*

CSORDÁS GÁBOR költő és műfordító – folyóiratunk szerkesztője – kiemelkedő költői és irodalomszervezői tevékenységéért – márciusban *KISZ-díjat* kapott.

*

HARMADKOR címmel új, negyedévre tervezett irodalmi és kritikai periodika első száma jelent meg szegedi bölcsészek szerkesztésében.

*

TÜKÖRCSPADA címmel megjelent *Ékes Ákos* 1930–1984 közötti válogatott verseinek kötete dr. Borbély Ervin kiadásában.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Képcsarnok Ferenczy-termében március 28–április 11. *Szamosvári József* festményei. – Az Ifjúsági Ház galériájában április 5-től *Kovács Éva* kerámiái. – A Pécsi Kisgalériában március 29–április 21. *Szülőföldem* c. fotókiállítás. Ugyanitt április 26-tól *Molnár Mária* textiljei.

TATAY SÁNDOR

Egy asszony integet

Kora reggel három autóbusz indul a faluból, egy a bauxit bányához, egy a város piacterére, egy pedig, ha idejében érkezik, közvetlen utánuk, a fővárosba. Ez utóbbit távolsági busznak hívják, joggal, mert az utazási idő odáig jó három óra.

Az első kettő megtelt egészen, de kísérő nem maradt utánuk. A harmadikra egyetlen utas szállt fel, ám annak volt kísérője. Teréz feladogatta férje csomagjait, a biztonság kedvéért utána is kiáltott, mielőtt bezárult az ajtó:

– Ne feledd: A hátizsák, a kosár, meg a szatyor!

Azután már csak integethetett, azt is hiába, mert a deres ablakok elfedték őket egymás elől. Az autóbusz hátsó vörös fényei elúsztak arrafelé, amerre hajnalodott. Nem vörösen, hanem narancs színben, amilyenek a csikorgó téli hajnalok.

Jajgatott a hó Teréz lába alatt. Óvatosan lépkedett, ne adj isten, hogy elessék. Olyan betegségben szenved, hogy igen könnyen töredeznek a csontjai. Evégett tér vissza időnkint egy budapesti kórházba. Ágyszomszédságból származnak ismeretségei fővárosi asszonyokkal, rangos családokat mondhat barátainak. Az ilyen barátságot ápolni illik nyáron friss kerti haszonnal, télen disznótorral.

Ha nem is érték egymást az utcai lámpák fénykörei, mindenütt a lába elé látott. Az ablakok is világítottak már végig a főutcán. Teréz emlékezett az egykori sötét falura. Az első szobákat akkor a jobb módú házakban nem látták, legfeljebb az udvarokra vetődött ki némi sárga fény a konyhából, vagy az istálló ajtaján. Egy-egy kényesebb személy néha ablakos petróleumlámpát lóbált végig a falun.

Azt az egyet akkor megugatták a kutyák. De melyik kutyának támadna kedve csaholni a három autóbusz robajos hajnalán.

Terézt sem ugatta meg egyetlen kutya sem, de még a hajnalt sem. A csendet végül egy nehéz tartálykocsi verte el. Az a lomha jármű éppen a hűgének kapuján fordult be. Eszébe jutott, hogy éppen volna mondani valója a hűgának, arrafelé vette útját. Mire az udvarba ért, az elcsendesült járműből vastag tömlőt eresztettek be a pinceablakon. Mióta az új házat megépítették, nem

is pincének, alagsornak nevezték azt a szintet, amelyben elfért a kazánház, a kamra, meg a disznók eleségének előkészítője.

Teréz oldalogva leereszkedett oda a betonlépcsőn. Előbb kellemes malomillatot érzett, aztán savanyú szag ütötte meg az orrát. Óriási vaskádba ömlött a tömlőn a tejüzemből ideszállított savó. Zsákokban, ládákban szerteszét kucoricadara, sertéstápszer, miegymás nyolcvan hízó számára.

– Azért jöttem, Julink, mert egy olyan gyönyörű kis hótaposó csizmát kaptam a pesti ismerősöktől. Mondom, jó lenne az unokádnak, ne haragudjatok meg. – Félénken szólt, de elég hangosan, hogy a savó locsogását túlkiabálja. – Néhányszor lehetett csak a lábán annak, aki viselte. A gyerekfélének hamar nő a lába, hiszen tudod.

– Add csak a cigányaidnak. Van annak a gyerekek lábbelije. Nem szorul uraságoktól levetettre.

– Azoknak adhatom csak, persze. Mindenki olyan nagy úr lett a faluba, senkinek sem kell az ingyen holmi.

– Mért nem adod pénzért?

– Hogyan adnám, mikor én is ingyen kapom?

– Ingyen? Láttam az ablakon át, annyi kóstolót vitt az urad, ketten is alig bírtátok. Még a helyükbe is viszi, meg az idő, meg a költség.

– Tudod, hogy van egypár szabad utazása a Volánnál. Aztán nem is eresztik el azok sem üres kézzel.

– Nem hát! Hozzátok szórják a szemetet.

Teréznek el kellett magában ismernie, hogy ebben van némi igazság. Azoknak a pestieknek bizonyára megnyugszik a szívük, ha nem kell a kukába dobniuk a fölösleges holmikat. Hiszen látnivaló, többnyire szűk lakásokban élnek, hol őrizték azt, ami fölöslegessé vált. Nem kiabál már a rongyszedő sem. Így legalább jötevőknek érezhetik magukat. Az is előfordulhat, hogy összehordják a rokonaik, a szomszédaik is, csak megszabadulhassanak a hasznavehetetlen ruhadaraboktól. De hát mért ne legyen meg ez a kis örömük, hogy ők most adományoznak.

– Hidd el Julink, akkor is elfogadnám, ha utána elégetném. Bűnös dolog megsérteni azt, aki szívesen ad. Azért mondom, ne utasítsd el te se.

– Uristen, hát ilyesmivel foglalkoztok, amikor házatok lassan a falu szégyene lesz?

– Abban nőttél föl te is, Julink, velem együtt.

– Az akkor volt, most más világ van, nézz körül, nem vagy vak.

– Megélünk benne ketten, gondját is viseljük. Minek nekünk flancos, nagy ház, ha nincs, akire hagyjuk. Azt is visszautasítanak esetleg, mint ezt a szép kis csizmát.

Juli meglepő fennkölességgel válaszolt.

– Mi lenne, ha mindenki így gondolkodnék az országban. Nálatok a Jóisten igyekezete is hiábavaló. Olyan szerencsében részesültetek, hogy ötven éves korigotokra mindkettőtöket leszálékoltak. Ti meg, mint a süketek és vakok, nem veszitek észre az áldást rajtatok. Csak tébláboltok jódogotokban. El sem képzelheted a kurta eszeddel, mire vittük volna mi, ha ilyen szerencse ér bennünket. Ládd-e, az én uramat hajnalban elviszi a busz, a vejemet meg délután. Éjszaka kerül haza, most meg már kelthetem, hogy időben reggelizhessenek ezek az átkozott dögök.

– Dögöknek mondod őket? Szelídek, mint a bárány. Egy hangjuk sincs, csak esznek meg alszanak.

- Bezzeg a te vén kocádnak idáig hallik a rívása.
- Mégis szeretem szegény öreged.
- Szereted. Istenem-istenem! Hát csak szeresd a három-négy malacáért.

Rég a teknőbe lett volna a helye.

- Elég nekünk az, Julink.
- Tarts ölebet, azt szeresd.
- Nem leszel te boldog, Julink, akkor sem, ha annyi kese disznód lesz, mint a rostán a lyuk... Szóval, nem kell a kiscsizma.
- Elég! – kiáltott Juli a pinceablak felé, mert színültig telt a kád. Teréz meg elindult fölfele a lépcsőn.
- Nagy baj van, húgom, rettentő nagy baj, ha valaki nem tud már örülni egy olyan gyönyörű kiscsizmának sem.

– Nem búsult a derengő utcán, mert arra gondolt, hogy az ő angyal párja megérkezik kilenc óra tájban az Engels térre. Ott van mindjárt a földalatti. Csak fel ne bukfeneczzék a mozgólépcsőn a hátizsákkal, a szatyorral, meg a hálóval. Nem bukik el, ha szegecselt is a csípőcsontja, mert esze van és az a fő, hogy esze legyen az embernek, ne kapkodjon, mint Ignác a sündisznóhoz, aki gesztenyének vélte... „A könyökét ráhelyezi majd a futó korlátra és száll lefelé gyöngyen, mint a madár. Ért a lift kezeléséhez is, hiszen műszaki ember. Az Őrs vezér téren felreppen a kilencedik emeletre, aztán, ahogy kinyitják az ajtót, összezsapják a tenyerüket. Te jó Isten! Mintha a Mikulás érkezett volna. Megreggeliztetik szegényemet jó rumos teával.”

„Majd, ahogy fölrajzoltam neki, kiutazik Kőbányára, onnét be a Kálvin térre, a Kálvin térről Lágymányosra, Lágymányosról Pasarétre, Pasarétről Óbudára; arrafelé meg már ismerős, hiszen ott volt kisinás a Tímár utcában. Akkorra megkönnyebbül a drágám, mint a csacsi, aki átment a vízen a sószsákkal. Hacsaknem telerakják ruhaneművel a hátizsákját, a hálóját, meg a szatyrárt, de sebaj, beül úriasan a helyiérdekűbe, a ruhaféle jóval könnyebb a sonkánál. Ki sem bukkan a föld alól, csak a Deák téren, ott meg az orra előtt a buszállomás.”

Mészárosék dupla fóliás melegháza fényt szórt, mint a második hajnal. Tekla azt állította, villanylámpákkal pirosítják a paradicsomot. Hulljon áldás a munkájukra, ha szeretik amiben foglalatostkodnak éjt napallá téve. Mert, ha szeretik, attól pirosodik igazában a paradicsom.

Erről eszébe jutott, hogy beszél Teklának. A sajátjukon kívül csak Üstösök háza maradt meg régifajta tűzfalának a főutcán. Csakhogy ez jóval módosabb és kétszer olyan régi. Rangos család lakta, amelyből minden nemzedékben került ki bíró nem is egy. Ám azok eladták, mert az Újtelepen építkeztek. Aki sokat ad magára, ott építkezik. Aki pedig megvette annak idején, cigány volt, egyenesen a nem valami jóhírű Borzas telepről került a főutca. Igaz, nem akármilyen. Nem kupeckedésből szerezte rá a pénzt, mégcsak nem is tisztos, de adómentes fuvarozásból, hanem eljárt a bányába, amióta hozzáerősödött a szerszámokhoz. Ha valaki más vette volna meg, ez is halomba dült volna már, mire észbekapott a Műemlék Bizottság. De Üstösök, hába a bányászjövetelem, őt gyerekek mellett nem tudtak egy lélegzettel házat venni, meg építkezni is. Így viszont a hatóság hozzásegítette őket, hogy följavítsák, őrizték állagát.

Mindkét szomszédházat díszes vaskerítés őrizte betonoszlopokon, a kapuk mintázata sugárzó sárga napot ábrázolt. Üstösök előtt csak lécsor szerénykedett, lécajtó régimódi, csattanós kilinccsel.

Az öreg ház lejjebb ült jóval a fölmagasodott úttestnél, nád fedte egész hosszában. A csipkés tűzfalon a szellőzők alatt ott állt a biztonságtévő írás: S. J. 1810. A hatósági támogatásért Üstösök írásba adták, hogy karbantartják az emléképületet. Úgy is lett, ha húsvét, ha karácsony, azok a házfalak versenyre keltek tündöklésben a Mészárosék fóliasátrával. Mert aki cigány, annak kétszer kell bizonyítania, hogy higgyenek az emberek a szemüknek.

Mikor odaért a léckapuhoz, egy öregasszonyt látott az udvaron, aki hamuval szórta fel az utat a konyhaajtótól a gémeskútig, mert azt is meghagyták műemléknek, sőt kicserélték rajta a sudárfát, a kávéat is.

– Jó reggelt, Lidi néni!

– Jó reggelt, lelkem, asszonyság. Hívom a lányomat.

– Jöjjön inkább ide, magával szeretnék beszélni.

Dilló Lidi letette a vödröt, meg a parázskanalat.

– Megyek, angyalom, már ott is vagyok. Hogyne mennék, mikor maga szólít...

– Arról van szó, hogy összejött megint egy kisebb halom a pesti holmikból. Karácsonykor nem feledkeztek meg rólunk. Este a kései busszal megjön az uram, biztos nem üresen. Szét kéne osztanunk, ne legyen láb alatt. Magának sógora-komája, rokona majdnem mindenki Borzason, tudhatja, kire fér rá, meg főképpen ki érdemli meg.

Jelentem nekik, asszonyság, nyugodt lehet.

– Azt szeretném ám, ha nem csödülnének össze érte. Kivinnénk inkább, ha segítenének maguk is.

– Dehogy hurcolkodunk. Majd szólok a Piculának, hogy jöjjön be azzal a rossz gebéjével.

– Látja ez még okosabb, megfizetjük neki a fuvart.

– Még hogy megfizetik! A saját ostorával verem a valagára, ha elfogadja. Ez lesz az adója, úgysem fizet egy vasat sem. A lovát nem vehetik el, mert az a kenyérkeresője, a házába meg be sem mernek lépni a végrehajtók, hátha rájuk dül. Nem azért mondom, mintha irigyelném a saját testvérem fiát. De ha nem adózik az államnak, adózzék a Borzasnak. Nincs igazam?

– Maga tudja, Lidi néni, csak azt szeretném, ha virradat előtt indulnánk, nem reggel a falu csodálkozására.

– Ott leszünk, asszonyság, aztán elkocsizunk kertnek. Nem sülyed meg a kerék, elég fagyos a föld.

– A Teklát meg, ha elmentek a gyerekek az iskolába, küldje át hozzám, talán ráér egy kicsit.

Hazaérvén kivitte vén kocájának a langyos moslékot, míg lafatyolt, megvakargatta a füle tövét. Az a jóra való állat még zabálás közben sem felejtett el barátságos nyögéssel hálát adni az emberséges bánásmódért.

„Ha már csak hármat tudsz, hát malacozzál hármat.”

Visszament a konyhába, kezét mosott, majd az asztalra tett egy kis vágódeszkát, odakészítette melléje a legélesebb pároskést, sótartót, egy bögrében savanyú paprikát, végül a kredenc mélyéről előkereste azt a kislábost, amibe a reggelinek valót félretette. Nem valami különleges nyalánság, csak egy fél maroknyi főtt hús volt az, olyanféle cafrang, amilyeneket félredobnak a disznósajthoz. Ezt kedvelte legjobban az egész disznóvágásban jól megszózva, paprikázva. Mielőtt helyet foglalt volna, a pálinkás üveget is elővette, a kenyér amúgy is az asztalon volt pántlikás konyharuhában. Nagy örömmel szeletelt azzal a borotvaéles késsel a finom érintésű hársfadeszkán, mert megint

minden a szíve szerint történt. Úgy, mint rendszerint, már azt hihette, hogy véle a sors különösképpen kegyes. Pedig nem ám, hanem a szíve volt olyan áldott, hogy minden változatot békével elfogadott. Étkezése közepén töltött magának egy kevéske pálinkát és felhajtotta tempósan. De ha az ő Lajosa egyszer, csak egyetlen egyszer azt mondja, nem való pálinkát falatozás közben fogyasztani, hát megissza ébredéskor, mint a legtöbb ember. De nem bolond az, hogy szembeszálljon olyannal, aki amúgy is engedékeny. „Nem száll az szembe, hanem járja a pesti utcákat, szegényem, föld alatt és föld felett.”

– Békesség – mondotta magában és letette a pálinkás pohárkát.

Ekkor lépett be Tekla.

– Megérkeztél, gyöngyöm? Jól tetted. Gyere, igyál egy csöpp pálinkát. Reggeliztél?

– Siettem nagyon. A pálinkát meg nem kívánom, ha nem haragszik.

– Már hogy haragudnék, főzz magadnak teát. Ott van a tepsiben a hurka, kolbász. Sietni pedig nem érdemes, aki siet, az nem ér rá gondolkodni. A cigányok szívesebben gondolkodnak, mint sietnek, de te már gyorsabban pörögsz, mint egy paraszt a háztájiban. Tedd föl, szépségem, a hamulúgot a tűzhelyre, míg reggelizel, jól megmelegszik.

– Hamulúgot? Teréz néni...

– Azt hát. Az átok mosószerektől kisebesedik minden ujjamtöve.

– Alergiás?

– Úgy is mondhatod, amilyen okos vagy. Azonkívül a hamulúg ingyen van. Még azonkívül az én aranyos tyúkjaim – föl mernék fogadni – itt totyogrogna valamennyien az ablak alatt, mert úgy találkoznak legelőbb a téli napsugárral, mi pedig majd odavisszük a közelbe a bontószéket, ott súroljuk meg gyökérkefével. Száz éve vagdalják már azt éles késekkel, képzelheted, milyen rücskös, mennyi hússzilánk beleült tegnap a recéibe. Azt mind kiviszi a bőséges forróvíz a jeges-havas földre, az én tikjaim meg rácsapnak, összeszedik az utolsó morzsáig, ha csontocska van közte, annál szívesebben... Te, idefigyelj, majd jön a gúnár nyomában az összes tojóval, hogy részt vegyen a lakomában. Kiterjeszti szárnyát, sziszeg, a tyúkok akkor szétröppennek, de fut kétségbeesetten még a Fillér is, ugatni sem bátor. Csakhogy a lúdak semmire sem mennek az ügyetlen csőrükkel, belátják hamarosan, megkezdik a visszavonulást. Akkor aztán összeszedi magát a Fillér, mert csak akkor ijedik meg, ha kiterjeszti szárnyát a gúnár, meg ha sziszeg a libasereg. Elkezd a csaholást, aztán utánuk veti magát, azok meg szárnyra kapnak, meg sem állnak a patakig, egyenest rá a Langyosra. Ott meg is keresik maguk a kenyérüket. Tudod, azelőtt csak úgy fehérlett az a soha be nem fagyó patak a libáktól, most minden vizibogár, minden apróbéka, minden ebihal az enyémeke, látod, arra való a csőrük, nem hogy a fagyban csipkedjenek... A tyúkjaim pedig vígan folytatják a lakodalmat. Hát a fejemre estem, hogy mérges mosószerrel étessem meg őket? Ezeket a drágákat, akik aztán szétfutnak gyorsan, mert már érzik a szagát a tél végének. Szalad, repül, mindegyik a maga kedvenc fészkére. Ha akarom, minálunk minden reggel húsvét van, amikor összeszedem a tojást ólban-istállóban, szénapadláson. Az a bolond meztelen nyakú meg egyenesen a kutyaházba tojik. Ilyet sem hallottál még! Ne hidd ám, hogy a Fillér megzavarja. Téblából csak előtte, mint egy kapuőr, aztán mikor kiröppen a tyúk nagy kotkodácsolva, akkor vele ugat, míg el nem hozom onnét a meleg tojást. Szóval, minálunk mindig történik valami.

Történt pedig, hogy mire megreggeliztek kedvükre, a jóisten olyan ra-

gyógó téli sugárzást bocsátott az udvarra, amely szinte példanélküli. A tyúkok valóban ott fürdöztek az ablak alatt a napfényben és mikor lemosták a bon-tószekeket, rácsaptak a hordalékra. Jött a gúnár tárt szárnyakkal, futottak a li-bák, menekült a Fillér kutya, majd amikor összeszedte bátorságát, lett nagy haddelhadd. Szárnyra kapott akkor a fehér sereg és látnivaló volt az is, ahogy leereszkedtek a Langyosra. A verebek pedig leröppentek a tyúkok közé a gó-lyafészekből. Mert Terézék kéményén gólyafészek volt. Hol is találtak volna fészekrakó helyet azok a kelepelők az újfajta kéményeken, azokon a soványa-kon, amelyeknek a tetején szállt ki a füst, az is széngázos volt, vagy olajszagú. Terézéké fedett volt, zömök és erőteljes. Vihar azt meg nem ingathatta.

– Ládd-e, Tekla, gyerekünk nem lett egy sem, de a gólyák itt fészkelnek nálunk. Itt van az elosztó! Ha végeztünk, ha minden tiszta lesz a házban, csakúgy ragyog, akkor felakasztjuk a kolbászokat a kéménybe, majd a son-kákat is, a szalonnát, az oldalasokat, ha eleget pihentek a sóban, oda kerül a prэшurka is. Nem kell nekünk füstölőt eszkábálnunk deszkából, olyat, mint az árnyékszék, hogy azt etessük fűrészpórral, meg petyekes tuskóval. Gyön-gyen megpirosodik minden a konyhánk füstjében kényelmesen, ráérvén. Nem kell nékem a Piculától vásárolnom az erdei korhadékot.

– Pedig az jókat válogat – állította Tekla. – Elhiszi-e, hogy éjjel gyűjti össze, amelyik világít, az a legjobb füstölő.

– Hogyne tudnám, olyan a jó petyekes fa, mint a szentjánosbogár, Iste-nem, hová lettek azok is, a szentjánosbogarak! A gyönyörűek! Elhiszed-e, még a cserebogarat is sajnálom, pedig mennyi bajunk volt a csimaszokkal, míg el nem veszték a sok mérgezésben. Cserebogár nélkül nem olyan a május. Ezt azért ne mondd meg senkinek, mert még a fejemet veszik, hogy visszaki-vánom tán még a sáskajárást is, a tetűt, a bolhát. Nem akarok én ebből val-lást, csak míg élek, élek szegényen, urasan. Megfizetem a luxusadót és kész.

– Micsodát, Teréz néni?

– Úgy, ahogy mondom. Az én Lajosom, míg legény volt, nagyon szeretett kuglizni. A kocsmáros tíz fillér pinkapénzt szedett óránként. Rá két fillér volt a luxusadó. Hát, hogy most tudd: itt járt két hete a Takács Jutka a tanácstól. Hozott két papírpédót, hogy azt töltsen ki, mert adót kell fizetnem, azért használt ruhával kereskedem. Na, most képzelheted, mit mondtam én annak az én kereskedésemről. Az ugyan megedződött már adóügyben, a szeme sem rebbent, csak hajtogatta: – kedves Teri néni, ezt a világon senki el nem hiszi magának! Még hogy ingyen csinálja! – Elszaladtam én utána a tanácshoz, hogy beszéljek a fejjel, ha a láb nem segít. De azok is csak mosolyogtak fapo-fával. Magamban – nem hinnétek ti a Krisztus sebeiben sem... Addig szo-rongattak, hogy onnét egyenest a plébános úrhoz siettem. Hát, ha nem hiszik el, akkor ossza szét az egyház, leteszem a templom lépcsőjére. No, most fo-gódz meg jól: az sem hitte el, a plébános úr sem. Csak hajtogatta azt a gyö-nyörű szép fejét, csak nézett azzal a szelíd, kék szemével teljes biztonságban, hogy csodák már nincsenek. Most szólj hozzá! A kánai mennyegzőt, azt el-hiszi, mert az régen történt. De ezt nem, hiába ajánlom neki, hogy járjon a nyomomban. Csak vigasztalga, hogy nem lesz olyan sok az az adó. Ő ilyes-mibe nem avatkozhat, hanem menjek el a hazafias Konrádhoz. Mert a Nép-front az illetékes az esetemben. A Konrád úrról mindenki tudja, mennyit tett a falu érdekében... és így tovább.

– Mentem is volna, de eszembe jutott, hogy a hazafias Konrád finánc volt, az istenadta, amíg nyugdíjba nem vonult. Az biztos, hogy azóta sokat

tett a falu népéért, fáradságot nem sajnálva, mert ő meg abban leli örömét. De aki egyszer negyven évig adócsalásokkal, pálinkafőzőkkel volt elfoglalva, annak az agyában olyan bonyodalom keletkezett a hivatalbéli dolgokat illetően, hogy minél lelkiismeretesebb, annál inkább belerokkan. Hát szabad nékem az egyszerű igazsággal rátörnöm egy olyan emberre, akinek a fejét egy életem át telehazudták körmönfont huncutok? Isten őrizze! Az öregedő agy erei törékenyek. Mért okozzak én kárt a falunak. Így aztán vissza a tanácsra. Megmondtam nekik, hogy nem vitatkozom. Fizetek adót, ha ráírják a papírra, hogy: luxusadó. Fizettek ilyet valaha a pincsikutyákért, a vadászengedélyért, de még a brillantinért is, amit a hajukra kentek az asszonyok. De ha jövedelemadónak nevezik, inkább licitálják el a házamat a gólyafészekkel együtt. Ebben maradtunk. Nem vagyok én ócskás handlé. Alászolgája!

– Jaj, szegény Teréz néni, maga sem olyan fiatal már. Az isten áldja meg a lelkét, kár lenne érte.

– Oda se neki, leányom! Tudod, mit gondoltam ki? Csináljuk meg ezt a holnapi eseményt szépen, ünnepélyességgel, ha már egyszer fizetjük a luxusadót. Hálistennek, szép időnk volt, nemsokára elvégzünk. Maradjon csak a falnak támasztva teknő, fazék, vassfazék, fakanál, hadd száradjanak a napon, mielőtt helyükre kerülnek. Míg te fölmosod a konyhát, kamrát, sütők egy kis kékkáposztát. Ebédeznünk szépen, aztán mész haza, megmondod anyádnak, ha kimegy a Piculáért, készítse ott elő a fogadtatásunkat. Nem úgy lesz, mint tavaly, hogy rongyokban vesznek körül bennünket, a gyerekekre adnak is valamit, meg nem is, hogy minél jobban megessék rajtuk a szívünk. Nem lesz megrohanása a kocsinak. Nem akarok gyerekeket libegő bilickével látni télvíz idején, meg hogy a lányoknak kékre fagyjon a kis micsodájuk a hasuk alatt, mint a páros szilva.

– Azt mondom, most ne sajnáljatok egy kis éjjeli műszakot. Ha lefeküdtetek a gyerekek, gyertek el anyáddal. Van itt sok csomagolópapír, meg madzag, összegyűlt, ahogy küldözgették fölös ruháikat a jó emberek. Készítünk annyi csomagot, ahány a család a Borzason. Ti jól tudjátok, ki mit használhat, hol mennyi a gyerek. Aszerint válogatunk, rá is írjuk a neveket. Azt is elhatároztam, hogy mégsem megyünk kertnek, hanem végigkocsizunk a falun a szép ajándécsomagokkal. Néhány ráadás is lesz, azok kapják, akik legszebben öltöznek. Az sem lenne bolondság, ha meghívnám a népfrontos Konrádot, tartson ünnepi beszédet ott a Borzason a népnek. Elmondaná okosan, hogy ez az első lépés a szocialista emberhez méltó fejlődés útján, vagy valami hasonlót, ő sok ilyet tud. A végén akciónak nevezné az egészet, akkor aztán pofára eshet az adóhivatal.

– Azonkívül megfogadom a Piculát, hogy hozzon is vissza bennünket a fiákerjén. Fölállok a szekérben, visszaintegetek nekik, azok is integetnek valamennyien. Végül meg is bízom a Piculát, hogy tartsa szemmel a tábort, ha valaki megpróbál eladni egy harisnyát is az ajándékból, az soha többé nem kap egy fakult nyakkendőt sem. Sőt súlyos esetben még tettlegességre is vethetődhet az akció tisztaságáért.

Bátyuska

Tatay Sándor köszöntése

Eszmélésem előttről ismerem Tatay Sándort. Ezt csak azért mondhatom így, mert ő állítja: Pápán, amikor még kocsiban tologattak, ő, a hatodikos pápai gimnazista, kiemelt a gyerekkocsiból és a karján ringatott. Valószínűleg mesélő kedve szülte ezt az epizódot, mert akkoriban kamasz diákok nem igen szokták kiszedegetni a kocsiból tanáruk pólyásgyerekeit. Ez a kedveskedő emlékezés, ha képzelet szüleménye is, mindenképpen jellemző Tatayra. Mert ő szeret ringatni, becézgetni. Írásainak legfőbb varázsa is ez: szereti tárgyait, legyen az ember, növény, állat. Még a besurranó tolvajról is, aki házat kifosztotta, szinte gyengéden ír, megértéssel, derűs bölcsességgel.

Ez a belőle áradó, természetes melegség vonzza köréje az embereket. Nem tudnék még valakit említeni, akit ennyien szeretnének. Soha nem hallottam róla rossz szót ejteni. Mintha nem is volna ellensége, legalábbis az embernek. Az írónak? Ezt ő jobban tudja.

Melegsége, humanizmusa nem az a fajta sima jóság, amely gyanús, mert egyformán árad mindenki felé. Tud kemény és indulatos is lenni. Olyankor acélosan szikrázik bozontos ereszü, kék nagyapó-szeme. De ritkán láttam ilyennek.

Tatay: „a Sanyibácsi”. Így szólítják a nála csak alig fiatalabb írókollégák, a kedves szigligeti szobalányok, a szomszéd badacsonyi szőlősgazdák, szerte az országban a könyvtárosok.

Egry és a Kisfaludy-ház mellett ő is Badacsony nevezetessége. Háza, a „ház a sziklák alatt”, nyaranta szinte turistaközpont. Ha a szigligeti Alkotóház írói elúnják a munkát, vagy ha külföldi íróvendég érkezik és valami, valaki „eredetit” akarnak mutatni neki: irány Tatay háza, pincéje! El tudom képzelni, hogy író- vagy szőlőmunkája közben nem örül mindig a háza előtti kétautónyi gyepes platóra felziháló gépkocsiknak. De szél- és napcserzett, szíves arca még akkor is megadja a váratlan vendégnek az örömet: itt szeretettel látják.

Magasan lakik, messzire lát. És ezt nem csak a balatoni táj széles horizontjára értem.

Életét úgy formálta, ahogy a legtöbben szeretnék, ha módunk volna rá. Tavasztól késő ősziig, metszéstől, mandulavirágzástól mustforrásig a Badacsony tágas nyugalma öleli körül. Ezért a hegyért harcol, a pusztuló szőlők sajognak neki, az omló-romló Szegedy Róza-ház, az elvesztett jószomszéd és barát: Jankovich Ferenc. Ezt a királyi függetlenséget nagy áron vette meg magának a hallgatás, vagy inkább elhallgattatás éveiben: bölcsen visszavonult, még hozzá „vendéglősnek”, felesége mellé turistaház-vezetőnek a Badacsony magasába. „Rodostó” volt a turistaház neve, véletlen egyezés, ehhez nem kell fűzni semmit.

Miközben messze, lent, Budapesten, irodalmi és főleg irodalompolitikai csaták dúltak, ő vendégei másnap ebédjét tervezgette az inséges időkben; ha kellett, csónakon evezett át a déli partra valami feketevágásból ígért húserért nagy kockázattal; fél borjúkat, disznókat cipelt fel a hátán a hegy tövé-

ből a sziklák alá; anyósa, és felesége, a híres gazdaasszony és híres szépség, Marika gondoskodott vele együtt a vendégek jólétéről. Mondják, hogy azokban a szűkös időkben sehol olyan jól nem tartottak senki emberfiát. (Akkor már számos nagysikerű regény, elbeszélés-kötet volt a háta mögött, hiszen első regényét, az *Ekét*, huszonegyéves korában írta.) Ott nődögélt kislánya, Ági is, akit ruháskosárban fektetett ki Isten szabad ege alá a gyöpre, s melléje ültette a Bögre kutyát is, „hogy a rókák el ne ragadják” a csecsemőt.

Később vett egy kis öreg házat, pincével. Nemrég nagyobbíttatta, tette télire is kényelmesen lakhatóvá.

Összenőtt a tájjal, hozzá tartozik. Ennél erősebben csak szülőfalujához, Bakonytamásihoz kötődik. Jártam vele a tamási temetőben, ahol azóta ott nyugszik Marika is. A falusi vadvirágos temető hatalmas parcellájában porlanak a Tatayak, az evangélikus prédikátor-ösök, akik a tizennyolcadik századtól fogva táplálgatták a hit lángját a tamási hívekben. Ott lesz nyugovása – reméljük, sok-sok év múlva – Sándornak is.

Sándor, azaz Bátyuska. Én így szólítom. Mert van benne valami az idősebb fiútestvérből, meg az orosz bátyuskákból, azaz falusi papokból, az olyan fajtájúakból, akikhez mindig bizalommal fordulhat az ember.

Bátyuska néha leteszi a metszőollót, vagy félretolja az írógépét és felkerekedik. Erre-arra húzza csavargó kedve, de legfőképp szeretett Bakonyába, amelynek minden zegét-zugát ismeri. Csodálatos, rejtett tájait láttam meg magam is vele, mert gyakran megtette azt a baráti szívességet, hogy levitt bennünket autóján a magunk Révfülöpére. Olyankor nagyokat került, hogy felfedezzen számomra is – hiszen magam is bakonyaljai vagyok – egy-egy elbűvölő zugot.

Az emberekkel, akik utunkba akadtak, a közülük való közvetlen természetességével váltott szót. Egyik melléktehetsége: rögtön megoldja az emberek nyelvét a legmeghittebb beszélgetésre. Talán maga sem tudja, hogy olyankor: „dolgozik”. Ettől olyan élők alakjai minden írásában, gondoltam sokszor.

Ettől, meg a tapasztalattól, attól a sok apró, de hegyé halmozódott kincstől, amelyet kanyargós útjain gyűjtött. Ifjúkorában bejárta, nagyrészt gyalog, fél Európát, akár a vándorló mesterlegények. Volt ál-grafológus, parkettáncos, éhen halódó csavargó, majd itthon gyári munkás, tisztviselő, kölcsönkönyvtáros, könyvkereskedő, hogy ne soroljam tovább, hiszen mindezt megírta könyveiben. S mindezeken túl, vagy inkább felül: író.

Pályáját, műveit elemezni itt most nem az én feladatom.

Mondják is, írták is, magam is úgy érzem, hogy íróművészete az utóbbi egy-két évtizedben ért a zenitre. A Meglepetéseim könyve, a Lődörgések kora, a Lyuk a tetőn – olyan olvasmányok, mintha zamatos, friss gyümölcsbe harapna a szomjazó. Vagy gyöngyöző forrásvízet inná. Sok fölös hordalékot is sodró irodalmunkban én mindig hittem a meleg szó, a tiszta beszéd erejében. És ha Tatayt olvasom, érzem, hogy hitem általa valóra vált.

Nagyon nehéz elhinni, hogy hetvenöt éves. Kemény, szívós és időtlen, akár a szőlőgyökér. Van benne egy árnyalatnyi a bakonyi betyárok mindent-bíró hetykeségéből is. Pedig nagyapó, még hozzá nem is a fiatal nagyapák közül való. Megadta neki a sors a rég áhított kis kékszemű Marci unokát. Aki természetesen rá hasonlít. Még a szemöldökét is úgy morcolja. Csak még pisze.

Bátyuska, tudom, velem együtt nagyon sokan köszöntik. Fogadja most annak a gyerekkocsiból kimarkolt, hajdani pólyásnak meleg, szerető köszöntését, szívbeli jókívánságait is.

Isten éltesse sokáig erőben, friss jó egészségben!

ANDREJ TARHANOV

A harmónia fia

Tatay Sándornak

*A Balatont szelíd eső
veri, s a völgyben kék köd árad.
Művész vagy és földművelő,
nagy fia a harmóniának.*

*A ház körül szőlő, gyümölcs,
a házban bent könyv-erdő bűvöl.
És hallgatom heves, de bölcs
szavaidat az életünkről.*

*„Szenvedély s tűrés egyre megy,
hiszen a lét – fények és árnyak.
S nem adja ingyen ez a hegy
arany fürtjét a boldogságnak.”*

*Mosolyodban szélvész süvölt,
szavaid szél-szaggatta rózsák.
Kezeid cédrusgyökerek,
pillantásodban fény és jószág.*

*Ritkul a tó felett a köd.
A lélekről felszáll a bánat.
Végetlen kert az örököd,
nagy fia a harmóniának.*

BEDE ANNA fordítása

ANDREJ TARHANOV vogul költő. 1936-ban született, tanítóként majd újságíróként dolgozott, 1963-tól hat verseskötetét adták ki. A hetvenes évektől számos költeménye jelent meg hazai fórumokon is, Bede Anna fordításában. Folyóiratunkban 1980-ban mutattuk be *Levél Magyarországra* c. versével. 1981-ben három hetet töltött Magyarországon, akkor látogatta meg Tatay Sándort is Badacsonyan. (A szerk.)

TATAY-REDIVIVUS

Tatay Sándor: Vulkán; A szerelem szőnyege

Minden életműkiadás a kortárs író számára is feltámadás. Tatay Sándor művei – kiállításában is oly szép – sorozatának új kötetét kézben tartva is így érezhetünk. Két kisregényét tartalmazza ez a könyv. A *Vulkánt* és *A szerelem szőnyegét*. Mindkettő színhelye a Badacsony. Az első több, mint negyedszázada jelent meg először. A második tizenöt esztendeje. S egyik sem nélkülözi a feltámasztásra érdemes, örök kérdéseket.

Vajon a kihunyt vulkán, (Badacsony hegye), örökre kialudt-e? A természettudomány kész a biztos, igenlő válasszal. Ám az ember, kivált az író, természettől fogva gyanakvó. És 1945-ben nem volt nehéz elképzelni: „hitvány és ingatag réteggel borított tűzgolyón taposunk.” Tatay Sándor, aki a háború után hosszú évekre messze elvonult világtól, irodalomtól, fel a Badacsony hegyére, valóban lába alatt érezte a történelmi lávát. Ő, (vagyis leplezetlen alteregója, a turistaház-gondnok Fű Gábor) elhagyatottak Mikulása, szegények szennyének, tébolyainak és tisztaságának figyelője. Íróként a külső világ ábrázolásának csakúgy, mint a lélekrajznak mestere, amint a hegy lakóit bemutatja.

Mert élnek itt mindenféle népek. Gyilkosok és áldozatok, tehetetlen betegek és kíváncsi szépségű nők, irigyek és önzetlenek, mint mindenütt a világon. Az azonban már a borvidék sajátja, hogy lakói csaknem mind a szesz átkát nyögik. S Tatay Sándor emberi sorsok drámáit fűzi egybe. A szegény emberét, aki beteg övéért élelemmel fizet a kisvárosi kórházban, s hogy szállíthassa a nehezen szerzett fizetséget, egy lélekvesztőn balatoni vihart kell kiálljon. Újabb drámák sora a hegyi lakók kiszolgáltatottsága nemiség dolgában. S az ebből eredő bűnök, hét gyermek odahagyásától a gyilkosságig. Sőt, nemcsak a szerelemföltésből elkövetett emberölés drámáját éljük meg a Vulkánon, hanem gyerekgyilkosságot is, amint az anya boros kivagyiságában megfojtja nyolcéves lányát. A drámák sora pedig valóságos, monumentális horrorfilmbe megy át, (hol volt még e műfajnak akkor a maihoz fogható divatja?), midőn a *Bor és vér* fejezetben, tömeges lerészegedés következtében egy gyöngé nőnek kell megkísérelnie a harcot – a hegy lejtőjén lovakkal elszabadult boroskocsit megállítandó – az elállatiasodott emberek okozta vésszel. S hogy a kocsi borult, és a lány egy hordó alá került, a katartikus fejezetzáró mondat mintha valami „vészes szimfóniáját” rekesztené be egy fájdalmasan szép, ünnepélyes motívummal: „Szétdőlt a köveken mind a két hordó, és a rengeteg bor, mint frissen támadt patak, vitte magával Borbála piros vérét. Öntötte vele az ország legáldottabb hegyét.” S mintha ebből a „legáldottabb” jelzőből bontakozna ki – egy szőlész-szó magyarázatoként – a borról és a szőlőművelésről a nagy vallomás.

Tatay regénye mégis mindennekelőtt társadalomrajz. Az emberi kapcsolatokból érdekes és tanulságos kép bontakozik ki. A legtöbb cselekedetnek (vagy éppen a cselekvés hiányának) oka, motiválója a szegénység. A földhöz nem vagy alig jutott hegyi paraszt önnön sorsának kiszolgáltatottja. De önmaga sorsának kiszolgáltatottja a halál birodalmából egyedül hazatért zsidóasszony (jóllehet, messianisztikus elszántságával túlmutat elesettségén), s a „halál szigetén” – elárvult udvarházában – élő földesúr-özvegye, kretén fiával együtt, (akiket az álkommunista helyi pártvezér ki-

rabol.) És kiszolgáltatottak az „özvegyek völgyének” lakói is, „mert a két világháború vihara úgy elsodorta innen a férfiakat, hogy sír sem maradt utánuk (. . .)”

Kevés szó esik a regényben az író-hasonmás Fű Gáborról. Igaz, a mű eszmeiségének nem ő az egyedüli szócsöve. Hozzá hasonlóan gondolkodik az öreg szabómester, a szereplők közül az egyetlen igazi kommunista, s követőjükké válik Pakós Jóska, az egyik legrokonszenvesebb hegybéli. Hárman agyalják ki Badacsony fejlődésének *utópiáját*, amelyből egy házkutatás és Fű Gábor beszározatása, – a tolvaj Szarka György és az álkommunista pártvezér ármánya miatti letartóztatása – sem tudja őket kiábrándítani. Hiszen, – olvassuk a bolondos ember megfogalmazta végső bölcselmet –, ha kereketlen a kocsid, keresgélés helyett csinálj neki kereket. Ami recipének kiváló, csak hát – s ebben az író sem kételkedik –, megvalósítani nehéz.

Nem is utópiákban, krajcáros bölcsességekben rejlik a mű igazi derűlátása. Hanem – részben – a humorában. Így a pap megátkozta „pogány feszület” előtt imádkozó bolond Treszka esetében, (hiszen másutt, ahol minden jótét lélek fohászkodik, hogy tudjon annyi kérést számontartani az Üdvözítő); aztán a békességhozó füvet lelő Kőfűró Ferenc históriájában, (aki az ebből készült főzetből itatná meg a világ minden hatalmasságát, s ez ügyben nem restelt levelet írni a római pápának); avagy a karácsonyi mókusfogás örömeiben. És derűlátást sugall a szegények itt-ott egyenesbe került élete, boldogsága. (Legszebben talán a gyilkosság miatt börtönt viselt Lakatos Pali és a santa Dóra szerelmében.)

Mindez igazságnak, hitnek, s nem utolsósorban makulátlan elbeszélőművészetnek nagyon is elegendő.

A *Vulkánt* a helyszínen, s csak némileg a hely szelleme köti össze a másik Tatay-kisregénnyel, *A szerelem szőnyegével*. Történetének kezdetekor már túl vagyunk a világégés utáni első felocsúdáson. S ha az ember szabadabban lélegzik, szeret mindjárt egy kicsit fickándozni.

Az egykori színigazgató, a turistaház vezetője (az újabb Tatay-alteregő), Dőry, különös vendégeket fogad. A zeneszerzőt, Mihályt, feleségével és pisis kislányával, meg egy gyönyörű nőt, aki – merő szórakozottságból – meztelenül lép ki a zuhanyozóból, a ház lakóinak nem csekély ámulatára. S kishiján szemtanúja lett a nem mindennapi eseménynek a csakhamar odaérkező angol követ.

Szóval jól indul a kisregény. S amint Mihály – a hozzá vincellérül szegődő Ferencsel – szőlőlugast kísérel meg varázsolni az öreg tőkének helyén, az újabb és újabb bonyodalom pompás szórakozást ígér. Amiben persze nagy szerepe van – a címből is kivehetően – a szerelemnek. A csupaszon mutatkozó Gizella, a zeneköltővel létrejött liaison után évekkel újra megjelenik a hegyen, hogy a vincellér helyére lépő házépítő svihák társának sorsát is – mindjárt annak teste után – pártfogásba vegye. S gomolyganak elmúlt korok elbeszélte szerelmi történetei a jelen szereplőinek vonzalmával. Így válik a Badacsony hegye „a szerelem szőnyegévé”. Meg egy kicsit cirkuszporonddá.

Mihály a maga svihákok kezenyomán sosem befejeződő házépítésével hasonlít ahhoz a clown-hoz, aki mindig kap valahonnan egy farbarúgást, vagy egy fejbekölinést a palacsintasütővel, ám mindegyik orvtámadás – anyagi naivitása révén – oly váratlanul éri. Egyik telkéről kiderül, hogy olyan birtokot vásárolt, amely hivatalosan, (telekkönyv szerint) létezik ugyan, ám valójában fél évszázada már bekebelezte a Balaton. Erre mondhatja a köznyelv igazán az ismert „jókívánságot”: menj a víz alá! De hát Tatay sohasem triviális. Az asszonyi és férji pofonok is oly decens módon csattannak el, hogy azokat már-már úgy vesszük, mint az élet, de legalábbis a „szerelem szőnyege” amolyan természetes tartozékait. Akár a ház körüli és távolabbi lopásokat, csalásokat, csalatásokat. S mindennek középpontjában persze a szerelem. Meg az azt kísérő kabarc. Kivált a jeles „tömitőanyag”, az *iporka* révén. Amely, – hogy megszerzője, a korábban kéjnőnek minősített, és e címen rács mögé dugott szépség a házat elhagyta –, a tetőn magábaszivott esővizet kezdte kibocsátani. Így történt,

hogy „Lent a faluban már rég esőért imádkozott az esperes, a zeneszerző szobájában még akkor is csepegett.”

Lehetne még sorolni a nagyjeleneteket, a kívül-belül elázott zeneszerző ágyba-bújtatásától, (persze, hogy asszonyhad működik közre ebben), egészen a fájós tyűk-szemű ex-boxbajnok gyászosvégű szőlőbeli szerepléséig. Am van ennek a kisregénynek lírája is. Legkivált ott, ahol a *Vulkán*hoz kapcsolódik. Vagyis a végén. Két év-tized sziszifuszi házépítő, lugasvarázsló kísérlete során felnőnek a gyerekek. A zeneszerző Dóra lánya és az egykori turistaházvezető, Döry csemetéi. Mihály lánya és a Döry-ikrek közül az „idősebb” pedig egymáséi lesznek. S elkezdik, – mint a derék házgondnok meg a zeneszerző ifjúságukban – tervezgetni Badacsony fejlesztésének *utópiáját*. Igaz, ők már nem helikopterállomást, hanem „csak” drótkötélpályát kívánnak a hegyre, (hiába az öregedő Mihály kései realizmusa: út kell ide!), és bár védekeznek a fiatalok, hogy e terv csak játék, éveiből fakadó bölcsességű, illúziótlan, de nem hit nélküli az apai válasz:

„– Igen, azt hiszem, játékként kezd az ember mindent.”

K E R É K I M R E

Badacsonyi vihar

Tatay Sándornak

*Még utolszor átröntgenezi a
hegy bazalthomlokát a Nap,
másodpercekig tartó
öröklétbe emelve
jegenyesort, pincék tükörfalát.*

*Villamossággal-telített kövek
idegzetében, víz alatti bugyrok
mélyén hangokkal terhes némaság.*

*Sinusgörbéket rajzoló sirály
rikolt először. Nádtorsok tövéről
bűborék indul a felszín felé.
Zörejekkel benépesül a part.
A zsugorodó lapályon riadt
talkába verődnek a bokrok.
Jégzománc pattog, a csülök-
nyomok tüstölő kráterek –*

*s villogó fehér agyaraival
nekiront a hegynek a vihar.*

A mámor enyhe szabadsága

- GICCSTÖREDÉK -

*T. S. bor-, mámor-
és szabadság-szakértőnek, szeretettel*

Mindig pacsuliszaga volt, igaz, finom pacsulié... Mondják, az önmegtartóztatás eredménye az a sajátos verejtekezés, melyet ez ellensúlyozna.

„A mi kedves atyánk az egész vidéket beillatosítja ambre dorée-jával. Csak a langusztokat el ne riassza az öbölből.”

A páter egyszerre volt mafla és tündöklő, hol szolgál, s biztos nem Istené, hol meg élő lelkiismeretként tört-zúzott, máskor meg ennek szalon-változatában kacérkodott csupán a ház gazdáival. „Folytassák, atyám, folytassák”, parancsolt rá *** asszony, s ő elpirult, mint mindig, ha az asszony megszólította.

Brillat-
Savarin

„Uram, mondta nekem több mint 50 évvel ezelőtt Madame d'Arestre, a szeplőtelen fogantatásról elnevezett belley-i zárda főnöknője, ha jó csokoládét akar inni, akkor csináltassa meg előtte való nap egy porcelán-fajansz kannában és hagyja állni. Az éjszakai pihenés megsűrösíti és valami bársonyos-ságot ad neki, ami sokkal jobba teszi. A jó Isten nem veheti rossz néven ezt a kis ingyenkedést, mert hiszen ő maga az elnézés.”

Ujhelyi
Nándor

„Végtelenül sokra becsülöm a jezsuitákat. Elmések, mérészek, simulékonyak, okosak és művészek. Egy illatos, fehér férfikéz, Nándor, mely lágyan megfog valamit és acélos erővel nem engedi el többé. Egy nagystilű papnak államférfinak és művésznek, grandseigneurnak és filozófusnak, férfinak és nőnek kell lenni egy személyben.”

„Kedvesem, önnek a végzete az, hogy ma sem lakhatik jól osztrigával.”

„Asszonyom...”

„Nem, bátor és szabad ember nem ijed meg az új ételektől...”

„Ön szakember a Périgord-pástétomok terén?”

„Önt pofon ütik, s ön meg sem rezdül!? – A páter felugrott, hangja szigorú volt és határozott. Farkasszemét néztünk. – Sőt azt mondja, mit mondja, hazudja, hogy nem is kapott pofont!”

„Miről beszél, atyám?”, kérdezett közbe ***. A páter legyintett.

„A Szentháromságról, mint rendesen.” De rögtön újból

fellobbant. „Üldözik, mondja. Igen! És másra se ügyel, mint lelkének tisztaságára, az erkölcsseire . . . Be kell piszkolódni”, rikácsolta elvörösödve. „Solli!”

„Piszkosak vagyunk, atyám”, mondotta a csöndben halkan a nagyszony.

Ebben a törékeny és üres csöndben Ferdinánd, ki eddig a homályos sarokban konyakozott egyedül, kicsit már elázott (de ebből az állapotból bármikor vissza tudott lépni a józan-ság sivár szigetére, egy ideig), kedvesen imbolyogva, mint gyertyafény nehéz, téli délutánon, előre lépett.

„A gondolat közrendű, parvenü valami és minden csupán a megjelenítési formától függ. A szavak elrendeződései, a stílus nuancai, a dekoratív jelzők tesznek egy eszmét kiválóvá.”

Mielőtt asztalhoz szólítottak volna, pici ezüstpohárákban igen finom málna- és narancslikört hordtak ezüsttálcán. A hölgyek mosolya, a virágok illata, a kitűnő borok s a pezsgő hatása, az a nyolc-tíz különféle nemzetiségből való, de mind kiváló férfi sziporkázó ötletei, azok a gyönyörű vállak, a párolgó illatos fekete kávé, a konyak bódító aromája elfeledteték velem a világ kínzó sürgetéseit. Talán . . . Egy elragadó asszonnyal beszélgettem, halkan csevegve mindenféle bájos és személyes holmiról: egy közös nőismerősünkről, a *parfum inconnu*-ról, a szerelemről, toilletjének aszimmetrikus díszítéséről, egy politikai intimitásról, a hölgy férjéről, kit egyformán becsülünk és meg akarunk csálni, új regényírók félszeg ötleteiről etc.

„A legpompásabb operai előadás még mindig egy húsvéti, nagy zenés mise a szent Péter templomában, ahol a pápa játssza a főszerepet.”

Ferdinánd bácsi belém karolt, „mi megértjük egymást, fi-am.” Sápadt arcbőrére átlátszottak az erős, kék erek, bizarr rajzokat vonva az orcákra, homlokra és halántékokra. „Ettél már közösen, csók keretében chartreuse-ös bonbont nővel? Nincs rá eset, hogy ne a nő inná ki a likört és ne te ennéd meg a csokoládét . . .”

„Madame est servie”, jelentette be a gyűlöletes Thomas.

„Az ingyencfalatokat Houssedy és Bader szállították – azt hiszem, elég ennyit mondanom.”

Azonnal megállapodtak a másnapi osztriga-reggeliben, másnap reggel tizkor tehát, mégpedig katonai időszámítás szerint, azaz óraütésre tálnak, a későn érkezők szökevényeknek tekintetnek, két-két tucat osztriga várja majd az érkezőket és egy-egy arany fényű citrom; a sauternei bor után pedig: nyárson sült vese és szarvasgombás pástétom (minthogy a szarvasgomba, ez a híre, növeli a hajlandóságot, inkább a provance-i, mint a dauphiné-i, lévén az keményebb, szárazabb), azután fondue, végül mokka à la Dubelloy, és kétféle likőr: egy erős, hogy ez a gyomrot tisztítsa, és egy édes, hogy ez jó szájzajt adjon.

„Okos ember a szeretőjével úgy bánik, mint a maitressével, a maitressével úgy viselkedik, mintha felesége lenne, felesége pedig nincs az okos embernek.”

T. Mann:
Buddenbrock

„Na, *assez*, Ferdinand. Ezek megint afféle ideák.”

„Ha a grande dámát levetkőztetjük, mindig megtaláljuk a konyhalányt, a kék harisnyát vagy a cocotte-ot. De a grand-seigneur az mindig az marad, ami, ha abban a bizonyos hetedik mennyországban van is.”

S. Lewis

Az asztalokat miniatűr tó körül állították fel, a tavacs-kában pálmák, liliomok és páfrányok voltak. A viaszlapra helyezett fácánpástétomot szarvasagancsok tartották, alatta két nyúl kártyázott, oldalt viszont kis híd boltozata emelkedett a kaviár fölé. Majd hatalmas, téglavörösré füstölt főtt sódar jelent meg morzsában meghengergetve, amelyet barna savanykás hagymamártáson kívül akkora főzelékhalmozatok kísérték, hogy egyetlen tálból valamennyien jóllakhattak volna.

T. Mann

„De azt mégsem hallgathatom el, hogy a fogolyszárnyakat papirosban készítettem el, a szürke mókusokat pedig Madeira borból készült sűrű lében főztem meg.”

„Oh, dear sir, what a glorious bit!”

„A kicsiny madarakat csak kevesen tudják enni, ennek az élvezetnek megvan a maga külön recipéje.”

Pezsgőivás közben (prating over a bottle of champagne) Thomas jelentette, hogy a rendőrfőnök úr érkezett meg az emberekkel. Mindenki rám nézett.

„El kell tűnnie”, kiáltotta ***.

„Már késő”, szólt közbe Thomas. „Pardon”, tette hozzá azonnal. Már dübörögtek a kinti csizmák.

„Az asztal alá”, adta ki a váratlan parancsot az asszony. Elnevettem magam. Az ezüstvillára szúrt kövérke madár viszsza gurult articsókából és szarvasgombából vetett ágyába. „Ne vigyorogjon, másszék.” Homlokán egy piros folt növekedett. Csúnyította. „Elegem van magukból, elegem! Mért nem intézik el családon belül?” A homlokát dörzsölte, majd gyorsan utánam adta a terítéket, szép rendben, mint egy szobalány. („Úgy nyúlkal engem, mintha egy cselédet.” „Úgy. És markolászni fogom és csöcsörészni.”)

*(Testvérünk halott. Hideg a lába és hideg a hasa, hideg mindkét orcája, hideg a szíve, hideg seb a mellén, amit vasunk ütött. Senki nem kelhet már ellenünk. Te vagy a csókkirály, röhög testvérünk a föld alól. Hatalmasabb úr lehetett volna nálunk, hatalmasabb s merészebb. Nagysága nyomorúságával mérhető. Testvérünk üres volt, amihez ért, üres lett. Kifosztottságát soha nem tagadta, vagy csak kevésszer, ezért szeretettük. Gyűlölni pedig azért gyűlöltük, mert irigyeltük. Most szívesen néznénk az arcába, gőgünk méltó hozzá. Arca barnás-sárga volt, kreol és sápadt egyszerre. Asszonyanyám azt mondta: ezt, ezt a színt szeretik a nők. Testvérünk kiégett,

*A kéziratban lapalji jegyzet.

mondtuk társaságban. – Most hideg van. Zsugorodik a zsugori idő. Sírok közt szél kél. Még makogják az imát, mikor térdele-tünkből fölemelkedünk.

Elsőszülöttek vagyunk, akit mindenki megvet kicsit, és min-denki fél kicsit.)

Az asztal alatt törökülésben ülve rendesen újra terítettem magamnak, ide a szalvétát, oda a villát és így tovább. Egyre mulatságosabbnak, sőt viccesnek éreztem mindent, noha tud-tam, hogy életem, ez a szép, nagy bábu, amit úgy szerettem, bármelyik minutumban összetörhet. Csak félig lenne meg az, ami kell, a többi jönne már szépszerivel.

„Asszonyom – hajolt meg a rendőrfőnök –, a kurfürst ke-gyes üdvözlését hozom. A nagyúr reméli . . . nos, reméli, hogy nem szükséges . . . reménykednie.” Udvariasan beszélt; a mon-datai nem, de a csöndek két mondat közt voltak fölényesek. Nagyképmű jelentőségteljesre lettek *csinálva*!

„Isten hozta, kapitány”, szólott határozottan az asszony. Ferdinand felugrott.

„Hát persze, Isten hozta. De tudhatná, egy szupét megza-varni, ugye, a legkevésbé sem előkelő.” A kapitány unottan fintorgott, majd egy gáláns mosoly kíséretében leült a helyem-re, de csak azért, hogy tüstént felpattanjon.

„Tán fütik, asszonyom, a székeket?” A testem melege a széken! Micsoda malheur! És undorító is. A kapitány látható-an többet tudott, mint amennyit elárult.

„Atyám – fordult negédesen a páterhez –, ön, mint Is-ten szolgálja, csak nem fogja lóvá tenni a törvény szolgáját, konkrétan engem?” A pap kuncogni kezdett. „Lehetséges, re-verendissime, hogy valami tréfásat mondtam volna?”

„Ne haragudj, fiam, de arra kellett gondolnom, hogy mi-lyen nagy lóhiány van, de bocsáss meg, valóban . . . elné-zést . . .”

„Semmi baj – mondta fakó hangon a kapitány –, nos?”

„Tudod, fiam, ezernyi kibúvó akad. Ezt most pusztán lo-gikailag mondanám.”

„Nyomatékosan kérem, atyám, ne szórakozzék velem. Tudja, jól, ateista vagyok, egyetlen istenem a szolgálat.” Ezt már kiabálta. Blöfföl, gondoltam. És ekkor, utolsó reményl, mily galádul figyeltem, megmozdult a madame egy kecses fe-hér cipellője, lám, eléri a kapitány otromba karimás cipőjét, tapicskol, oldalaz fölfelé, kevéske félénk bizonytalankodás után megállapodik a bokán. Négykézlábra állok, s komoly el-határozással tenyerem a sötét alagútba teszem! A hölgy egész testében megremegett, de lábacsáját a bokáról elvenni nem merte. Tovább, tovább!!

Ekkor a madame elveszítette a fejét, nagy robajjal hát-rarúgta a széket, s felállt.

„Takarodjék!” Nekem szólt, de a rendőrfőnöknek mond-ta. Az sápadtan fölemelkedett.

„Asszonyom, ön hibát hibára halmoz.”

„Hagyja el a házamat!”

„Nem fejeztem még be.” A fal mentén, mint máskor a lakájok, felsorakoztak az emberei. Egy intéssel kiküldte őket. „Ön szép és okos. De mintha összekeverné a dolgokat. A gondolatai szépek, és okos, madame, a hátsója.”

„Uram!”, kiáltották a férfiak.

„Ágyó, mindahányan vannak, tesztek a kötelező háborúsukra. Inkább foglalkozzanak többet az úrnőjük csiklójával.”

Még az ajtó előtt utolérte a páter remegő szava:

„Vedd, nagyúr, tudomásul, hogy imádkozni fogok érted, és kérem az Istent, legyen megbocsátó hozzád.” Testvérőcsém tett még néhány lépést, azután fordult vissza.

„Jó. De ne felejtse imádkozás közben, hogy nincs Isten... Neki pedig mondják meg, hogy halálra keresem, és meg fogom találni. Így vagy úgy. Ismer engem.” Csizmazaj.

Duzzogva dugtam ki a fejem az asztal alól. A poharamat mutattam Thomasnak.

„Üres”, sóhajtottam szemrehányón.
„Pardon – – – –

Üldözők üldözik az üldözötteket
üldözöttek viszont üldözők lesznek
s minthogy üldözöttek üldözők
lesznek
lesz az üldözőből
üldöző üldözött
s az üldözöttből
üldözött üldöző
(Helmut Heissenbüttel)

Vereségünket is tudd szabadnak

A világ nem tudja házad címét
 és kerted szögletét
 nem tudja indítékaim
 nem sejtí hogy én voltam a
 tested gyújtózsínörja körül matató vak terrorista
 órámon ott lüktetett a világ
 összes rádtékozolható és veszendő ideje
 akár fel is robbanhatunk szívem
 súgtam szívemnek
 amikor beleszimatoltam az egymásba nyíló szabadságba
 ahol tüzet rakni minden évszakban: – tilos
 közöttünk hatalmas nyári szédület
 mint füstön át levegővibráció
 áttetsző madársikolyokba fulladt az erdő
 és szinte hörgött a szomszédságtól
 csaknem a csúcson voltunk
 de legalábbis az ország érzékenyebb mellbimbója alatt
 bőrödnél barnább barnaságban
 fák között fák néztek be a kitárulkozni vágyó
 ablakokon és velük a cinkos Isten
 mert jártunk megújult templomában
 feloldozta hát az ég madarait
 a hegység idetévedt szabad vadjait
 megáldotta a gázpalackkal rohanó autódat
 csak egy parányi szikra kellett volna
 bőrödről hajadból a júliusi lángolásig
 mert az éjszaka itt nyáron is hűvös
 serkenő szakállal sebesre horzsoltam arcod és nyakad
 csak ne fagyj meg most velem
 légy inkább holnapra megjelölt stigmás bújdosó
 hajnalban az irtás felől baglyok huhogtak
 vészjóslón jött a reggel
 s te vacogva aludtál még pengényi napfénnel szemhédjon
 ott kellett volna maradnunk mindörökre
 eltűntté nyilvánítottak lenni
 utolsó európai kannibálnak
 egymást csontokig fölhabálni
 de mi visszajöttünk legyávultunk közénk
 a síkság békés lázadóihoz
 szelíd hazugságmezőbe tervezni némi összkomfortot
 most már benyithatunk külön-külön is
 régi ismerősként a jövőidő tapétás bunkereibe

Magukra maradtak (III.)

Egy szék a ház kapuja előtt. Valami olyan türelmetlenség fogta el oda-fent. Csoda? Hiszen csúnyán magára hagyták. Akkor már mégiscsak jobb az utcán. És ki tudja! Talán egyszer csak feltűnik valaki *azok* közül.

Ajtók egymásra fektetve a lépcsőház folyosóján. Lakók lepréselve az ajtók között. Furcsa gyűjtemény. De aztán a gyűjtő elfeledkezett róluk. Ők meg eltűntek, mint a lehellet párája.

Ajtók egymásra fektetve. Szobákból kiszakított ajtók. Mellettük a kilincsek.

Mi történhetett velük?

Törések, sérülések, meglazult zárok. Semmiség. Majd jönnek értük, elszállítják őket. És megint vissza a szobákba. Szóval, éppencsak egy kis időre lerakták őket ide a sarokba. Éppencsak egy kis időre.

Jó tréfa! Pokoli tréfa!

Hiszen már azt se tudják, mióta hevernek itt. Senki se jön értük. A lakásból kiszorultak. Oda többé be nem jutnak.

Különben egész szépen berendezkedtek. Mi tagadás! Eddig észre se vették egymást. Mondjuk, egy hálósoba ajtó egy véce ajtót! Vagy akárcsak egy konyha ajtót! Ugyan már! És még, hogy egymás mellé kerüljenek! Vagy éppen egymásra! Egyszerűen elképzelhetetlen. Méltatlan helyzet. Megalázó. De most teljes az egyetértés.

És odabent...?

A szobák még emlékeznek. Még hallják egy kislány hangját. Azt a kétségbeesetten csúfondáros, sírásba csukló hangot.

– A Zsuzsi! A Zsuzsi! Mindig csak a Zsuzsi! Nektek nincs senki más, csak a Zsuzsi! Vagy talán nem ezt hallom egész nap?

Jaj, szegény Zsuzsi, mi lehet vele?

Jaj, szegény Zsuzsi, mit csinálhat?

Most aztán megtudta milyenek az emberek!

Most aztán kemény leckét kapott!

Jaj, szegény Zsuzsi, de jó, hogy hazajöttél! De jó, hogy itthon vagy!

Na milyen volt *azok* között?!

Nem! Ne is beszélj róluk!

Ne is törődj velük!

Felejtsd el őket!

(Pillanatnyi csend.)

Mondjátok, hogy nem így van! Merjétek azt mondani!

Most hallgattok, ugye?!

A szobák még hallják egy öreg nő hangját. Azt az elvadult rikácsolást.
– ... mit beszéltek nekem a tavaszról?! Hogy majd jön a tavasz és akkor nagyokat sétálok! Kivel sétálok én nagyokat? Azt mondjátok meg!

Tavasz! Nyár! Ősz! Tél! Ostobaság! Mit érdekel az engem!

Addig jó, amíg az ember fiatal és hülye! Aztán a semmi!

Szivarfüst száll fel egy fotel mélyéből. Alkonyi felhők lebegése a bútorok felett.

Egy férfi hangja.

– Te ismerted a Szalóky lányokat? Mind a kettőt? Vagy csak az Ilonkát?

Taps tört fel egy öreg rádióból. Egy megfeketedett őslényből.

Felzúgott a taps. Kissé távoli, de mégis tomboló tapsorkán.

Kik tapsolnak? Kik gyűltek össze arra a hangversenyre? Miféle közönység? Kinek tapsolnak? Ki áll a pódiumon? Egy énekes? Zongorista? Hegedűművész?

A tapsvihar lehalkult.

Zavaros bugyborékolás. Élesen hasogató kíméletlen recsegés.

És mindezen át egy vékonyka női hang.

– Bravó! Bravó!

Szétszórt újságok szerte a szobában. Idejétmúlt hírek. Idejétmúlt? Ostobaság! Hiszen már nincs is idő. De azért azok a pársorosak még tartják magukat a lapok hasábjain. Szerényen, megfakulva, de mégis ... Miben reménykednek? Hogy valakivel még közölhetnek valamit? Egy lelkiismeretlen fráterről, ahogy a kocsijával belerohant egy iskoláscsapatba. Egy adócsalóról. A napenergia hasznosításáról. Egy vén kóklerről aki még a saját aláírását is eladta. Új sugárforrásokról. A sárga esőről. Hogy egyszer sárga eső hullott a földre. Egyszer egy csütörtöki napon.

Hatalmas szőnyeg a szoba közepén. Úgy hever ájultan, elszürkülve. Valaha rá se mertek lépni. Elosontak mellette félénk tisztelettel. Szolgai alázattal.

Körülállták, mint egy tavat. Átintgettek egymásnak egyik partról a másikra. Sétálgattak kart karba öltve. Szerelmes szavakat suttoztak. Csókot váltottak. Mi tagadás! Olykor még külön dolgokat is műveltek.

Most pedig ...

A fiú eltűnt.

Az előbb még ott kuporgott a divány sarkán, mint aki örök időkre berendezkedett. Mellette egy könyv. Feléje se nyúlt. Meztelen, vékony láb-szárát dörzsölgette. A szembenlevő falat nézte.

A szobát átsütötte a nap. A nyári délután aranybarna napja. A fal kopottas mintái megnőttek, összefonódtak. Elnyúlt, hosszúszerű virágok. Egy pilanat és elborítják a szobát.

A fiú keze lesiklott a lábáról. Előrehajolt. A könyv leesett a diványról. (Ha már már ennyire nem törődnek vele.) Észre se vette. Nem érdekelte. Semmi se érdekelte. Csak a fal. Várt valakit? Egy bizonyos valakit onnan a falból? Vagy éppen egy társaságot?

Előjöttek.

A délutáni társaság kísértelt a szoba csendjéből. Egymásba karolva, sut-

togva, csendesen nevetgélve. Nők virágos kalapban, lebegő, bőujjú ruhában. Napernyők, elemózsiás kosárkák. Férfiak színes mellényben. Fehér ing, karjukra vetett zakó. Egy kirándulásról kerülhettek elő.

Egy fekete hajú, sárgaruhás nő hirtelen megállt. A divány felé fordult. Arcán tétova riadtság.

A fiú sehol.

A társaság a divány körül. Egyébként soha nem álltak meg. Tudták, hogy a fiú várja őket. Várja, hogy elsétáljanak előtte. És akkor tessék! Nincs sehol. Csak az a lecsúszott könyv a divány mellett.

– A földhöz vágta és elment. Elege volt az egészből.

– De hiszen tudta, hogy jövünk.

– Talán nem akart találkozni velünk.

– Ugyan már!

– Nem tudod elképzelni?

– Nem tudom elképzelni! Igenis, hogy várt bennünket! A divány sarkán ült azzal a könyvvel.

– Amibe bele se nézett! Semmi más nem érdekelt, csak a japán ernyőm!

– Miért éppen a japán ernyőd?

– Az volt a kedvencem! Mindig megforgattam előtte.

– Megemeltem a kalapomat úgy hanyagul. Nem fordultam felé, csak éppen megemeltem a kalapomat.

– Könnyed meghajlás! Lehet, hogy neki szólt, lehet, hogy csak a falaknak.

– Egy pillantást se vetettem rá.

– Egy szót se váltottam vele.

– Éppen ez az!

– Mit akarsz ezzel?

– Talán néha mégis beszélni kellett volna vele.

A divány körül keringtek. Átmentek a másik szobába. Majd megint vissza.

– Leszaladt a pajtásaihoz.

– Nincsenek pajtásai.

– Leküldték valamiért.

– Őt ilyenkor sehova se lehet leküldeni.

– Hát akkor...

– A divány!

Az a rozoga divány tudhat valamit. A sarkán bemélyedés. Valóságos gödör. Talán elnyelte a fiút. A délutániak nem mozdultak mellőle. Vallatóra fogják? Vizsgálat alá vetik?

A sárgaruhás nő rádobta magát. Hirtelen elgyengült, ahogy végigdől rajta. Lehunyta a szemét, karját lustán lelógatta. *Hová bújtál, te kis hülye?* Elmosolyodott álombeli mosollyal. Kezét végigcsúsztatta a mellén, a derekán. Aztán már csak úgy feküdt mozdulatlanul.

Sötétedik – hallatszott egy hang.

A hölgy felült. Kissé zavartan körülnézett. Megpaskolta a diványt.

A többiek már indultak.

Ő meg rándított egyet a vállán. Ment a társasága után.

Lassan szétszéledtek az üres szobákban. Mintha egymást is csak úgy futólag ismernék. Olykor még visszaneztek a díványra. De már csak úgy elmenőben.

Az apja szivarozott. Zsámboky János soha rá se gyújtott. De örök életében szivarfüst gomolygott körülötte.

Félig leszakadt cédula a kapu mellett.

Stúdium nyelvoktatás, 14 hetes őszi szemeszter kezdők és haladók részére

ANGOL

FRANCIA

NÉMET

OLASZ

SPANYOL

Az a lecsukló lófej a kapu fölött!

Csontsovány, sárgásbarna. Haja csapzottan lóg a homlokába. Ritkásszá-lú, szeszinű haj. Talán a hólé pusztította el. A rácsorgó hólé és az eső.

Mindig ilyen lehetett?

Beszorítva a falba. A fal repedésébe.

Soha nem nézett fel. Dehát mit is nézne?

A lovak vágatását az égi mezőn? Ahogy előbukkannak a felhők közül? Lábukat hosszan előrenyújtják. Lassan visszahúzzák kissé behajlítva. Fejüket magasra emelik. Szájukból pára tör elő. Kitágult orrcimpájukból. Eltűnnek. Majd megint felbukkannak. Továbblebegnek a tépett felhőrongyokkal. Lovak az égi mezőn. Nincs köze hozzájuk.

A járdára mered. Az agyonkoptatott kövekre. Egyszer majd erről kell számot adnia? Hol? Mikor? És kinek?

Eső áztatta ritkás, kikopott haját. Rácsorgott a hólé. Kiégette a nap.

Ha akadna valaki, aki kisimítaná a haját a homlokából! Feléje hajolna és elsimítaná...

Elengedték a kezüket.

Átfutottak a ligeten, a fák között, a reggeli fényben. Táncoltak. Közel hajoltak egymáshoz. Eltávolodtak. Majd megint oly közel. Szinte érintették egymás arcát. Hangtalan nevetéssel felnéztek az égre. És akkor egyszerre csak elengedték azt a hármat. Simán, észrevétlenül. Véletlenül? Vagy előre megbeszélték? Kitervelték?

Az a három lány még mindig abban a szédületben. Valahogy észre se vették az egészet. Hiszen olyan hihetetlen. Olyan elképesztően hihetetlen.

Csönd vette őket körül. Semmi más, csak a csönd.

Bódultan körülnéztek. Még egy-két tétova lépés. Az egyik lány megbot-

lott. A társa elkapta. Közrefogta. Szorosan egymáshoz simultak. Nézték a liget fáit. Azok talán tudnak valamit. Elárulnak valamit. Mintha feltűnt volna egy nevető arc. Kissé csúfondárosan nevető arc. Hát persze! Egy pillanat és a lányok csapata előfut a fák közül. Átölelik őket. Ó, hogy megijedtetek! Pedig csak tréfa volt! Tréfa! Tréfa! Vagy semmit se mondanak. Csak megint beveszik őket a körbe.

Hát erre várhattak!

Senki se bukkant elő.

Ők meg úgy maradtak mozdulatlanul. Talán leheverednek. A föld majd lassan befogadja őket. Az arcukat, a hajukat, a karjukat.

Lassan elindultak.

A középső lány hátranézett kétségbeesett esdekléssel. Várjunk még! Csak néhány percet!

A másik kettő szorosan fogta a karját. Egy pillanatra se engedték el. Vitték magukkal.

Pára tört elő a fák közül. Sűrű, tejfehér pára. Kuncogások ebből a párából. Gonosz, kis nevetések. Megszólalt egy kürt.

A hangok szétfoszlottak. És már csak a pára gomolygása.

A ház homlokzatán.

Két lány átfogja egymás derekát. Gyengéd elragadtatással néznek egymás arcába. Elfelejtették honnan jöttek. A megaláztatást. Ahogy kihullottak a körből. A társnők köréből. Már nem érdekli őket semmi. Csak ahogy összehajolnak.

És a harmadik? Aki ájult bódultan hagyta el a ligetet? *A boldogság honát.* Akit úgy kellett magukkal hurcolni? Egy pillantást se vet a másik kettőre. Rájuk se hederít. Az ég felé néz. Köntöse lehullott róla. Két hegyes melletle befűrödik az égbe. Úgy áll ott kihívóan, diadalmasan.

Szakállas óriás a ház sarkán. Ő maga a ház sarka. Valaha hófehér szakállal elsűrűült. Kezében hatalmas, nyitott könyv. A könyvek könyve. Minden benne van, amit valaha is írtak a világról. Az emberről. Erről a szerencsétlen, gonosz teremtményről.

Kik írták ezt a könyvet? Kik a szerzők? Próféták? Apostolok? Vallásalapítók? Vagy még náluk is bölcsebbek?

Soha senki nem ejtette ki a nevüket. Soha semmit nem lehetett tőlük olvasni. Csak éppen ebben a könyvben. Könnyen meglehet, hogy néhány próféta kiszorult innen. Mondanivalójuk sekélyesnek bizonyult. Méltatlanul szerepeltek volna.

Kik lehettek a mellőzöttek? Mindegy. Név nem fontos. Mindenesetre iszonyú haragra gerjedtek. Mindent elkövettek, hogy ez a könyv soha senki-nek ne kerüljön a kezébe. De ez a szutykos öreg mégis megkaparintotta. Soha meg se mozdul. Fel se néz. Nem is lapoz. Egyetlen egy oldalt olvas időtlen idők óta. Meddig tart, amíg átrágja magát? Húsz évig? Ötven évig?

Mikor jut a könyv végére?

A mozdulat, ahogy becsukja a könyvet! Milyen lesz az a mozdulat?

Roncshegyek. Csaknem felnyúlnak az égig. A szégyen hegyei. Ahogy úgy egymásra dobálták azokat az elhasznált, kiselejtezett vaskályhákat vizcsapokat fűtőtesteket vaskazánokat vízmelegítőket tűzhelyeket ereszcatornákat síneket.

Kisebb dombok a hegyek mellett. Elhajigált kalapácsok, csavarhúzó, főzőedények. *Megtűrt személyek.*

Szeméttelepek. Egymásból nőttek ki. Egymás hulladékaiból. Szeméttelepből szeméttelep.

A halottak már nem is várják őket. De azért néha még beszélnek róluk valami gunyoros sajnálkozással.

- Ez aztán sikerült! Így eltűnni!
- Már sehova se járnak.
- Még moziba se.
- Miért éppen moziba járnának?
- A színházak konganak az ürességtől.
- A kávéházak!
- Már régen nincsenek kávéházak. Presszók!
- Hát akkor presszók.
- És a börtönök?
- Mit akar a börtönöktől?
- Nincsenek rabok és nincsenek örök. Ami pedig a kivégzéseket illeti...
- Most meg kivégzések! Hát nem érti, mi történt?
- Elköltöztek. Mindenki elköltözött.
- Mi az, hogy elköltöztek?! Eltűntek! Még hányszor ismételjem? El-tűntek!

Csönd a temetőben. A szétesett koszorúk, a rothadó virágok, az olcsó kis mécsesek csomkjai alatt.

A halottak benéznek egy kapualjba. Végigsétálnak a gangon. Lebámulnak az udvarra. Beülnek egy szobába. Kinyitják egy szekrény ajtaját. Végigsimítanak egy öreg kabáton.

Valaki megkérdezte... *főlvette a kérdést.*

- Mégis... nem kéne megkeresni őket?

A többiek hallgattak.

Egy gúnyos hang.

- És hol akarja megkeresni őket? Meg tudná mondani? A halálban? Abban a másféle halálban?

- Másféle halálban? Mit akar ezzel? Mi az, hogy másféle halálban?!

Szétszórt papírlapok Zsámbocky János íróasztalán. Levelek, levéltöredékek, órsi naplók, gyerekrajzok. És egy hosszú kutyanyelv.

UIT

egy sír a ligetben

Gerald

Bébé állatszelídítő

egy oroszán leharapta a fejét (ez azért nem biztos)

Fernand

Royal Vio, kis mozi a ligetben, zugmozi

kis mozi, de nem zugmozi

a Royal Apolló távoli rokona

valaki a Royal családból, lepasszolt rokon

szégyellik, ki se ejtik a nevét

tábornok a hajóhintán

lefokozott, elűzött tábornok

minden csatát elvesztett

verklik

innen indulnak a verklik szerte a városba

Ivor Novello

Feljegyzések. Futó feljegyzések. Hohó! Várjunk csak! Néhány sort aláhúzott az író.

Tábornok a hajóhintán. Lefokozott, elűzött tábornok.

Ezt kétszer is aláhúzta. Ez fontos lehetett. Ez a lezüllött tábornok. Egy nő alighanem ráakaszkodott. Egy olyan kis ligeti nöcske. Aki mégis felnézett rá. Akinek jelentett valamit. Mégis . . . egy tábornok! Talán még pénzt is csúsztatott a zsebébe. A tábornok elfogadta? Vagy visszautasította? Még megőrzött valamit régi méltóságából?

Talán éppen ezt akarta kibontani az író?

Dehát már nem bontott ki semmit.

Nézték az utcákat. Mintha csak most érezték volna meg azt a csendet. Az utcák csendjét. Az óriás asszonyok tehetetlen szeretettel hajoltak feléjük.

A majompofák is feléjük fordultak. A hegyesszakállas öreg alig észrevehetően meglóbálta lámpáját. Jelt adott. Valamiféle részvét jelét.

A laposfejű békák lapos tekintetében olyan aljas kajánság!

A kivénhedt oroszánok elhülyült tekintete.

A feketefejű kosok értetlensége.

A sisakos nők merev, szigorú tekintete mintha megenyhült volna.

Lányok körtánca.

Lányok imádsága. A kihalt utcákért, a terekért, a városért.

Kerek gyerekarcok. Koravén, elszürkült gyerekarcok. Törött mosolyok. Legörbült szájak.

A szakállas óriás, kezében a könyvvel. A könyvek könyvével. Maga a mélységes levertség. Hát semmit se talált abban a könyvben? Nincs egy viaszgázoló sor? Egy odavetett megjegyzés? Valami utalás? Észrevétel? Semmi? Semmi?!

Az a sovány, csapzotthajú löfej a kapu felett!

Beleszorítva a falba. Belepréselve. Felemelte a fejét. Messze elnézett az utcák felett. Törtfényű, fájdalmas sugárzás az arcán.

Velence

Bertha Bulcsunak

*Mily lassan éltek egykor férfiak,
hónapokra fölkeresték Velencét,
mint vízbe fúlt lány testét este lesték
egy történelmi szerelem miatt.*

*Hemingway, Wagner, Byron, Goethe is
a lagúnákba hullott, mint a festék,
életre festve a holt naplementét,
míg őket is föloldotta a víz.*

*Mert víz van itt, derűs és naptalány,
átláthatatlan, visszatükröződő,
keresték hogy gondolák oldalán*

*fölcsillan életük értelme, mint
ahogy kecses loggiák árnyéka ring:
kibontakozik a Fő-Lány, a Fő-Nő . . .*

•

*Hisz mindenki keresett valamit.
A vízre és az útra rajzolódba.
Azt hitte: otthon hagyva álmait,
itt álmait a két kezébe fogja,*

*mint a halász, ki a nagy halra vár,
az egyetlenre, kifoghatatlanra,
közben örült, ha a lagúna-nyár
egy könnyű kurtizánra elragadta,*

*ölelte is a vízalatti testet,
amit Velence tükre odafestett
alul gomolygó párái fölé,*

*agybódulásig, a zöld vízbe veszve,
ölét, pihés ágyékát csak ölelte,
és elfeledte, hogy nem az övé.*

•

*Igy szeretünk. Velence, ó, Velence
ez az egész, amiért utazunk.
Igaz, hogy van, igaz, egy kis szerencse
is kell, hogy ide vezessen utunk,*

*igaz a víz, igaz a híd, a kis tér,
ahol jóformán álmodni lehet,
igaz, hogy háromszázhatvan forintért
látni kidudorodó melleket,*

*igaz, hogy víz alatt ölelhetünk
magunkhoz hínáros Oféliákat,
kiket nem kelt föl hamleti vigasz,*

*egész valónkkal tapad a kezünk
nemük meleg, buzgó bejáratának
nedvére . . . Csak az e g é s z nem igaz.*

*

*Mi gyorsan élünk. Nincs időnk Velence
szerelmeit szép lassan megszeretni,
jól tudjuk, hogyha valaki szeretne,
azt el szeretnének holnapra feledni,*

*nem kell selyemlánc, sólepároló,
víz-illat, márvány, Doge-palota,
Szent Márk templom – történelemre jó,
nem akarunk utazni sehova,*

*condottiérik, csupa falca-férty
bronzszobra nagy érdemrendjeivel
s az egész Velence nem érdekel,*

*csak az, hogy van-e vízalatti lány,
találkozunk-e holnap délután
a mélyben – s addig érdemes-e élni?*

Bertha Bulcsu ötvenéves

Még nem ismertem személyesen Bertha Bulcsut, amikor a *Jelenkorban* megjelent *Jégnovellá*ját olvastam. Lenyűgözött. Már a cím is különös hangulatot árasztott; itt, alább egy kemény, rideg történet következik, mondta a cím; és valóban, a sztori mellbevágó volt. Az orvhalász kegyetlen harca a megélhetésért, a gyilkosság a korcsolyával, a kietlen táj, a dermedt Balaton, a köd, a kásás jégén a vér, a nyomorúságos kelepce...

Igen, a Jégnovella.

Már megint a Jégnovella!

Bertha bizonyára únja már, hogy örökké ezt emlegetem. Valahányszor róla írok, ezt a novelláját ráncigálom elő. Mintha más se jutna – juthatna! – eszembe. Mintha egész eddigi életművében ez a korai írása tetszene nekem a legjobban. Nem, nem; a Jégnovella csak annyiban kivétel, hogy az ifjúságunkat juttatja eszembe, és azt az örömet, amit egy remekül induló pályatárs megjelenése keltett bennem annak idején. Bertha már akkor nagyon értette, hogyan kell érzékletesen megjeleníteni egy vidéket, egy alakot, hogyan lehet bevonni az olvasót a történetbe, hogyan sikerülhet a légkörteremtés a szavak ügyes használatával, a mondatok ritmusával; mennyit kell elmondani, mennyit elhallgatni.

Tetszett nekem ez az író.

Később ismerkedtünk meg. Kiss Dénes barátunk mutatott be egymásnak minket Pesten, a Marika eszpresszóban, ahová akkoriban naponta beültem írni. Magas, csontos, vörhenyes hajú, szigorú és gyanakvó tekintetű fiatalember állt előttem, nyűtt lódenkabátban, csatos aktatáskája fülét erősen markolva, mintha félne, hogy valaki elragadhatja tőle; aztán szögletes mozdulatokkal, kissé behajlított könyökkel kezét nyújtott, keskenyre szorított szája nem futotta mosolyra, ám udvariasan, úriasan, de mégis inkább tartózkodón, mint lelkesedést mutatva, vállból cseppet meghajolt, és bemutatkozott. Viselkedése feszélyezett. Tudtam, hogy négy évvel fiatalabb nálam, s bár dús hajával, si-ma arcával egészen fiús volt, bölcsnek, megfontoltnak, alaposnak látszott.

Kurtán kérdezett, kurtán válaszolt. Nem oldódott fel az első találkozás-kor – sőt, még sokáig azután sem; mindig éreztem a jelenlétében valami feszültséget; társalgott, viselkedett vendégként, barátként, de az embernek állandóan az járt a fejében, hogy na, ha elakad a szó, miként is folytassuk, uram-isten! – s ezt olykor még ma is érzem, noha barátságunk szinte már rokonivá alakult.

Ott, a füstös presszóban is zavart szótlansága. Meglehet, nem igen tetszett neki a hely. Odakinn latyakos, borús, sötét idő volt, szürke pára, piszkos délelőtt; a presszóban égtek a sápadt fényű falikarok, az abrosz pecsétetes volt, a bordó, elkoszolódott tapétán a százéves ház málló falának salétromfoltjai ütöttek át; Berthát a szokatlan környezet mindig is ingerelte. Feszengve hajtotta fel a szimplát; valami baja támadt a szódával, már nem tudom, talán nem találta elég szénsavdúsnak, vagy a pesti víz klóros ízét kifogásolta,

de az is lehet, hogy a pohár szélén virított rúzsfoltt. – Menjünk! – mondta fel-lebbeszethetetlenül. Engedelmesen felálltam, szólítottam a pincért, s míg az összeadta a cseht, Bertha szúrós tekintettel megkérdezte tőle: – Mondja, kérem, önöknél mindig ilyen világosbarna a kávé? – Galambos bácsi, az alacsony termetű pincér meglepetten nézett rá: – Kérem, mi az urakat mindig a legkörülményesebben... – Persze, persze – sietett a védelmére Dénes –, nagyon jó kiszolgálást kapunk! – Akkor rendben van – mondta megbocsátólag vagy inkább megengedően Bertha. – De igazán, uram!... – kísérté az ajtóig a pincér, ám ő elhárította a mentegetődzést. – Semmi baj, csak érdekelt az önök kávéjának minősége... – És már kinn is voltunk az esős utcán. Feltette svájcisapkáját, elindult; Dénes felhevülve magyarázta, hogy ez itt valóban rendes hely, végeredményben alig költünk, mégis megtérnek minket nap-szám, de Bertha mintha nem is hallotta volna, sietve, kissé begörbedt háttal, aktatáskáját markolva furakodott előre a Rákóczi út forgatagában, majd amikor az útkereszteződésnél elakadtunk, azt mondta: – Nem árt, ha az embert szeretik, kedvelik, de még jobb, ha tartanak is tőle!...

Amikor legközelebb – másnap, harmadnap? – a Marikában a pincér elem tette a szimplát, megkérdezte: – És a kedves barátja? Aki a napokban itt volt önökkel, az a magas, az a nagyon érdekes, különös úr... szintén író?

– Az egyik leghíresebb a fiatalok közül!

– Hogyhogy nem jár ide? Ahová Fejes úr meg Hernádi úr is... És Kertész úr... meg Csanády úr, Kalász úr, Csukás úr...

– Ő pécsi. Pécsen él.

– A, vagy úgy!

– Pécsen a Nádorba jár.

– Ó, a Nádor! – derült fel a pincér arca. – Az egy valódi kávéház! Akkor megértem... Így már egészen más! És hogy is hívják?

– Bertha. Bertha Bulcsu.

– Nagyon szigorú ember, ugye?

– Sok baja volt az életben. Nem volt könnyű sorsa.

– Ahá, az lehet! Majd figyelni fogom az írásait. Nem költő, ha jól értettem.

– Hacsak nem tekintjük a novellistát is költőnek, akkor nem.

A pincér ezt tréfának vélte.

– Márpedig hogyan tekinthetnénk annak, ugyebár?

– Ki tudja? – néztem rá titokzatosan, mert abban az időben még hittünk a lírában. A próza lírájában. Később kezdtük szégyellni, de talán nem tagadtuk meg egészen. Talán nem.

Galambos bácsi, a pincér egy szép napon lelkesen újságolta, hogy olvasott egy novellát Berthától. Lehet, hogy Kiss Dénes juttatta el hozzá. Dénes jó propagandistája volt a barátjának, mindenkinek dicsérte szeretettel átfűtött hangon, izgatottan: – Remek! Remek, író, remek!...

– Remélem – mondta a pincér –, nemsokára ismét szerencsém lesz kiszolgálni Bertha urat! Tetszett amit írt. Remélem ő is meg lesz elégedve a szimplánkkal! Tessék megüzenni neki, hogy gondom lesz rá...

Így volt vele más is. Felfigyeltek rá, respektálták.

A Nádorban is.

Amikor a hatvanas évek elején egyszer Pécsen átutazóban meglátogattam, elvitt a Nádorba. Bertha azidőtt rovatvezető volt az Esti Pécsi Naplónál, neves újságíró, nemcsak novellista. Szerkesztő úr. Szabadidejében a Nádor-

ban tanyázott. Vacsoraidő volt, ittunk, beszélgettünk. Én már nem tudom, mit kértem az étlapról, ő a szokásosat hozatta ki: kaszinótojást. A pincérek jól ismerték, mégis elkövették azt a hibát, hogy figyelmetlenül szervíroztak.

– Hol van innen a petrezselyem?! – mutatott Bertha a majonézzel leöntött étekre. – Erről hiányzik a petrezselyem!

– Azonnal visszavisszük! – serénykedett a főúr.

– Hát legyen szíves! – nézett rá mérgesen. Mulattam a dolgon, azt hittem, csak valami hecc, csak nekem akarja bizonyítani, mekkora tekintélye van itt. De nem. Bertha igazán dühös volt. – Így bánni egy törzsvendéggel!... – dohogta.

Sietve hozták neki a petrezselyemmel díszített kaszinótojást. Elégedetten bólintott, majd – még a pincér szemeláttára – késhegygel a tányér szélére pöccintette a zöldséglevelet, fel sem pillantva megsózta-paprikázta a helyét, s jóízűen bekapta az első falatot.

– Ki nem állhatom a nyers petrezselymet – nézett rám komolyan.

– Akkor hát csak megugráltattad őket?

– Megugráltattam?! Én?! Elő van írva, hogy petrezselyemmel találják! Így van kalkulálva! Ne sikkasszák el! Az már az én dolgom, hogy megeszem-e vagy sem!...

Mindez anekdotikusan hangzik. Meglehet, az is: kedélyes történet egy immár nagy sikerű, neves íróról. Csakhogy Bertha azért olyan jó és népszerű író, mert tehetsége mellé ilyen különös természettel áldotta meg az ég!

Elmondok még egy esetet.

1965-ben két hétre Csehszlovákiába utaztam vele. Az ottani írószövetség vendégei voltunk. Már csak a Prágáig tartó hosszú vonatúton is éppen elég időnk akadt diskurálni; mesélgettünk egymásnak az életünkről; akkor ismertem meg jobban ifjúkorát, a magányos, küzdelmes balatoni és pécsi éveit; beszélt régi, kenyérkereső foglalkozásairól, az emberekről, akik segítették, és az emberekről, akik keresztették az útjait. Akkor valahogy olyannak láttam, mint egy valaha kár sújtotta farmert, aki aztán szívós munkával mintagazdaságot varázsolt a birtokából, de akin ez a küszködés örökös nyomokat hagyott, s akit álmaiban mindig és újra a valamikori katasztrófa, az aszályos évek vagy a tanyáját ért romlás emléke kísérti.

A cseh fővárosban egy toronyszerű hotelban laktunk, szobáink egymással szemközt voltak valahol fenn, a nem tudom hányadik emeleten. Ide térünk meg városi portyáinkból eleséggel és sörös flaskókkal megpakolva, s ha nem ültünk be a földszinti, méregdrága étterembe, akkor egyikünk vagy másikunk lakosztályában költöttük el a sajtokból, felvágottakból, konzervekből álló vacsoránkat, majd sörözgetve fél éjszakán át beszélgettünk. Bertha pipázott; pőfékelve ült a faburkolatú szobában, néha gyanakodva körülkémlelt, megtapogatta a falakat, felhajtotta a padlóról a szőnyeget. Egyszer, megsokallva a dolgot, kérdeztem tőle, mit keres.

Rám meredt.

– Hát te nem vettél észre semmit?!

– Mit kellett volna észrevennem?

– Valahonnan jön a meleg...

Késő őszi volt, hideg, kellemetlen idő.

– Fűtőtestből jön – feleltem. – Hát persze.

– Hát persze?! Mi az, hogy hát persze?! Látsz te itt valahol fűtőtestet?

Kályhát? Fűtőcsövet? Látsz te itt egyáltalán valami olyan szerkezetet, ahonnan a meleg áradhat? Pedig árad!

– Az a fontos, hogy árad!

– Az a kérdés, hogy honnan árad?!

– Oda se neki! Valahonnan!

– Szóval téged nem izgat, hogy honnan?! Mi módon?! Téged ez a titok nem érdekeli?!

– Nincs itt semmiféle titok...

– Akkor tessék, mutasd meg, hogyan fűtenek? Mert engem érdekel! Nem szeretem az efféle rejtélyes dolgokat! Ahol rejtély van, ott ellenőrizhetetlenek a dolgok. Ki szabályozza ezt a fűtést? Az biztos, hogy nem én! Tehát ki vagyok szolgáltatva! Márpedig ez nem tetszik nekem! Nincs kedvem olyan szobában élni, ahol ellenőrizhetetlen konstrukciók vesznek körül... Csak ne nevéss! Csak ne vedd olyan könnyen! Az ember elkezd könnyen venni a dolgokat, vonogatja a vállát, ugyan, mit érdekel egy vacak kis rejtély! Eleinte csak egy kis vacak, aztán mind több és nagyobb vacak, végül csodálkozik, hogy kiismerhetetlen az élet!

– Ej, ne izgasd magad!

– Már hogyné izgatnám! Az író izgassa magát! (Így, rövid i-vel mondta az író, ahogy mondja még manapság is.) Miféle író az, aki nem izgatja magát?! ...

Több ilyen is mesélhetnék, hiszen az évek teltével tapasztaltam – láttam és olvastam –, mi mindenért izgatta magát Bertha. Akik ismerik műveit, jól tudják, miről beszélek. A fentieket ugyanis nem azért mondtam el, hogy Bertha különbségeivel szórakoztassam az Olvasót. Csupán barátom táltumának alapjaira szerettem volna felhívni a figyelmet.

Igen, egy prózaíró – ha tud! – legyen olyan, mint Bertha Bulcsu. Tartózkodjon a hiszékenységtől, ne olvadjon el az első nyájas szóra, bizalmát ne fecsérelje úton-útfélen, legyen gyanakvó, mérlegelő, alapos. Sok ostobaságtól menekedhet meg így az életben is, az irodalomban is.

Bertha most ötvenéves. Tizennyolc könyve van, meglehet, mire ezek a sorok napvilágot látnak, kirakatban lesz a tizenkilencedik vagy huszadik is. Díjakat, kitüntetések kapott, tisztségekkel halmozzák el, kitűnő szellemek keresik barátságát, nemkülönben közéleti személyiségek is, akik közül sokan legalább a rokonszenvére tartanak számot. Az emberek tisztelik. Még azok is elismerik, akiket írásaival fel-felbosszant. Sziszegnek, de bólogatnak is: jó író, nagyon jó író!

Becsüli ország-világ.

Valóban már ötvenéves? Hiszen nem is olyan régen volt, hogy ott, a pesti Marika presszóban az a dús hajú, csontos fiatalember...

És valóban még csak ötvenéves ennyi eredménnyel, sikerrel a háta mögött?

Mit kívánhatnék jobbat születésnapjára, mint azt, hogy bírja erővel, indulattal, gyanakvással; ne menjen lépre; kutassa a titkokat, a rejtélyeket, de őrizze meg továbbra is a sajátjait; és figyelje vizsga szemmel a jeleket.

A fehér börtönkockára

(Koszta Gabinak)

A FEHÉR BÖRTÖNKOCKÁRA még rácsot kell tenni a rácsot
halványszürkével kell a festmény síkjára keverni egy
kosár tulipán a kertben a nyugágy mellé esett papirk
osár festett tulipánok vidám tüpárna a tulipánkehe
lyből egy-egy acéltü mered a napsütötte égre 30 lánd
zsahordó vérvörös tulipán az a bárányszerű majd mit
utánoz ha fölprítják szétszabdadják heves könnyű lé
gmozgások talán álmodom hogy élve kiszemelt gyerekág
yast a bölcs uralkodó mellé temettek talán olajat ő
ntöttem a tüzre melyben gyöngéd növényi testek perzse
lődtek talán alabástromgolyóként valakinek a szívéb
en egy rég elkövetett bűnhöz értem s most a bűn boss
zuvá érett...

Lefékez mint egy haldokló sirályt a sz
orongás megbéklyóz sirályként lebukom a vörösség ko
ronáit már elvétem fejem körül tengersötét árnyék a

világosság

ból szelt karéj EZ már az éj ahogy kortyolva issza t
ükrét egy menekülő vad egy felvásárolt az életből má
r papíron kipipált szarvas vemhes tehén áttetszőn d
ereng mintha a holdat inná e szomszúság ó madarak i
stenek fehér sirályszelleme a kocka mint mindig mo
st is el van vetve testem a nyílt tenger s az utols
ó torkolatnál kiháló halfajok számig felusznak de ez
már az az óra amikor elbucsuznak szertelen örülnek

szorongatják

egymás kezét élők és félhalottak halfarokkal szemem
be korbácsolják a sót a jeges pikkelyt Légy szabad

sérthetetlen

Láthatatlan láncon magamat majd újra föltalálom min
t ki üzenetet küld hazarepül sebzett sirály fecske

szárny

Ó egy másik hazában fölébredni egy másik nemzetből
csőjébe megszületni egyetlen suhintással éles nepál
i tör bozótúgó rendőrkés az emlékekről a visszaeml

ékezés köldökzsínórjáról magamat lementseni színjátszó NapKéve most kettéhasad koponyámban egymást metsző

sugár
nyalábok

virrasztanak egy másik népnek gyereket szülni a szülő szobában angolul a fájdalomcsillapítóhoz egy pohár vizet kérni színes tévé előtt lustán a nyárról utazásokról a legujabb divatról beszélni s mint a némák mint a besugók mindenre csak bólogatni terepszinü események mind igaz a sárguló fű a rothadó levél a ki- és bebörtönzés a párásszürke téli ég minden történet igaz aluljárókban jászolban szalmán sir később kell csak eldönteni keresztrefeszített vagy hóhér akar lenni vagy ő legyen a pártatlan az örök szemlélő

a nép

portölcser sivatagi hőség Hová is követem mivégre ezt a magányos majdnem néma fuvolaszót ezt az éteri

csengést

Kezdetben mint a mezők ártatlan lilioma mosolyog rám Mindig félelmetes mindig új érthetetlen ahogy megnyílik ahogy kitárul előttem a Teremtés Bibor Szakadéka

UGYE

mi mindenütt otthon kell legyünk? Ugye mi minden otthonból tovább kell menjünk? Hogy csattognak a nagy vitorlaszárnyak hogy dübörögnek a zajló jégen egymásratorlódó hullámok delfinek hullámlovaglása ahogy

a keresztény

szolgák a zászlókat a homokos partra kihozzák ahogy

a keresztiek

a levegőben párhuzamosan sirályként röpködnek ahogy a nők fénybeszöve a zászlókon üdvözlnek Vele más a helyzet Szabad akarátának keze gyémántkövel zárja el a szívét, s a gyémántot nem lehet feloldani másképp,

csak Vérrrel.

Sziénai Szent Katalin üzenete... fess képet írj könyvet Légy szabad! büszkén fölkel s lenyugszik vérvörös a NAP Arról senki sem tehet hogy nekem minden

eleven

táj folyó az ég a csillag minden sárgán lángoló mező közepében oly végleges oly szigorú vonással fekete tussal van berajzolva világító napszakok helyet t bársonyos szempillaként csukódik fölém az éjszaka

„Emberek, nem vadak...”

– Történelmi jegyzetek –

II.

Vajon a mexikói Chiapa püspöke, Bartolomé de Las Casas, aki a látott kegyetlenségektől, tömeggyilkosságoktól borzadó lélekkel esdekelt 1517-ben V. Károlynak: vigyenek atriakaiakat a gyöngébb testalkatú őslakók helyett az Újvilág bányáiba és ültetvényeire – az „indiánok apostola” volt-e valóban, vagy inkább feketék gyilkosa, értelmi szerzője egy évszázadokon át tartó bűncselekmény-sorozatnak? És lord Mansfield, a brit főbíró, aki 1772-ben ezzel az indoklással nyilvánította szabadnak az Angliába látogató virginiai gazdától szökött fekete rabszolgát: „Anglia törvényei nem ismerik a rabszolgaság intézményét!” – idealista volt? vagy ravasz és emberséges jogász, aki tudta, hogy ítéletével precedenst teremt? netán egyszerűen csak képmutató? Hisz ebben az időben brit hajók szállítják tízezrével a rabszolgákat a brit koronagyarmatokra, és alig két évvel előbb kelt III. György szigorú leirata, amelyben elutasít minden javaslatot, ami a rabszolgakereskedelem ellen irányul.

Am a „feketék apostola”, Thomas Clarkson, a papfiú, akit – mint egykoron Saulust az emmausi úton – isteni szózat hívott el London felé lovagoltában a rabszolgaság elleni küzdelemre: ő igazán „jó fehér ember” volt, s a furcsa kezdet ellenére sem megszállott bolond, hanem bátor és hangyaszoralmú gyűjtögetője a „fehér ember elleni vádirat” tényanyagának. S a „jó fehérek” közé tartozott társa és barátja, William Wilberforce, aki a parlament szószékéről vágta szemébe a képmutatóknak a Clarkson gyűjtötte bűnhalmozatot. De ugyan mik voltak – áldozatok-e vagy gonosztevők? – a rabszolgahajók matrózai, akiket nyomorúság s nem egyszer kényszer hajtott a kapitányok korbácsa alá, s akiknek egyötöde pusztult el egy-egy atlanti hajóút során – lévén a tengerész olcsóbb a mégiscsak áru-értékű rabszolgánál.

„Jó fehér” volt Cowper, a költő, aki versbe szedte *A néger panaszt*, s érző szívűek az angol dámák, akik teaestjeiken – mellőzve a rabszolga-munkából származó nyugat-indiai cukrot – szavalgatták a költeményt, s lovagjaik mellére tűzték Clarkson mozgalmának jelvényét a féltérden könyörgő fekete emberrel és a körirattal: „Nem vagyok-e ember és testvér?” És „jó fehér” volt Harriet Beecher-Stowe, a presbiteriánus lelkész leánya, aki megírta a *Tamás bátya kunyhóját*, s azok voltak az orosz földesurak is, akik a könyv olvasása után felszabadították a jobbágyaikat.

De az volt-e George Washington, az „amerikai szabadság atyja”, akit odahaza rabszolgák vettek körül? Bajtársa és földije Patrick Henry legalább őszinte volt: „A gyakorlatot nem tudom és nem is akarom mentetni. De rabszolgák nélkül az élet oly kényelmetlen, hogy nem mondhatok le róluk.” És a harmadik „nagy virginiai”, Thomas Jefferson, a Függetlenségi Nyilatkozat fogalmazója? Ő a legképmutatóbb; szavai mögött ott a később „tudományosan” is megtámogatott – és máig eleven – alsóbbrendűségi teória: „Sajnálatos, hogy színnek és talán az adottságoknak ez a szerencsétlen különb-

sége oly erősen gátolja ezeknek az embereknek egyenjogúsítását." A Nyilatkozat első fogalmazványában még ott van a „förtelmes kereskedelmet” megbélyegző passzus – aztán kimarad mégis, a két nagy rabszolgatartó, „Dél-Carolina és Georgia iránti udvariasságból” –, de a „pogány hatalmakra valló gyalázat” természetesen kizárólag „Nagy-Britannia keresztény királyának műve, aki nyitva tartja ama piacot, ahol emberi lényeket adnak és vesznek.”

Csakhogyan ugyanez a III. György – aki pár évvel az amerikai függetlenség előtt még elutasítja a new-englandi gyarmatosok kérelmét a rabszolga-behozatal eltiltására – 1807-ben szentesíti az emberkereskedelmet megszüntető brit törvényt, amelynek kijátszására amerikai üzletemberek fognak majd össze a zanzibári szultánnal és Dahomey fekete királyával, aki egyenesen a nyugat-afrikai rabszolga-üzlet monopóliumát szeretné, s akinek tettei „humánus” érvként szolgálnak a fehér kalmároknak: jobb, ha megvesszük tőle a foglyait, mintsem hagyjuk, hogy ünnepein halomra mészároltassa őket...

S itt van II. Lipót belga király – a tudomány és kereskedelem nagy mecénása, érző szívű filantróp –, akit az arab rabszolgavadászok rémtettei beavatkozásra készítenek, s a nemzetközi közvélemény lelkesedése mellett a Kongó-vidéken megalapítja „szabad államát”, s aki egy utasításában így fogalmazza meg a fehér tisztviselők „nagy és magasztos hivatását”; „Harcban a primitív barbársággal és az évezredek megrögzött szokásokkal, az a teendőjük, hogy e szokásokat fokozatosan megváltoztassák. Alá kell vetniök a lakosságot az új törvényeknek, amelyek közül minden bizonnyal a munka törvénye a leghasznosabb.” S a „civilizátorok” eszerint járnak el: megtanítják a kongóiakat kaucsukot, pálmaolajat gyűjteni, megtanítják őket a bányamunkára és vasútépítésre a „szabad állam” és a koncessziós társaságok szolgálatában; a rossz tanulókat pedig akasztással, fej- és kézlevágással büntetik. Az odaküldött nemzetközi vizsgálóbizottság jegyzőkönyvei szerint száz-ezrek esnek áldozatul, s egész vidékek válnak néptelenné, míg végül „Kongó szuverénje” 1908-ban eladja „magán-gyarmatát” saját országának, Belgiumnak.

Hogyan osztályozzuk az 1880 és 1980 között lezajlott kongói dráma „hőseit”? Ki volt „dicsőbb”? Tippu Tib, a rabszolgakereskedő? II. Lipót, az „emberbarát”? Első számú ügynöke, Stanley, aki 400 helyi főnökkel köt „szerződést” a földterületek átengedéséről? A fehér tisztviselők és fekete hóhérlégényeik? Az angol ügynökök, akiknek jelentéseiből tudomást szerzett a világ a borzalmakról, de akik nem a humanizmus, hanem a brit birodalmi érdek képviseletében jártak ezen a tájon? S vajon egyszerűen csak „Bosambo” – Edgar Wallace Afrika-történeteinek főhőreit kiszolgáló törzsfőnökéhez hasonló szolgálélek – lett volna a bushongók fejedelme, II. Lipót naiv „hűbérese”, akiről barátja, Torday Emil oly szépen emlékezik könyvében:

„Kwete csak a haladásról álmodott: szándékában állt összes alattvalóját megtanítani írni és olvasni, s újjáéleszteni mindazokat a mesterségeket, amelyekben a bushongók mindig fölülmúlták a fekete kontinens többi népeit. Szeretett este... átnézni hozzám s Európáról csevegni. Beszélgettünk a tudomány és ipar új felfedezéseiről, beszélgettünk az európai életmódról, és – ősei bocsássák meg nekem! – én nem fedtem föl előtte civilizációnk fogyatékoságait. Szerette volna népét nagynak látni, s úgy gondolta, hogy a belgák segítségével ismét felemelhetné... Kwete írástudatlan volt. Felső teste és lábai meztelenek voltak, úgy sétált... De élete minden cselekedetében sokkal inkább mások érzékenységet tekintette, javát és örömét kereste, mintsem saját érdekeit hajszolja... Egyszóval, balsorsra volt ítélve.”

Magyarul is megjelent Gert von Paczensky nyugatnémet publicista 1970-ben írt műve, a túlkompenzált „fehér büntudat” tipikus terméke: ... és jöttek a fehérek. Érdemes idézni néhány megállapítást:

„A fehér ember túlzott keménységgel sújt le, gyakran keményebben, mint azt céljai elérése indokolná. A kolonialista hadjáratok ezáltal gyakran megsemmisítő expedícióvá ... ahogy ma mondanánk: népirtássá fajulnak.” Vagy: „A fehérek tudnak barátságosak, udvariasak lenni, szavakkal, ígérekkel ügyeskedni ... A színes bőrűek megismerkednek a fehérek szerződés-erkölcsével.” Megint másutt: „A fehérek szívesebben támaszkodnak fegyvereikre. Ez a fölényük minden más néppel szemben. A fehérek honosítják meg a világ nagyobbik felében azt a szokást, hogy a hatalom és erőszak megelőzi a jogot. Irtóháborúkat, hódító hadjáratokat vezetnek ...” Állításait alátámasztandó, segítségül hívja egy másik „büntudatos fehér”, Jean Galtier-Boissière 1936-ból való szavait a gyarmatosítók módszereiről: „Az elszabadult martalóchad ... gyújtogat, falvakat fosztogat, elpusztítja a termést, sorozatosan gyilkol, erőszakot követ el, módszeresen irtja alacsonyabbrendűnek tartott embertársait, s a trópusi nap forróságától elvakulva meg van győződve arról, hogy ... olyan kilengésekre ragadtathatja magát, amit hazájában a hatóság és a törvény tilt és elítél. Valahányszor 'vad' népekkel kerül szembe, a fehér rabló az első, aki az ellenfél barbár gyakorlatát – amelynek civilizálására állítólag jött – kisajátítja magának és alkalmazza.”

Tulajdonképpen minden állítás igaz. De valami mégsem egészen „stim-mel”.

Hallgassuk csak tovább Paczenskyt: „Vegyük a gyarmatosítás korának bármely szakaszát s bármely világtáját, a kép majdnem mindenütt ugyanaz: a színes bőrűek szívesen fogadják a fehéreket. Kezdetben a fehérek is barátságosak ... mindaddig, míg elég erősnek nem érzik magukat a bennszülöttek leigázására ... A fehér ember visz is magával ajándékot, de maga akarja meghatározni, mikor, hogyan és kinek miért adja. Ha a bennszülöttek elvárják az ajándékot, a fehér ember arcátlanságot emleget ... s eléggé fancsali ábrázatot vág, ha – a változatosság kedvéért – tőle tagadják meg az ajándékot.”

Most nézzük, hogyan panaszkodik a marokkói-Ibn Battuta Mali XIV. századi fekete szultánjára: „Nagyon fukar király, nem lehet gazdag adományt várni tőle ... Amikor eljöttem, küldtek nekem holmi vendég-adományt ... Felálltam, azt gondolván, hogy talán díszruha és valami nagyobb pénzösszeg, és íme, három cipó volt, egy darab ghartival sütött marhahús meg egy savanyú tejfel telt tők. Amikor megláttam, nevetésben törtem ki, és vége-hossza nem volt csodálkozásomnak, hogy micsoda kevés eszű népség ez, és milyen nagyra tartanak egy ilyen hitvány adományt.”

Ibn Battuta tehát Paczensky „fehér embere” módján viselkedik. De kicsoda-micsoda tulajdonképpen? Hallgassuk őt magát:

„Ajualáten az első hely, amely a négerekhez tartozik. A szultánt ferba Huszajn képviseli, ferba kormányzót jelent ... Egy szőnyegen ült, testőrei előtte álltak ijjal és nyíllal kezükben ... A kereskedők megálltak előtte. A ferba közvetítő tolmács által beszélt velük annak ellenére, hogy közvetlen közelében voltak; így akarta kimutatni megvetését irántuk. Ekkor már nagyon bántam, hogy eljöttem erre a vidékre, mivel igen udvariatlanul és a fehér emberekkel szemben megvetően viselkedtek.”

A kép kicsit zavarossá vált. A fekete kormányzó pontosan úgy viselkedik, mintha Paczensky „fehér embere” volna; Ibn Battuta fehérnek mondja

magát; a német szerző művében viszont az arabok, hinduk, indiánok, kelet-ázsiaiak, négerek ellen bűnöző „fehérek” egyértelműen *csak* az európaiak. De a dolog ennél is bonyolultabb:

„Már az első idegen területek ellen vezetett nemzetközi... közös vállalkozás, a keresztes hadjárat is jól jelzi a fosztogatásra való hajlamot”, mondja Paczensky, majd említi a bizánci városok kifosztását, végül egy történész könyvéből idézve hozzáteszi: „Amikor az úgynevezett zarándokok Magyarországon is folytatták a fosztogatást, a magyar király sokat kivégeztetett közülük...”

Könyves Kálmán eszerint „bennszülött király” volt? Bizánc polgárai pedig „színesbőrűek”?

Paczensky egyébként könyve egy másik részében keményen elhatárolja magát a történelmietlen, hajuknál fogva előrángatott példaktól. Íme: „A kolonializmus számára oly jelentős rabszolgaintézményről könnyen elterelhetnénk a figyelmet, ha részletesen kitérnénk arra, hogy már az ókori görögök és rómaiak is... de aztán a velenceiek is... Ezenkívül századokig létezik bizonyos mértékű rabszolgakereskedelem egyes afrikai országok között is. Egyiptomban még a XIX. században is dolgoznak rabszolgák... Még ma is olvashatunk arról, hogy Afrika egyes részein az arabok rabszolgákkal kereskednek. Mindez persze meglehetősen közömbös abból a szempontból, hogy milyen szerepe volt a rabszolgakereskedelemnek a kolonializmus történetében.”

Közömbös? Jó. De akkor hogy kerül ide a kereszteshadjárat? Ha történeti – gazdaságtörténeti – alapon az atlanti rabszolgakereskedelemtől beszélünk, akkor valóban kirekeszthető mindaz, ami nem tartozik szorosan a tárgyhoz; de ha *etikai megvilágításba* helyezzük a „fehér ember” bűnlajstromát, akkor a behatárolás torzít, s nemcsak értéktelen, de veszélyes következtetésekre is vezet.

Tüllihégés ez bizony, és jó adag „fehér mazochizmus”.

„Afrikában és Arábiában – mondja Paczensky – általában sokkal jobb dolguk volt a rabszolgáknak, akik többnyire házi rabszolgákként dolgoztak, mint a fehér tulajdonában.” A megállapítás értéke körülbelül annyi, mintha azt mondanánk: Kentucky államban jobb dolga volt a feketéknek – mert többnyire „házi négerekként” dolgoztak –, mint az ültetvényes Georgiában. De állíthatnánk azt is, hogy a bibliai nomád páttriárka, Ábrahám rabszolgái elégedettebbek lehettek a sorsukkal, mint évezredekkel később a nyugat-afrikai gazdag földműves nép, a mandingok foglyai, akik a rizsföldeken robotoltak, s 1785-ben fellázadva póznákra tűzködték a kegyetlen gazdák levágott fejét.

Magyar László, aki a múlt század ötvenes éveiben, tehát még a gyarmatosítás előtt, járt a délkelet-afrikai Bihé államban, és feleségül vette a király leányát, így tudósít az ottani rabszolgaságról: „... minthogy írott törvény nincsen, a szokásokat pedig kényük-kedvük szerint legtöbb esetben a hatalmasabbak a gyöngébbek kárára magyarázzák... azért nem lehet azon csodálkozni, hogy a nemzetnek csaknem a fele a másik fele résznek mint rabszolga adatik el. De szerencsére a rabszolgák állapota közel sem oly rettenetes, mint az ily vad indulatú népeknél gondolni lehetne. Az urak... inkább atyai, mint urasági uralmat gyakorolnak rabszolgáik felett. De ezen jó bánásmód nem annyira a tulajdonosok emberséges gondolkodásának, mint inkább a félelemnek eredménye: hogy szökés által elvesztik.” Majd a bűbájosságról beszél Magyar és az ebben való vétkeiséget eldöntő istenítéletekről, s hozzáteszi: „A babonás előítéletekből származó ezen vétkeknek veszedelmes következmé-

neyei leginkább okozzák a dél-afrikai népek szerencsétlenségét, s az Amerikába már néhány század óta kihurcolt több millió rabszolganak legalább fele, valamint a jelenleg Afrikában levő rabszolgáknak is fele ezen képzelt vétkek bűnhődésének tulajdoníthatja szomorú sorsát... Ki az istenítélet folytán ügyét elveszti, az a legkinosabb halállal bűnhődik, s családjának minden tagját eladják."

Való igaz: az arab félsziget nomádjai – a törzsi keretben – csak a patriarkális rabszolgaságot ismerték; nagyobb fogolytömeg munkaerejére nem volt szükségük, eltartására nem is vállalkozhattak volna. A portyákon szerzett rabokkal „csak” kereskedtek, éppúgy, mint a IX. század keleti szláv és török népei, meg a kazár birodalom laza keretein belül élő magyar törzsek, amelyeknek „házhöz jövő” vásárlói ebben az időben az arab „távolsági kal-márok voltak.

Paczensky elszörnyülködik a XVI. század portugál hajósein: céljuk – mondja – „minden más, csak nem keresztényi: rablás, nyereség, fűszerek megszerzése, az egész világ fűszermonopóliuma.” És ijesztő, milyen vad kegyetlenséggel csapnak le a spanyolok az arab kereskedőhajókra!... Mindez igaz; pontosan úgy, ahogy a mór kalózok portyái Európa vizein Itáliától egészen a cornwalli partokig, a véres angol rajtaütések a spanyol telepeken, a spanyol gályák evezőpadjaihoz láncolt protestáns angolok és a rabszolgának eladott katolikus portugálok szenvedése.

Paczensky említi az 1891-es kameruni felkelést, amelynek leverésében a német gyarmati csapatok mellett dahomeyi katonák is részt vettek, „akiket szabályosan megvásároltak Behanzintól, Dahomey királyától”, s akiknek „az volt a dolguk, hogy uraikért fizetés nélkül, csupán betevő falatért vásárra vigyék a bőrüket.” De Behanzin még egyszer föltűnik a könyv lapjain: hőslelkű, ám jóhiszemű uralkodó, akit a franciák végül csak ravasz fondorlattal tudnak legyőzni, hogy aztán „bebörtönözzék, deportálják”. Ellenfelei valóban nem a civilizáció Grál-lovagjai, de Behanzin sem épp ideális szabadsághős: zsarnok, tömeggyilkos, akinek nagyon is valódi bűnei általános ürügyként szolgálnak egész Fekete-Afrika gyarmatosításához.

A könyv azért érdekes, mert ragyogóan példázza: hogyan nem juthatunk semmire. Vagy, ha tessik: hogyan jutunk el Imamu Amiri Baraka „igazságához”: „Nem lehetsz boldog, amíg a fehér ember él!” Vér csorog, korbács csattog, fegyverek dörögnek minden oldalon, az olvasó belekábul az adatok, példák olvasásába – s a hangyaszorgalommal összehordott adathalmaz nagyban-egészben: valóság. S amikor letesszük a könyvet, kirajzolódik előttünk egy vicsorgó, vértől maszatos rémalak: „a” fehér ember! Aztán eszünkbe jut, hogy mi is azok vagyunk: a szomszéd szobában kötögető anyánk, meg a szomorú kis öregember, aki háztartási kekszket majszolt tegnap a dunaparti padon; meg Albert Schweitzer is fehér ember volt, meg József Attila, meg Lev Nyikolajevics Tolsztoj... Meg a rabszolgának eladott György barát, meg a magyar asszonyok, akikkel a mongol nagykan városában találkoztak a XIII. századi utazók...

És tudjuk, hogy épp ily könnyen megirható, épp ily meggyőző és hátborzongató – s épp ily hamis és reménytelen! – volna az ellen-vádirat: azték emberáldozatokról, oltáron kimetszett eleven szívekről, máglyára vetett hindu özvegyekről, thug „fojtogatókról”, szentséges lábukat hullákon nyugtató fekete királyokról, kannibalizmusról; kánok, radzsák, mogulok, emirek rémuralmáról, Európára és Afrikára zúduló moszlim „hitharcosokról” és mohamedán hullákból dombokat rakó bőrruhás mongolokról...

Így nem boldogulunk.

Ha leveszem a polcról Mark Twain kötetét az Egyenlítő körüli útról, megtalálom benne az 1890-es évek – a gyarmatosítás „nagy esztendei”! – „jó fehér emberének” illúzióit és aggodalmait, már-már az erkölcsi tudathasadás példájaképpen:

„A jelek világosan mutatják, mi fog történni. A világ minden civilizálatlan országa az európai keresztény országok fennhatósága alá kerül. Én egyáltalán nem bánom, sőt örülök neki. Kétszáz esztendővel ezelőtt katasztrófát jelenthetett volna azoknak a civilizálatlan népeknek, most azonban bizonyos esetekben jótéteményszámba megy. Minél hamarabb foglalják el az országukat, annál jobb a vadaknak. A vérontás, rendetlenség és elnyomatás sivár, nehéz éveit a béke, rend és a törvény uralma váltja fel. Csak gondoljuk meg, mi volt India a mohamedán és hindu uralkodók alatt . . . Nem lehet letagadni, hogy a legszerencsésebb dolog, ami Indiában történhetett, a brit uralom volt.”

Íme, egy másik passzus, ugyanabból a könyvből:

„Napjainkban az országrablás, a jogtalan igények támasztása valóságos örületévé vált az európai kormányoknak. Egy részük keményen nekilátott Kína határain, Burmában, Sziámban, az óceáni szigeteken, és mindnyájan nekiláttak Afrikában. Afrikát olyan hidegvérrel osztották ki a banda tagjai között, mintha készpénzen vásárolták volna meg. Most aztán tüstént újrakezdi a régi játékot – ellopják egymás zsákmányát.”

Sokmindent lehet.

Lehet etikai vagy történetfilozófiai alapon mérlegelni. Lehet meggyilkolt és elnyomorított áldozatok számán vagy gazdasági mutatószámok ütköztetésén mérni a felelősséget. Lehet mea culpázni elkövetett és el nem követett bűnökért és lehet elhárítani a közvetlen vagy közvetett bűnrészséget. Lehet vállalni vagy nem vállani az apák bűneit. Lehet „mindent megérteni és mindent megbocsátani”. És lehet gyűlölni „a” fehér embert, vagy a „török gyereket” . . .

De ez mind nem old meg semmit.

Kérdezhetjük magunktól és másoktól: lehet-e etikai alapon ítélkezni, amikor földrajzi, gazdasági, történelmi okok és okozatok, biológiai és társadalmi szükségszerűségek alakítják emberek és népek sorsát? De adhat-e felmentést az ember ember elleni bűnére bármilyen szükségszerűség – és bármilyen távlat? Elegendő-e a hatezeréves babiloni zsoltár örök emberi mentegetőzése:

Nem ismerem a vétket, amit vétkeztem.

Nem ismerem a hibát, amit hibáztam.

Nem akartam az iszonyatot, amit megettem.

Nem akartam az utálatot, amit megittam.

(Rákos Sándor fordítása)

Ijesztő kérdés: van-e, lehetséges-e valójában a „történelmi igazságszolgáltatás”? Hiszen a „szereposztást” nem faj, nem bőrszín határozta meg, hanem a történelem folyamata. Ha ez másképpen alakul – hagyjuk most a kérdést: alakulhatott volna-e másképpen? –, igen valószínűleg fekete vagy más bőrszínű emberkereskedők vásárolták volna föl a fehér uralkodóktól és hivatásos rabszolgavadászoktól az eleven „árut” az afrikai ültetvények számára. A történelmi igazságszolgáltatásnak mégiscsak vannak útjai, remélhetőleg. De ezek egyike sem a bosszú útja.

Téli bárány

Pénteken délután munkáshajó ment, azt mondta valaki, iparkodjam, időben érjek oda, mert nem férek föl. A hajó nem a hajóállomásra indult, hanem a vasmű környékéről, a magas agyagpart mellől. Rengeteg ember várakozott a part alatt. Bőrönddel, faládával, batyuval, mindenféle motyóval jöttek le a nyaktörő ösvényeken. Egy kis deszkabódéból adogatták ki a jegyeket. Az emberek egyik része már ittas volt, ott téblábolva is meghúzta ki-kí a szeszes palackot, a sorban hangoskodtak. Az egy hónap alatt, amióta itt éltem, megszoktam, hogy sok a részeg. Ennyit odahaza egész eddigi életemben nem láttam. Mindig arra gondoltam, Pauli vajon mit csinálna itt? Inna, mint a többiek, elkártyázná a fizetését, mint a szálláson sokaktól láttam? Amíg kint a Dunaparton, a Radarban laktam, a barakkok közt sose volt tisztességes világítás, az őszi esőben, nem-múló sárban csúszkáltak, dűledeztek, kornyadoztak mindenfelé, egyik-másik már csak hörgött. A büfék tájékán a sötét estékben tipródtak az emberek, fönt a láthatatlan esőben örökké szólt a zene a hangosítókból. Ismertem részint ezeket a dalokat, nem a rádióból, az nekünk odahaza nem volt, hanem a nagyobb faluban levő moziból meg a táncmulatságokból. Be-bébámultam az ablakokon, ha ugyan be lehetett látni rajtuk, egyedül bemenni azonban sehova se mertem. Hazamenve is féltem átvágni a kiserdőn, a gödrökön, inkább kerültem az új betonúton. Az is merő sár volt, annyi latyakot fölhordtak rá a teherautók, a dömperek, a lovastargoncák. Pedig itt az emberek úgy nem bántották egymást. Összeverekedtek, igaz, józanul is késelt némelyik, loptak, de arról nem hallottam, hogy úton egyszerűen leütöttek volna valakit.

– A faszesz teszi, az az oka mindennek. Az bánik el velünk – mondta egy öreg a radarbeli szálláson, aki maga is minden este támolygott. Az öreggel szomszéd ágyasok voltunk, csak ő a maga oldalán alsó ágyon feküdt, mi Józsival felsőn. Nézett rám az öreg reggelenként, mintha sose látott volna, s megkérdezte Józsit, ki vagyok. – Földid a gyerek, ja – hümmögött. – Hagyja most már békémet, fater – dühöngött Józsi. A többiek kezdtek megszokni, tudták, amíg nincs munkám, szállást nem adnak sehol, s megtértek. Az ösztövé Józsival nem volt könnyű egy ágyon aludni. Fönt bűdösebb volt, mint lent, a kopott vaságy közepre lejtett, minduntalan egymás hátának gurultunk. Józsi ütött-vágott, rúgott álmában. Láttam, kezd unni engem mint hálótársat. De hát ő beszélt rá otthon a nagyobb falu kocsmájában, jöjjenek föl vele ide Sztálinvárosba, s úgy érezte, kicsit gondoskodnia muszáj rólam. Ha ráért, járkált is velem munkaalkalom után. Lassan megharagudtam rá, mert Józsi akármit nem volt hajlandó nekem elfogadni. – Ezt nem – hajtogatta. – Itt annyi bunkó járkál, aki vitte valamire. Neked meg vág az eszed, tudom. Normásnál alább nem adhatjuk. – Nem tudtam, mi az a normás, s ha kérdezték, meg kellett mondanom, csak nyolc általánosom van, Józsi azonban rám legyintett. – Nem iskolá kell ide, hanem gógyé. – Józsit a nyolcadik óta nemigen láttam, anyja, aki egyedül nevelte öccseivel, villanyszerelőnek adta, így került föl ide. A nagyobb faluban évekig egy padban ültünk. Józsi a barakkban el is dicsekedett

velem. – Ez a pajti volt otthon a falu esze, úgy nézzetek rá – mondta. – Ha belefeketedek is, csinállok belőle valakit itt Sztalinban. – Józsinak egyszer csak nem sikerült több szabad félnapot, órát kivennie, ellógni se tud miattam, mondogatta. Elmentem nélküle a vasműbe, a fölvételi ablaka elé, s elfogadtam az első munkaaajánlatot, amit kaptam. Átküldtek az egészségügyi barakkba, onnan órák múlva vissza, aztán egy másik helyre, ott megtudtam, hol lesz szállásom. Az utca a város közepén volt, mindjárt a mozi háta mögött, a ház rendes, négyemeletes lakóház. Fáradt voltam, lefeküdtem a kétágyas kis szobában, s csak éjszaka ébredtem föl.

Amikor másnap kimentem a Radarba a motyómért, Józsi még adott valami pénzt kölcsön. Ez volt az utolsó törődése velem. Épp indultak barakkbeli barátjával valamerre, nem mondták, hogy tartsak velük. Hazacaplattam a sötétben, a szemelő esőben. Lakótársam az ágyán ült, varrt valamit, nem sokat beszélgettünk. Következő reggel kellett munkába állnom. A gázgenerátor, ahova küldtek, mindjárt a vasmű kerítésén belül volt. Megmondták, a telep sarkából kell a szén csillével be a generátor elé tolnom. A főnök szaktárs látta, utcai ruhámban fogok neki, s megkérdezte, munkaruhát nem vételeztem-e? Keresett valami elhasznált nadrágot, kabátot, s rám adta. – Csak ez az úri cipőd van? – nézett a lábamra. Bakancsot nem talált, fejét csóválta, ahányszor rám nézett. Nagyon elfáradtam estig, s másnap is. – Ebédel sincs befizetve – kérdezte a főnök szaktárs, amikor észrevette, hogy kint a csille mellett a bucit tépkedem magában. Ő valami kandliból kanalizott. Következő héten éjszakás voltam. A szén az esőtől mindig nehezebb lett. Amíg taszigáltam a csillét, kimelegedtem, mihelyt kicsit ráértem, muszáj volt a generátor mellé behúzódnom, mert fáztam. Most nem Roskó tett-vett a nagy gép körül, hanem másik, fiatalabb szaktárs. Ha déltájt a szálláson föleszméltem, alig volt kedvem kinyitni a szemem. Aki alszik, nem kér enni, gondoltam. Öreganyánk mondta mindig, amikor nálunk telelt. Mégis föltápáskodtam, s elindultam a városba. Járkáltam, kerülgettem a forgalmat, az építkezéseket, szélükön a dágványt. Kijutottam a Dunára. A magas partról mindenfelé elláthattam. Már észrevettem, lent a víz közepén sziget is van. Látni lehetett a falut, Pentelét, dombján kápolna volt. Ott a temető, gondoltam, felénk a kápolnák mindenütt a temetődomb közepében állnak. A folyó túloldalán, a síkságon, szintén látszott falu. Ha váratlanul kisütött a nap, mindez szép is lett, még a bozotos, irdatlan agyagpart is, s a szigetnél a hajók, lentebb, ahol a vasmű kéményei füstöltek, az uszályok. Rajtuk túl már kanyarulatban ment délnek a folyó. Valamennyire derült az ég, még inkább fűjt a szél. A szállásra visszamenve maradék pénzem után néztem. Csodálkoztam, gyomrom kezdi megszokni ezt a nélkülözést. A szobánk mellett másik, nagyobb szoba volt, hárman lakták. Ők is felejtettek kint darab kenyereket a konyhában, akár az én lakótársam. Lopkodtam vékonyka szeleteket s begyűrtem. Félttem is, szégyenbe maradok, mert egyszer észreveszik, de sose szóltak.

Ácsorogtunk vagy másfél órát a hajó indulására várva. Eleinte nem mertem papundeklibőröndömet a sárba letenni, át ne ázzon, igaz, nem is volt nehéz. Ki akartam menni előző este Józsihoz, hátha küld valamit haza, s egyáltalán megmondjam neki, leszámoltam a vasműben s utazom haza. Mégse mentem, s most eszembe jutott, a kölcsönpénzt csak meg kellett volna adni neki. Nekem se sok maradt ugyan a végelszámolás után. Józsi egyszer se keresett, mióta bent laktam a városban. Én se őt. Talán meg se jegyezte akkor, melyik utcába, házba költöztem, s hiába is jött volna. Haragudtam is rá, nem is. Arra gondoltam most várakozva, majd odahaza megadom Adorján néni-

nek, Józsi édesanyjának ezt a pénzt. Hátha Józsi nem is igen visz neki haza a keresetéből. Annyit láttam, amíg vele laktam, dobálja a tízeseket, huszasokat. Ha a női barakkban, a gyűldében, fogyóban volt az ital, mindig Józsi szaladt pótlásért. S el se fogadta néha a többiektől az árát. Józsi népszerű volt a gyűldében, ezt észrevettem. Nem volt neki nehéz rám uszítani a lányokat mindjárt első este, zavarba is hoztak a csipkelődésükkel. Mindenki ivott, lármázott, párt keresett magának, legyen kívül a hátsó részben, a félhomályban az ágyra húzódni. Sose láttam ilyesmit, lassan nem mertem már semerre se nézni. Egy apró növésű lány közvetlenül velünk szemben bugyira vetkőzött s elkezdett az ágya tetején táncolni. – Fogd meg magadnak a barátomat – biztatta Józsi, s viharászva odanyújtotta poharát a lánynak. A lány ivott s mórlikálva továbbtáncolt. Józsi hazamenet átfogta a vállamat, részegen meg-megrázott. – Mért nem fogtál magadnak egy rüfkét? – kérdezte. – Semelyik se tetszett? – Magam se értettem, váratlanul kiböktem, dehogynem, a kicsi, aki táncolt. Nekem is fejembe szállt a bor. Nem baj, ölelt magához Józsi, majd holnap este. Ennek csak inteni kell. Józsi barátja, aki hármunk közül legtöbbet ivott, dühösen fölcsattant. – Mennyire tévedsz. Ha ebből a bandából valaki szűz, a kis Csuri garantáltan az. Milyen jó villanyszerelő, azt te is tudod. Ismerjük el, ver téged is meg engem is. – Józsi még félálomban mellettem az ágyon is beszélt. – Micsoda hülyeség – motyogta –, jó villanyszerelő. Hülyeség. DISZ-titkár, annak jó.

A szálláson a szomszéd szobabeli férfiak rám-rám szóltak, nem érdekelnek a lányok, hogy mindig itthon ülök. – Biztosan van odahaza kis menyasszony – érdeklődött az egyik kedélyesen. Ők persze minden este a konyhában gubbasztottak. Egyébről se volt szó, csak a keresetükről, számoltak, s ha azt akarták, más ne értse őket, horvátra fordították a beszédet. Az én szobatársammal nem voltak beszélő viszonyban. Vagy ő nem volt velük, nem tudtam. Háta mögött méltóságos úrnak hívták. Nem mertem nekik elmondani, én olyan vidékről való vagyok, ahol szintén vannak szerbek, sokacok, csak sajnos nem tudok a nyelvükön. Biztosan nem hitték volna el, hogy nem tudok, s talán zavarta volna őket, hogy kihallgathatom a beszédüket. A méltóságos úr velem se beszélgetett, esténként csörgette fogkeféjét egy pléh pohárban, aztán lefeküdt. Legföljebb annyit hallottam tőle, oltsam el már a villanyt. Töprengtem a sötétben, Józsiék vajon ott isznak a gyűldében, s mondott-e valamit Józsi rólam az apró növésű lánynak. Igazából mégsem vágytam oda, tudtam, félnék ezektől a lányoktól, még a kis Csuritól is. Elgondolkodtam, nekem eddig igazából nem volt senki szerelmem. Ténferegtem a bálokban, jártam a többiekkel télen a lányos házakhoz, hol a kisebb, hol a nagyobb faluban. De nem udvaroltam úgy egyik kislánynak sem. Nem úgy, mint Pauli, a bátyám, aki minden lányra ragadt, s értett a nyelvükön. Akárcsak Józsi vagy a barátja itt a gyűldében. Én inkább hallgattam, csakis erőt kellett venni rajtam, hogy megszólaljak. Láttam közben, másoknak be nem áll a szájuk, megnevetetik a kislányokat, hogy képük kipirul. Másnap este Józsi engem mindjárt a kis Csuri elé taszigált. A lány most ott ült az ágyon s kíváncsian bámult rám. – Na, kedves idegen, mit akart nekem mondani? – szólalt meg egy idő után Csuri. – Vagy mindig ilyen bőbeszédű s a lényegről megfeledeznek? – Körülöttünk lármáztak, füst volt, borszag, én zavarba jöttem, már égett a képem, alig tudtam kinyögni a szavakat. Pedig Józsi barátja a divatos sapkáját is a fejembe nyomta, kék bársonysapka volt, zsoké, úgy hívták – s Józsi a szőke hajamat szép hullámosra odaigazította a sapka ellenzője alá. Csuri ült az ágyon, hol elnézett a fejem fölött, hol rám somolygott. Úgy vettem észre, a szemével jele-

ket ad valakinek. – Hozzak magának inni? – kérdeztem, tehetetlenül. Csuri összehúzta apró száját, nem válaszolt. Megint elnézett a fejem fölött valahova. Oda somolygott. – Maga nem tetszik ám nekem – nyögtem ki egyszer csak. Fölálltam, elódalogtam. Kivettem Józsi kezéből a poharat, hirtelen megittam a borát. Az elkövetkező napokban Józsiék nem tudtak elcsalni a női barakkba, hiába próbálkoztak. Inkább elbóklásztam szürkületkor a Radarból, s csak akkor mentem vissza, amikor Józsiék már meguntak várni rám.

Megmondtam a horvát lakótársaknak, hogy végleg hazamegyek, nemcsak hétvégére. Pénteken ők is pakoltak, tömködték a faládájukat, iparkodtak a vonathoz. Miért nem maradok, nem akartam nekik megmondani. A méltóságos úrnak semmit se szóltam, öt két napja nem is láttam. A hajón sikerült egy szelárnyékos szögeletbe húzódnom. Az emberek tipródtak, lökdösődtek a sötétedésben. Lemenni nem kívántam, csak úgy gomolygott onnan a füst, jött a lárma, a doktornő azt mondta, kerüljem a levegőtlen helyeket. – Ha lehet, ne igyon, azt már mondta, hogy nem dohányzik. – Nem éreztem magam betegnek. Azt, hogy szúr a mellem meg fáj, szinte a doktornő gyógyszerzagú asztala előtt találtam ki. Csak könnyebb munkát akartam magamnak ilyen réven szerezni. A tanácsot, hogy a rendelőintézetnél próbálkozzam, Roskó Zsigmondtól, a főnöktől kaptam. – Nem neked való ez a csillézés – mondta –, fiatal vagy, van lehetőséged. Ne rekedj itt. – A doktornő beállított a röntgenbe. Sokáig nézegetett a sötétben. – Hát itt valóban baj van – szólalt meg. Villanyt gyűjtött s öltözni küldött. Kint megvártam, amíg befejezi a telefonálást, aztán fölbátorodva megkérdeztem, kaphatok-e ezután könnyebb munkát. – Maga nem munkát kap, hanem kórházba megy. Maga beteg. Két akkora kavernája van, mint egy babszem. – Rádöbrent, ezt én valószínűleg nem értem. – Magyarul: kilyukadt a tüdeje. – Leültetett, mindenféle papirokat kitöltött, a végén megkérdezte, mit akarok. Itt kórházba menni, vagy inkább a szüleimhez közel, odahaza. – Inkább hazamennék. – Nézett rám, milyen örömmel mondom. A vasműben az idős nő az irodában azt kérdezte, miért mondok föl. – Megbetegedett a tudóm, muszáj hazamennem – szóltam. – Érttem – bólintott a nő, s halkán újból megkérdezte, miért mondok föl. A szemben levő asztalnál ácsorgó férfi közbeszólt, mióta vagyok itt. Akkor föl is kell nekem mondani, nincs meg az időm, oktatta ki az asszonyt.

Anyánk jött ki ijedten, amikor hajnalban megvertem az ablakot. Elmondtam, a munkáshajóval jöttem, éjszaka kétszer vesztegeltünk a Dunán, akkora volt a köd, nem tudtunk haladni. A Harmat-lánnyal ballagtunk együtt idáig, ő is a hajón volt. Enni nem kívántam. – Feküdj oda a helyemre, én ügyis kelek – utasított anyánk. Csak délelőtt mondtam el, mi történt. Ketten voltunk anyánkkal, Jézus Máriám, még ez is, hajtogatta. Hallgattam. – Azért írhattál volna – kaptam a szemrehányást. – Ennyit számítunk neked? – Anyánk elmondta, Paulit behívták katonának, Hatvan mellett van, valami cukorgyár építkezésén dolgozik. Larenc nemigen szereti az iskolát, apánk a gazdaságban van. A nagyobb faluba, az orvoshoz másnap reggel mentem be. Azonnal kórházba küldött. Hoztam-e mindent, kérdezték a vizsgálat után odalént. Azzal engedtek el, hogy következő nap időben itt legyek. Az orvos széttárta karját, hogyan lehettem olyan ostoba, hogy fölmondtam a munkámat Sztálinvárosban. – Ki fizeti most magának a kórházi költséget, ha nincs sehova bejegyezve? Maga? – Kioktatott, szüleim most már kérjenek a tanácstól úgynevezett szegénységi bizonyítványt s mielőbb hozzák be. Kicsit izgatottan siettem haza, déltájt már engedett a fagy, csúszkáltam az úton. A hidegebb helyeken zúzmara világított a gyöngé fényen. Olyan határ volt, amin ha fölszáll a köd,

hegyünk felől jól el lehetett látni. Anyánk nekifogott sírni, amikor megtudta, milyen hamar mennem kell. Másnap velem jött, vásárolt a városban, hogy a kórházban mindenem meglegyen. Apánkra reggel rászólt, el ne mulassza intézni a szegénységi bizonyítványt.

Sose voltam addig kórházban. Pavilonnak hívták, ahova fektettek, inkább idősebb emberek közé. Új épület volt, hátul, a Duna felé eső kertben. Napokig inkább csak aludtam, ettől egyre kábultabb lettem. A vizsgálatokra féltéken, a kórházban lassan eligazodva jártam. Betegtársaim örültek nekem, legalább fiatal is van köztük. Anyánk jött látogatni, vasárnap délelőttönként magával hozta Larencet, egyszer apánkat. Meinrad Agnesz néni is beállított egyik piaci napon. Anyánk már leszokott a sírásról, Agnesz néni most nekifogott. – Gyerekem, gyerekeim – ingatta a fejét –, mit mondhatnék neked. – Letett néhány almát az éjjeli szekrényemre. Lassan ocsúdtam, járni kezdtem én is sétaidőben, könyvet kölcsönöztem Mária nővértől a másik folyosón. Mohón olvasni kezdtem, mintha sose lett volna könyv a kezemben. – Már megint kivégezte, Kristóf – ámult a nővér, ha nem kölcsönzőidőben kilincseltem nála újabb könyvért. Nem tudtam, miért szólít mindig Kristófnak, de nem kérdeztem. A főorvos egyik vizitnél azt mondta, minden eldőlt, engem tölteni fognak. De ahhoz, hogy a levegőt a mellkasomba nyomják s az össze is préselje a tüdőt, kis műtétre kell vállalkoznom. A betegtársak elmagarázták, mi az a szalagétetés. Hónom alatt két apró lyukat vágnak, műszerrel benyúlnak s szépen leégetik tüdőmről a ránőtt szalagokat. Félni nem érdemes, nem fáj, csak az áram kicsit kellemetlen, s hogy ott kell ülni ébren, nem altatnak. Nem volt mindegy, amikor szóltak, reggel készüljek. Aztán valóban a magam lábán mentem vissza másfél óra után az emeletre. Délután az érzéstelenítés émeletét is kialudva nézegettem a többiekkel erkélyablakunkon át az első, csöndes havazást.

– Hány éves maga, Kristóf – kérdezte Mária nővér, aki följött, mivel a könyvkölcsönzési időben nem mentem le hozzá. Megijedt, hogy valami baj van. Hozott két új könyvet. – Éppen magához való, kislány – szólalt meg a harmadik ágyon a vasutas. – Ugyan, János bácsi – felelt Mária nővér –, nem vagyok már olyan fiatal. Inkább magához való volnék. Igazán megkérhetné a kezemet, mielőtt hazamegy. – Kezdődött a hangoskodás, mindenki beleszólt. Nem győztem kimondani, hogy tizennyolc, már Mária nővér se figyelt rám. Fogta az elolvasott könyveket s kipördült a szobából. Én feküdtem, első töltesemet kaptam ebéd után, s úgy nyomott, feszített, fájt, mintha nemcsak a mellemben, hanem a lábam ujjában is helyet keresne magának a levegő. Ezért is nem volt kedvem lemenni új könyvekért. Mozdulni se kívántam, megfordulni se az ágyon. A második aztán már könnyebb volt, de attól, hogy le kell ülnöm, s bordáim közé bökik a tűt, hónapok múlva is félttem. A szoba már a karácsonyi szabadságra hangolódott, találgatták, ki mehet vajon haza s ki nem. Nekem kevés esélyt jósoltak ebben a hidegben. – Meg találsz fázni, gyerekek – mondta János bácsi –, letapad a mellhártyád, aztán vége. Aztán már csak a műtőasztal marad hátra. – Lementem Mária nővérhez. – Mit gondolsz, hazaengednek engem karácsonyra – kérdeztem. – Hát, hát – hümmögött, s raskosgatta a könyveket. – Maga hova megy, Mária nővér – érdeklődtem. – Kiskunmajsára. Az az én hazám, Kristóf – felelt. – Azért ne bánkódjék – mondta –, hozok majd magának valami kedveset. Maga nem azért van itt, hogy szabadságon törje a fejét, hanem hogy gyógyuljon. – Bólintottam, persze. – Mondja – kérdezte Mária nővér –, maga miért nem tanult? Aki annyit olvas, s olyan fiatal, miért nem akar tanulni? Jobb dolgozni? – Roskó Zsig-

mond is ezt hajtogatta nekem Sztálinvárosban. – Maga is dolgozik – szoltam kicsit sértődötten. – Dolgozom. De az más. Nekem van szakmám, előbb tanultam. – Hallgattam, menni készültem. – Maga hány éves? – csúszott ki a szájamon. – Huszonkettő, Kristóf – válaszolt Mária nővér. – Egy örökkévalóság.

A karácsony előtti viziten Éry doktor megfogta a csuklómát. Leste az óráját. – Mi baj magával – szolt rám –, olyan a pulzusa, mint egy versenylő. – A vasutas heherészett. – Haza szeretne menni a gyerekek az ünnepre. Azért az izgalom. – Az orvos a fejét csóválta. Mindenkit végignézett, aztán kiment. – Egyéb kívánsága nincs, Kristóf – szolt vissza az ajtóból. Már ő is ezen a Mária nővérféle nevemen szólított. Fülíg húztam a takarót. A többi beteg, aki mehetett, már megkapta a kimenő céduláját. Otünk közül János bácsit meg engem nem engedtek. – Se baj, gyerekek – vigasztalt a vasutas –, majd elnap-szлизunk itt mi ketten. – Félóra múlva az ápolónő mégiscsak hozta a hazame-neteli papiromat. A kórház előtt szerencsémre kocsi várakozott a nagyobb fa-luból. Elvittek a szőlők aláig. A karácsonyt odahaza ágyban töltöttem. Hideg volt a hegyen. Pauli azt írta, az ünnepre hazajön, de a két napon hiába vártuk. Anyánk minden neszre az ablakhoz szaladt. Valaki kutyái csaholtak a völgy-ben egész nap. – Kinek van itt lent kutyája – mondta anyánk –, nem is értem. Ti nem halljátok? – húzogatta félre a függönyt. Kérdőn apánkra nézett. – Tu-dod, hogy én süket vagyok – mondta apánk. – Lehet, hogy a faluból jön. Vagy a pusztáról, a gazdaságból. Ilyen csöndes időben messze eljár a hang. – Karácsony másnapján délután indultam. Anyánk pakolt az ünnepi éte-lekből, tartóztatott. Ráérnék reggel is menni, mondta. Hamar rám szürkült, mire beértem, már égtek a városban a villanyok. Anyánknak igaza volt, elsőnek érkeztem vissza a betegtársak közül. A szobában csupán János bá-csit, a vasutast, találtam. – Nem jó hírem van, gyerekek – mondta, s látszott arcán a kedvetlenség. – Ismerted a végső szobában azt a szikár, rendetlen hajú, ősz embert. A tanárt. Aki nem szolt senkihez, de már hangja se volt, mindig ide-oda járkált. – Nyújtottam János bácsi elé a karácsonyi kosztból. Kérdőn néztem rá. – Ünnepe első napján öngyilkos lett. Belement a Dunába. Valamelyik ott lakó sokac asszony látta, úgy mondják, amint elindult befelé a jégtáblákon. Mire szaladt az uráért, s odaértek volna, a kollega el is merült. Igaz, sokat nem láthattak, mert hát itt köd volt mindennap. A kórházi ru-háját azonban megtalálták kinnebb egy kupacba téve. Azt aztán idehozták. Így ünnepöltem én itt magamban, gyerekek. – Még valaki megérkezett este, a vasutas annak is elmondta. Aztán hirtelen felénk fordította a hátát s többé nem szolt. Nem is vacsorázott. A süteményt, amit elvett tőlem, érintetlenül hagyta az éjjeli szekrényén.

Pauli szilveszterre tudott szabadságra jönni. Meglátogatott újév napján, mielőtt az állomásra ment. Hozott magával egy kis demizson bort, hogy föl-köszöntsön. Sorra kínálta a szobatársakat. A vasutas aludt, vagy legalábbis hátát fordította nekünk s nem mozdult. Őt Pauli nem bántotta. Boldog újévet, mondta a véletlenül bejövő nővérnek is, s magasra tartotta a kis demizsont. Nagyon sovány volt s kicsi a hosszú katonaköpenyben. Elmondtam neki hal-kan, a vasutas ne hallja föltétlenül, mi történt az ünnep alatt. Náluk is nem-rég fölakasztotta magát egy gyerek a klozetton, mondta Pauli. Láttam rajta, nemigen vidám, ült az ágyam szélén, s csak mielőtt elment, kezdett kicsit jobb kedve lenni. – De hosszú út van előttem, Brüderchen – mondta a végén csön-desen s megölelt. Hirtelen, óvatlan még a szemét is törölgetni kezdte.

(Folytatjuk.)

Görgey

Süt két hidegével a lélek. Az égen is átüt e szempár.
Mit vált ki belőle az emberi szellemidézés?
Szívébe ki láthat?
Szétnyílt a csatán koponyája – beléje se látni.

Ha nem sebesülten,
Holtan dőcölődne szekérben a szalmán,
Hős lenne bizony . . .
S a sík szomorú csatatér.

Montaigne toronyszobájában

*A függőnyt hiába húzom el –
mögötte elhúzhatatlan égbolt –
Szent Bertalan-felhők,
nekicsapódott lelkek maszadécai rajta,
s a megkésétt angyal
halálfejes szárnyalása . . .*

(Örök éjféli festmény a mennybemenetelről.)

*Sötétségünk tiszta részére írok.
Megkísérlem
olvashatón...*

Világosság

*Eljön végül az ideje
a rezzenetlen egyensúlynak.
Az arány s összhang győzelmének,
és úgy indulunk föl az útnak
túl kétségen és hiteken.
Tudjuk, lelkünk a semmi várja,
– repkények, füvek örökléte. –
Fölkél az árnyékták fölött
békénk végső világossága.*

Egy kert előtt

*Nézd: a zabolátlan szépség
a forma nyügeit levetve.
Ez a vad-piros lobogás,
ez a zsúfolt tárlat a kertben.
Ez a lázadó tegyelem,
S ez a rendszer az örületben.
A tenyészet ösköltészete.
Az Édenből kitépett Éden.
A bűn utáni létbe vetve.*

Oldalra dőlt

*Akár egy merülő hajón.
Egyedül végleg, mint az Isten.
Allok a mozdulatlan fényben.
Várom, hogy az ősz elmerítsen,
s leszálljak az örök mederbe.
– Mélyeit meg nem méri ön –
S de profundis: mélyből a zsoltár,
megzendülsz végső csöndem ormán.
Az ég arcoddal örvénylik rám.
Oldalra dőlt már, lásd, hajóm.*

A HOMO LUDENS HŐSIESSÉGE

(Öt vonás Kosztolányi arcképéhez)

„Egy pár percig egyedül voltam a Torpedó különtermében. Bejött Berta a kenyereslánya. Vettem tőle egy császárszemlét és szájon csókoltam. Egy másodperccel azelőtt nem sejtettem, hogy így fogok cselekedni. Ő se sejtette. Azért volt szép. Ezt a csókot nem szervezte meg senki. Ha megszervezik, házasság lesz belőle, kötelesség, savanyú és ízetlen.”

„A játszóársam, mondd, akarsz-e lenni,
akarsz-e mindig, mindig játszani,
Akarsz-e együtt a sötétbe menni,
Gyerekszívvvel fontosnak látszani,”

Másfél év volt közöttük. Babits Dél-Dunántúlról jött, a magyar „mediterráneumból” – ő az idősebb. Kosztolányi Bácskából jött, a magyar „Gascogne-ból” – ő a fiatalabb. Forró barátság fűzte össze őket. Majdnem egyszerre indultak. A Levelek Irisz koszorújából 909-ből való; a Négy fal között 907-ből. Feleselő-együtt ragyogó páros csillagok? Szeretünk ilyenkor komponálni a históriában. Corneille és Racine. Kötelességet magasra emelő, kemény moralista – szenvedélyt szentesítő, gyötrődő janzenista. Goethe és Schiller. Naivan közvetlen, harmonikus génusz – szentimentálisan közvetett, diszharmonikus lángelme. Petőfi és Arany. Nyárspolgár a zseni álarcában – zseni a nyárspolgár álarcában. Itt is lehetne. Bíró fia, követi apját, kérlelhetetlen törvénytörővé teszi a költészetet. A monumentálisan egyértelmű Dante az eszménye, kötömbből vésett „homo moralis”. Tanár fia, nem követi apját, lebbenő légvárrá teszi a költészetet. Az ezerszínűen rejtelmes Shakespeare az eszménye, fába cizellált „homo aestheticus”. Szimmetrikus lenne, de – szerencsére – nem igaz. Ahogy pontatlan az előbbieknél is. Mert a „homo moralisban” éppen a morális tartalom lesz művészet. A „homo aestheticusban” éppen a művészi tartalom lesz morálissá. Etikum és esztétikum elméletileg is mélyen összefügg. A költészet teóriákhoz nem igazodó gazdagságában pedig mindez még sokkal bonyolultabb.

Első vonás: Lázadás

Tagadta a világot és lázadt ellene. Életét, sőt, művészetét meghatározó egyértelműséggel. Néhány pont világosan meghatározható.

Lázadt a szomorú szenvedőkért. A megmenthetetlen lelkű, drága, drága szentekért. A hűgáért, akit eljegyzett a bánat. A hivatalnokért, akinek az appendicitis az egyetlen esemény. A Bácskáért, ahol néhány francia szó a groteszk progresszió. A piros ködben elesetten öregedő vidéki asszonyért. A rab és rabtartó, feloldozhatatlan Pacsirtáért. És azokért, akik a novellák végén sírva fakadnak. A megalázott apjáért, a síró kisfiúért. A halott felesége miatt síró Silusért. És Esti Kornélért, akit a nevezetes omlett elfogyasztása után megrikatott a magány. És mind a mozdulatlan meg nem valósulókért. Akik nem elveszítették, de meg sem találták a kincset.

Lázadt a megalázott szenvedőkért. A Külső-Józsefvárosban lakó, bús pesti népért. A kalauzért, aki csak végső megtörettetésében olyan, mint az ember. Az Édes Annában elsikkasztott-megrabolt istenképmásért. A Novák tanár úrban meggyalázott hu-

mánus minőségért. Senecáért, akit az „írástudók árulására” kényszerített az elszabadult téboly.

Lázadt a szenvedőket és szenvedőket megválthatatlanságra ítélő, megmerevedett élet ellen. Hogy beírták őket mindenféle könyvbe, és fejük is csupán egy adat. Hogy feldöntve és vakon, mindennapos agyvérzékenységben álmodják álomtalan álmaikat. Amelyek legfeljebb nyomasztó antiutópiák. A becsületes város, ahol minden fátylat eldobott az élet elviselhetetlensége. Vagy a tökéletes szálloda, ahol csiszolt mechanizmus dermeszt, ami eleven. A megbolydult értékrend ellen, amelyben felcserélődik emberség és rang, mint a tompán hibbant Páva tanácsosban; személyiség és szerep, mint a rezignáltan bölcs Aurelius császárbán.

Lázadt a lélek mélyén zakatoló rossz malom, a kiürült világ dermesztő jelképévé lett unalom ellen. Baudelaire spleenjének távolra szakadt rokona. Nem hukát pőfékelő szörny, de szívre rakódó, csúnya lom. Ott lucskos hideg, itt szintelen köd. Párizsban piros vér helyett zöld víz; Pesten hangos élet helyett tompa csend. A Szajna partján nyögő lelket nyomó nehéz fedő; a Duna partján lélegző vágyat őröl végtelen garat. Megvan az irodalmi családfája, de letörölhetően róla a Szabadkáról és Nagykorútról származó couleur locale.

Lázadt a megromlott emberi kapcsolatok ellen. Hogy védőn testmeleg közös élet helyett gyötrőn hideg közös zárkává lett a család. Amelyben gonoszul hatalmaskodó apa kínozza a megszegyenített gyereket, ijedten alázatos gyerek siratja a megszegyenített apát. Vagy hervadó vénlányok kötik gúzsba a magukat ámitó szülőket, szabadulni akaró szülők árulják el a hervadó vénlányokat.

És lázadt az életet árnyékoló rém, a halál ellen. Meredten figyelte a hőmérő felszökő higanyszálában; dermedten hallgatta a halálvonlat kerekének dübörgésében. Tudja, hogy rátekinthet az éjben és várja a sínek között. Kondul a halottak napja hangjában, mormol a halotti beszéd zsolozsmájában. Fél, mert él. A haláltól, de az életért is fél. Ezért bukkan itt fel valami új. A szegény kisgyermek fogalmaz a legvilágosabban: „Mi gyermekek, mi küszködünk vele / s játékpuskánkat fogjuk ellene.” A lázadásból itt játék lesz. Homo rebellis, lázadó ember és homo ludens, játszó ember. A lázadásból játékot csinál, de főképpen a játékból lázadást.

Második vonás: Játék

Először a lázadásból játék jellemző. Csak később a játékból lázadás. A rebellió kezdete még nem is tagolt, és semmiképpen sem feltisztított. Sok benne az örökölt irodalmi elem, kevés az egyénileg megszenvedett élmény. Sablonokra fut. Az életet is kockára tevő veszélyvallásról van szó. A tiltott lámpa felé száguldásról és a borda alatt vonagló vészfék meghúzásáról. Meg a dacos bal latorról. Aki Krisztus rosszabbik felére feszítve sem alkuszik. Szecessziós nyugtalanság van benne és romantikus titanizmus. Az „irodalmi író” gesztusa, akit gyilkosan megdicsért Ady.

Aztán csillapodik az indulat, és fogalmazódni kezd a játék ars poeticája. A játék mint menekülés. Sőt, a játék mint életforma. A játszom ennen lételemmel – az élet eljátszásának lehetősége. És a játszom játszó önmagammal – az én eljátszásának lehetősége. A játék mint az egyéni lázadásnak megfelelő élet- és etikai-esztétikai magatartásforma. Kötetcímekben sorakoznak a játék nagy metaforái. Kártya, Mágia, Mák. Kártya, azaz kockázat. Mágia, azaz varázslat. Mák, azaz mámor.

A kártya a legtöményebb és legjellemzőbb. Még mértéktelenül forrongó. Őszinte szenvedély és – furcsa módon – őszinte manír. Változás a címszava. Az élettelenséget jelentő unalom tagadása. A jelképes ördögbiblia roppant riadója. Meg az élet három párkája: nő, kártya, halál. Padló alatt és mennyezet fölött megnyíló barbár csoda. A nyugodtan álmódott álmom és súlyosan lógó aranykereszt belső biztonságával szemben a foggal ráncigált jövő és kócos fellegen korcsolyázás külső bizonytalansága. A tudattalan szilárdság és tudatos labilitás, boldog befogadottság és büszke kitaszítottság feloldhatatlan ellentéte. A magatartás is féktelen. Nem elbűvöl, hanem

megragad, nem elcsábít, hanem megerőszkol, Nem pesti utcán és budai lankán követ, hanem szeretkezni hív száz éjszaka.

Ezzel cseng össze a fiatal Esti Kornél vad játékossága is. Az utcakövön fent konyhakés; a vásottan inzultált vak; a titkon megfürdetett vendégsereg. A kártyás Esti Kornél kiáltja, ha hívják, hogy „ne menj!”; ha mosdani kell, hogy „éljen a piszok!”; a lencsefőzelékre, hogy „köpd ki!”; a köszönésre, hogy „öltsd ki a nyelved!” Ő megy háttal előre a járdán és hajtja sikátorokban az utcalányokat.

De korán mozdul valami finomabb motívum. A kiátkozott kártyás füttyülő szélvészben a messzeségből pásztorfurulyát hall. Esti Kornél nem tépi ki a verébfiók szárnyát. Inkább bűvös sípot keres, és pontosan este tizkor a levegőbe emeli a házakat. Halkabb üzenet. Nem világot felforgató dac, hanem finoman suttogó nosztalgia. Nem feláldozni, de kiszínezni akarja az életét. Azokkal a bizonyos pontosan megálmodott, színes tintákkal. Itt kezdődik a létet megváltó nagy varázslat. Az egyénileg megtalált egyéni csodaszer, amivel egyénileg opponálja a világot. Az életet mentő, kultúrát teremtető, értéket védő játék. Szeliden makacs, öntörvényű világ. A nagy család álombirodalma. Ahol uralkodók barátja lesz a biztosítási ügynökből, mesepalota a rozzant házból, titkos vagyon a sikkasztott pénzből, romantikus regényíró a falusi nagybácsiból. Olyan, mint Csáth Géza kisvárosában a varázsló kertje. Evilágon túl, túlvilágon innen. Ahol a mágia van, a mese és művészet. Komolyság lengi körül és irónia. Annyi irónia, hogy a komolyság ne legyen patetikus; annyi komolyság, hogy az irónia ne legyen szatirikus. De az álomból épülő konok ellenvilág a lényeges. Ők azok, akik nem vesznek tudomást a létezésről. Hanem ott ülnek a holdfényben és hazudnak.

Harmadik vonás: Ellenkultúra

Egyre inkább ez válik dominánssá. Az életet adó játékvilág szemben a halált jelentő való világgal. Az élet eljátszása – és a halálé is. Beleértve a művészetet. Mely nem a játék tárgya és terméke, hanem maga a létet megmentő játék. Erre szól a feledhetetlen meghívás. Együtt menni a sötétbe. Játsszani a félelem ellen. Olyan játékot, mely nem válik ugyan valóra, de helyére lép.

Ellentétekre épül a játék. Nem feloldásukra, mert az léhaság lenne, nem kihordásukra, mert az komolyság lenne; de tudatosításukra, mert az bölcsesség, és egyensúlyozásukra, mert az művészet. Az ellenpontok megfogalmazása végleges érvényű. Tél és nyár; epe és méz; keserű és édes; nyugalom és láz; méreg és kenyér; tej és vér; rózsza és kard – és a végén persze: élet és halál. Ezeket köti össze, temperálja egymáson a művészetté lett játék és játékká lett művészet. Ízleli a keserűt, hogy élvezhesse az édeset, tapintja a kardot, hogy simogathassa a rózsát, féli a halált, hogy gyönyörködhessen az életben. Ez a sekély mélység és mély sekélység dilemmája is. A mélyvízi bűvár csak a mélyet ismeri, ezért játéktalanul komoly. A felszínen úszó csak a sekélyt ismeri, ezért komolytalanul játékos. A játéktalan komolyság és komolytalan játékosság között keresi a komoly játékot, a játék komolyságát. A mélyet tudó sekélységet, a sekéllyel számoló mélységet. A nehézséget ismerő könnyedség pátozását, a mélybe belenéző játékos hősiességet. Ez a heroikus játék adja költői és emberi méltóságát, mint Zarathustra kötélátúzósnak a szakadék felett. Ezt nem érti – vállalni kell a blaszfemiát! – fájdalmasan fanyar nekrológiában Babits. A komoly játékot mint élet- és kifejezésformát. Végleteket egyesítő, nehezen elnyert, saját testre és sorsra szabott modus vivendit. És közben a félelmet, hogy itthon lett már a földön, és nincs már otthon az égben.

És itt válik fontossá Huizinga. A kecsesen könnyed elmélet a játék mibenlétééről és a játszó emberről, a homo ludensről. A játékról mint a mindennapi életen kívül elhelyezkedő, érdekhez nem kötött, szabad cselekvésről. Amely térben is időben körülhatárolt, szabályoktól keretek közé szorított, mélyen közösségi fogantatású és közösséget életre hívó. A megszokottból kiválván titoktól körülvengett és a logikán túli

világról hírt hozó. Nem csak a játék tevékenységét tételezi fel, hanem a játéktevékenység tudatát is. Az ismeretet, hogy lényünk egy része fölötte vagy kívül van a pusztán értelmnek. Ebből a tudatos logikán túliból, megszerkesztett értelmén felettiből jön létre a kultúra. Pontosabban: nem a játékból lesz kultúra, hanem játékban, játék által azaz játékként születik a kultúra. A kultusz, mitológia, filozófia, művészet, költészet – és így tovább. Ez persze állandó kölcsönhatás is. A játék mint a kultúra oka, a kultúra mint a játék következménye között.

De nemcsak Huizinga válik fontossá, hanem Schiller is. A játék és emberség összefüggéséről szóló líraian pontos teória. Hogy miként munkál az érzékelés és hozzá kapcsolódó anyagöszön, a forma és hozzá kapcsolódó formaöszön. Az elsőnek élet a terméke, a másodiknak alak. A kettő egysége a játékösztön, terméke élő alak. Ez egyben szépség is. Szépség, amely túl van a kényszeren, innen van a morálon, de már útban van felé. Vagyis a szükségszerűség alávetett és a morál szabad birodalma között van a szépség és játék sebezhető határoktól övezett, törekény köztársasága. Az anyagösztön és formaösztön egységén alapuló harmónia, az élő alak világa. Ahol teljes lehet az ember. Ezért a szállóigévé lett tétel: akkor játszik, amikor igazán ember, és akkor igazán ember, amikor játszik. Még Babiits „játékfilozófiája” is erre mutat. A szépség, a művészet nemcsak leképezi, hanem teremti, létrehozza és korrigálja az eleven világot.

Csak hogy Huizinga elméletének nem megalapozása a legfontosabb, hanem a konzekvenciája. Hogy a komolyság – a történelem több fázisán át – fokozatosan rabul ejti az életet. Játék és kultúra elválik. Marad a játék, amelyből soha nem lesz kultúra, a komolytalan, puerilis játék. És a kultúra, amely soha nem volt játék, a játéktalan, komolykodó kultúra. Valami hasonlót írat Schiller is. Hogy Görögország istenei elhagyták a világot. Fából, bokorból, berekből elszálltak Nimfák, Nemtők, Nádók. Az átlékelésített eleven természet lélektelen, halott mechanizmussá változott. Babiits is lemondó: a megmeredt életet már nem korrigálhatja az élő művészet.

Ez a szituáció: komolytalan, puerilis játék, játéktalan, komolykodó kultúra, lélektelen, halott mechanizmus és korrigálhatatlan, megmeredt élet, Kosztolányi nagy pillanata. Tagadja az elválást, játékát és kultúráát; opponálja a világot, a lélektelent és megmeredtet. Megtalálja egyedül, amit a közösség elveszített, magányosan gyakorolja a kollektív hagyományt. Líraian megszenvedetten, személyesen nyeri vissza, amit a komolyság eredeti bűne drámaian eltékozolt. Az embert emberré tevő, kultúrát teremtő, méltóságát teljes játékot. Emberi habitusban, művészi magatartásban, költői minőségben. A mély sekélység helyett a sekély mélységét, a méz édessége és epe keserűsége helyett az epe és méz keserűdesét. Érdemes világosan megfogalmazni: ez az embertelenül élettelen uralkodó kultúrával szemben humánusan eleven ellenkultúra. A nagy eretnkségek és reformációk méltó örököse. Úgy modern, hogy archaikus, úgy újít, hogy eredeti alapokhoz tér vissza. Persze szelíden és meditatíve, ahogy a homo aestheticus, a homo moralist is ötvöző homo aestheticus eretnek. Ironikusan és mívesen, ahogy a homo ludens, a homo rebellist is ötvöző homo ludens lázad. Ez a szelíden-ironikusan megalapozott, meditatíve-mívesen megteremtett magánellenkultúra az egyedül maradt játékos ember csendes hősiessége. Nem látványos, de állhatatos; nem hangos, de halálra szánt.

Megtalálta – idegen világban – a kultúrát teremtő játékosságot mint az ön- és szellemvédelem érvényes magatartásformáját. Az egyetlen, amiben kifejezheti magát, és válaszolhat a világnak. Vannak nagy párhuzamai. Még ha szélsőségesek és más-más minőségűek is. Don Quijote, aki tisztánlátó rögeszmével megtagadja a fantáziátlanul prózai világot, mert nem nyugodott bele, hogy nincsenek már lovagok. Felix Krull, aki rájött, hogy a megbomlott értékrendben a szélhámosság az igazi, korhoz méltó, nyelvet öltően hiteles szerep. Švejk, aki a rend hivatalos imbecillitásával szembe szegezte saját bölcs pseudobalgaságát. Vagy Hamlet. Az egyetlen erkölcsileg ép az erkölcsileg romlottak között. Akit éppen ezért egyedüli betegnek tartottak Helsingörben. Így az ő egyetlen méltó szerepe a kultúra tradíciót őrző, ellenkultúrát teremtő, komoly játék.

Ez, a játék ellenkultúrája is megvan Esti Kornélban. Pontosan és jól körülhatároltan. Csak két példát. A bolgár kalauzzal folytatott süketnéma csevegést és Baron Wilhelm Eduard von Wüstenfeldet, az alvó elnököt. A hetedik fejezetben Kücsük tűnik fel, a török lány, akinek szájára visszacsókolja a félig feledett jövevényszavakat, mind a háromszázharmincat. Az elementárisan természetes, humánusan ősi kommunikáció után jön szegény Mogyoróssy Pali, a tébolyult újságíró, aki közlésképtelenné vált a világban. És elindult a sötét folyosón, amelynek egyik végén a néma barátok, másikon halálosan fehér, üres szoba. Erre válaszol a bolgár kalauz humánus pantomimtréfája. A komoly játék szintjén állítva vissza a közlésképesseget, amit a játéktalan komolyság eltékozolt. A hitelét vesztett szóval szemben a hitelét megőrzött gesztushoz fellebbez. Irónikusan archaikus-kultikus szertartásban találja meg az utat lélektől lélekig. És a tökéletes szálloda ridegen életidegen előkelőségét tagadja a darmstadti tudós társaság elnökének érintetlen méltósága. Az enyhét adó álom szelíd makacsságával védekezik sanda ideológiák halálosan komoly rohama ellen. Iskolát ad integritásból és toleranciából. Bujkáló mosollyal fület mutatva minden taláros nagyképűségnek. A komoly játék tradícióját tiszteli benne. Ezért korrigálja a bizalmaskodóan profán feliratot: aludj békében! a nemesen szertartásos főhajrással: méltóztassék békében aludni! Ez a kultúrát teremtően játékos szertartásrendszer igazi tiltakozása. Seneca is őriz valamit belőle a halálos fürdőben. És ez a személyes megváltása is. Bizonyosságot szerez róla a végén. Amikor meghívást kap a mennyei bála, amit a játék ismeretlen ura rendez minden éjszaka.

Negyedik vonás: Veszély

Létrehozta önmagában és önmagának játék és kultúra egységét. De mi történik a játékkal, ahol ez nem sikerül? Veszélybe kerül. Nincs természetes felnövekedése. Befelé fordul, fülledtté lesz és öncéllá válik. Energia, ami nem hasznosul; feszültség levezetés nélkül; ösztönérő, de nem szublimálódik. A gyerek a felnőttesség esélye nélkül rossz gyerek. A kamasz az ifjúvá válás reménye nélkül veszedelmes kamasz. A játék a kultúra távlatára nélkül kegyetlen játék. Legalábbis könnyen lesz azzá. Huizinga puerilisknak nevezi. Elveszítette a gyerekjáték ösztönös spontaneitását. Nem nyerte el a játékos kultúra tudatos méltóságát. Kiszolgáltatott a fel nem robbant indulatnak, a meg nem ismert hajlamnak, az intellektussal át nem világított ösztönnek. Felvillan – rossz lehetőségként – az ő művészetében is. Ilyen lehetne a panaszkiadó kisgyermek, aki a rút varangyot véresen megölte. De aztán feloldotta magát. Inkább színes fantáziáról álmodott, és kiszínezte velük az életét. És ilyen lehetne Esti Kornél. Gyerekként, ha kitépi a madár szárnyát; ifjúként, ha tovább gúnyolja az utcán a vakokat. De ő is feloldotta magát. Inkább a régi kincset ásta a padlón, mignem megláthatta a mennyei estély fantáziabirodalmát. Ilyesmi mozdul Suhajdában, amikor messzire dobja a Balatonban bukott kisfiát. De a legveszedelmesebb a rossz játékos. Aki játsza, de nem tud; művészetet teremtené, de dilettáns; alakítana, de ripacs. Benne a sikertelenség bosszúja robban. A rossz költő még megindító. Megkopva és őssen bandukol, és kiadatlan verseit füttyörészi. De félelmetesen mozdul benne a gyűlölet és irigység. Ami azután explodál Neróban, a véres költőben, és pusztulással fenyegeti a világot.

A kultúrával való természetes kapcsolatot elveszített, veszedelmes játéknak nagy az irodalma. Csak néhány példát. Lehet belőle ösztönösen nyílt barbárság, mint Gilding remekében, A legyek urában. Lehet aberrációra hajlóan fertőzőkeny, finom álomvilág, mint Márai kísérletében, a Zendülőkben. Lehet életet tagadó, dacosan kultikus haláljáték, mint Szerb pusztulást sejtő Utas és holdvilágában. És megnyílhat benne a megrontott játék pszichés alvilága, mint Csáth félelmetes Anyagyilkosságában.

Pszichés robbanás az *action gratuite* is. Rövidre zárt kapcsolat ok és okozat, előzmény és köve. kezmeny, kiindulópont és végpont között. A közvetítő rétegek kihagyása. A tudat alatti és elhatározás utáni közvetlen, kisülésszerű találkozása. Elmarad a tudat cenzúrája, a társadalmi én kontrollja, a magatartásformák normarendszere. Ezért értelem előtti vagy értelmén túli. Intellektuálisan logikátlan, indulatilag logikus. Egyszerre kerül felszínre a rejtett, fénybe a sötétben lappangó. Minden más lesz utána, sőt, folytathatatlan. A szituáció és személyiség is. Legalábbis a mindennapokban, ahol a történetek megvalósulnak.

Nála új vonás bukkan fel. Az *Action gratuite* etikája. Nemcsak lélektani találat, hanem erkölcsi ítélet is. Igazság a megnyomorítottaknak, támasz a veszélyeztetettnek, védelem az értékeknek. Az első a homo moralis gesztusa, a második kettő a homo ludensé. Persze valamelyes átmenettel és egybejátszással. Az igazságosztás Édes Anna konyhakése az érett remekműben és a diadalmas matt a fiatalkori mesternovellában. A támasz és értékvédelem Esti Kornél két robbanása. A megvert özvegy és vízbedobott Elinger. A megtaposott cseléd lány bosszújában nincs játék. Szükszavú tragédia, rejtett katarzissal, megértő-kommentáló kórus nélkül. Legfeljebb a cukorbeteg orvos szaggatott indulatszavai sejtetik az egykori szakrális igazságtevés reminiscenciáit. Mélyen logikus, értelmetlen cselekvés, ami a szubhumán létre kényszerített psziché tudattalan mélyéből lök fel egy keskenyen izzó lávacsomót. A sakkmatt bosszúja már játék is. Pontosabban a játékrontó erkölcsi büntetése. Az örökös vesztesre ítélt kisgyerek mattot adó *action gratuite*-je a sakktábla fekete-fehér egyértelműségében állítja vissza a vetélkedés értelmes tétjét, a kultúrát teremtő játék etikáját. Az özvegy megveretése keserűen tehetetlen, Elinger vízbedobása kajánul lázadó játék. Az első a segítésképtelenséget bosszulja meg. A szánalmat fordítja védekező gyűlöletbe, a sajnálatot elhárító ironiába. A szerencsétlenség nevetségessé alakításával saját moralitásának keresve játékosan abszurd kompenzációt. A második a játék nemességét, a mesterség tisztaságát védi. Meg a személyiség integritását. Elinger rossz hasonmás. Nem áhítatosan nemes, hanem profánul nemtelen játékos; nem költő, de diletáns. A homo ludens személyes ellenkultúráját veszélyezteti. A játékot, ami már félig kultúra, a költészetet, ami még félig játék. Logikátlanul logikus vízbedobása pszichológiai-etikai-esztétikai értékvédelem.

•

Éppen ez, az értékvédelem a homo ludens hősiességének végső összegzése. Az erre való berendezkedés szükségessége. Ami védi a nemes játékot, a kultúra szülőjét; a mívelt mesterséget a kultúra hordozóját; a szuverén személyiséget, a kultúra értelmét. De fél a póz pátozától. Ebben is segít a játék. Ironiává oldani a komolyat, könnyűvé lebbenteni a nehezet, nyájas fénybe emelni a sötétben gomolygót. Így játszhatja el az életet, és esélye van, hogy a halált is. Nem lehet elkerülni az idézetet:

„Akarsz-e élni, élni mindörökkön,
játékban élni, mely valóra vált?
Virágok közt feküdni lenn a földön
s akarsz, akarsz-e játszani halált?”

„ZRÍNYITŐL ADYIG,... JÓZSEF ATTILÁIG”

Lukács György magyar tanulmányai 1945-ig

II.

1917 és 1919 közötti tevékenysége előbb lett regénytéma és memoárepizód, mint tudós értekezések tárgya. És először – Benedek Marcell *Vulkán* c. 1918-as regényét nem számítva, mert az a korábbi években játszódik, a Tháliától 1914-ig a jobboldal szólalt meg róla. Ritoók Emma látványos pálfordulása után, 1921-ben adta közre *A szellem kalandorai* című regényét, amely alpári antiszemitizmusra felfűzött meséjében azt a környezetet ábrázolta, amelyben a Vasárnapi Kör és a Szellemi Tudományok Szabadiskolája is létrejött. Alakjai valóságos személyek kiragadott jellemvonásaiból álltak össze intarziás technikával, s nem egy mozzanat kétségtelenül Lukácsra utalt. Még elfogultabb szemléletet sugárzott Tormay Cecile több kiadást megért *Bujdosó könyve*, mely az emlékirat műfajának megfelelően néven nevezte szereplőit, Lukácsot is. Herczeg Ferenc az *Északi tényben* a filozófusból népbiztossá lett Ács alakjában rajzolta meg Lukácsot, Szabó Dezső a *Megegyed az eső* Király Elemér nevű szereplőjét mintázta róla. Érthető és indokolt volt e politikai eszmék képviselőinek indulata Lukács ellen, de mivel lehet megmagyarázni a baloldali, szocialista, sőt kommunista irodalom fenntartásait, gúnyos hangját és bizalmatlanságát? 1932-ben Kun Béla előszavával jelent meg Lengyel Józsefnek a forradalmakról szóló történelmi riportkönyve, a *Visegrádi utca*, melyben szépítés nélkül leírta, milyen idegenkedést érzett Lukács iránt 1919-ben, a *Prem Ferenc hányatott élete* című évtizedekkel később befejezett regényében pedig valóságos karikatúrát csinált belőle. Ellenséges érzéssel és némi gúnyos fölénygel írt róla Kassák is az *Egy ember életének* 1935-ben megjelent VII–VIII. kötetében. Sőt, azok az írók, akik legjobb színben tűntették föl, Sinkó Ervin és Lesznai Anna sem hallgatták el fenntartásaikat már-már mániákus messianizmusával és irracionális túlzásaival szemben. Ha emlékezetünkbe idézzük mindehhez azt a feltételezést – amelyet egyébként Lukács sem utasított el⁴¹ –, hogy Thomas Mann részben ő róla mintázta Naphta alakját, el kell tűnődnünk azon, hogy kívülről csakugyan nem olyannak mutatkozott-e, mint amilyennek az irodalom ábrázolta Heidelbergtől a Tanácsköztársaságig megtett útjának egy-egy állomásán. A nagy ívű belső átalakulás a megszállottság és akaratlagosság olyan mozzanataival járhatott, amelyek nemcsak megbecsülést váltottak ki, hanem idegenkedést is keltettek környezetében.

A viselkedés túlzó és ellentétes gesztusait ezek az irodalmi művek hitelt érdemlően állítják elénk, mégpedig nemcsak személyesen Lukácsra, hanem egy egész intellektuel-típusra vonatkozóan. Munkáinak, cikkeinek, tanulmányainak tartalmáról, a *Taktika és etika*-korszak eredményeiről és fogyatékosságairól azonban a tudomány beszél. A *Regényelmélet*től a marxizmusig vezető útját elsőnek Hermann István elemezte tudománytörténeti szempontból.⁴² Azóta egész sor könyv és tanulmány áll rendelkezésünkre erről az ösztönző gondolatokban és történelmi tanulságokban egyaránt gazdag korszakáról: a világháborús évekről Fekete Éva írt, előttünk áll a Vasárnapi Kör története Hauser Arnold emlékezései, Novák Zoltán monográfiája, Karádi Éva és Vezér Erzsébet dokumentumgyűjteménye révén.⁴³ 1919-es tevékenységéről is több dokumentum számol be, művelődéspolitikai munkáját Köpeczi Béla tárgyalta,⁴⁴ a kor tágabb irodalmi háttéréről pedig pontos ismeretekkel rendelkezünk annak a széles körű kutatómunkának jóvoltából, amelyet az MTA Irodalomtudományi Intézetében

végeztek Szabolcsi Miklós, József Farkas és Illés László irányításával a magyar szocialista irodalom hagyományainak feltárására.⁴⁵

A Tanácsköztársaság bukásától 1929-ig tartó periódusáról már nem ilyen bőségesek az ismereteink. – A *Történelem és osztálytudattól* a *Blum-tézisekig* terjedő munkásságának teljes összefüggésrendszerét csak a magyar kommunista mozgalom segítségével: megbontó súlyos frakcióharcok részletes feldolgozása után lehetne körültekintőbben és mélyebben elemezni, s az idevonatkozó párttörténeti kutatások még korántsem mondhatók elegendőnek. De sok értékes feltáró munka történt erre a korszakra vonatkozóan is: a kommunista sajtóban névtelenül vagy álnéven megjelent cikkek szövegfilológiai azonosítása számottevően megnövelte akkori írásainak jegyzékét, s elkezdődött ennek az anyagnak koncepciózus feldolgozása.⁴⁶ Ma már be kell látnunk, hogy mindnyájan tévedtünk, akik még tíz-tizenöt évvel ezelőtt azt hittük, hogy az 1920-as években olyan csekély volt kapcsolata a magyar irodalommal, hogy pályájának távlatában nem is érdemes foglalkozni vele. Nos, nemcsak érdemes, hanem kell is, mert magyar irodalomszemléletének néhány fontos mozzanata éppen ebben az időszakban kristályosodott ki, mégpedig olyan módon, hogy a kristályosodási folyamat nemcsak későbbi állásfoglalásainak egy-két alapvonását vetítette előre, hanem bizonyos változott szögben visszatükrözte korábbi véleményét is.

1919-ig írott magyar tanulmányaiból hiányzott az összefüggő történelemszemlélet gondolati rétege. Ezek az írásai egyrészt a forma metafizikai felfogásán keresztül elvont esztétikai nézetekhez kapcsolódtak, másrészt a sombarti és simmeli szociológia révén egy kritikai élű, de merőben strukturális-formális társadalomtanra támaszkodtak. A konkrét és valóságos történelemszemlélet helyén a kompromisszumokra épülő dzsentri-Magyarország indulati elutasítása állt. Ezt az ahistorikus és politikai ideológia nélküli érzelmi szférát érhetjük tetten pl. a *Tragédia* bizánci jelenetéről szóló híres és közzismert soraiban.⁴⁷ Az 1920-as években kezdett ideológiai tartalommal telítődni ez az addig üresen hagyott gondolati mező, mégpedig szoros összefüggésben az aktuális pártmunkával. Itt csak futólag utalhatok arra, hogy a történelmi múlt ideológiai „elfoglalása” a politikai harc egyik fontos területe volt és a kommunista mozgalom itt a 20-as évek elején azonnal lépéshátrányba került. Míg a Horthy-rendszer konszolidálását elősegítő ideológia pl. nagyon ügyesen felhasználta és voluntaristikusan szolgálatába állította a Petőfi-centenáriumot,⁴⁸ a kommunista és szociáldemokrata sajtó alig hallatta szavát: nem tudjuk, elvi szinten felismerték-e ezt a lépéshátrányt a bécsi csoport tagjai, mindenesetre 1925-ben a Jókai-évfordulón már Lukácsot szólaltatták meg.

Azt lehet mondani, hogy izlésével és műveltségének eredendő irányultságával egyaránt egybevágott a klasszikus értékek értelmezésének és átértelmezésének feladata. Modernsége kezdettől hagyományörző természetű volt és nem vett részt az avantgardista múlt-tagadásban, már a *Drámakönyv* a klasszikus auktorok iránti vonzalmáról tanúskodott és kritikáiban Adyt vagy Kernstokék kísérleteit a hagyományok tiszteletével összhangban támogatta. Még neofita túlbuzgósága idején is őrizkedett a proletkultos megnyilatkozásoktól. De ekkor már nemcsak izlésétől ösztönözve, hanem politikai megfontolástól is hajtva. Az a forradalomelmélet, amelyet 1927-ben úgy fogalmazott meg az Új Március hasábjain, hogy „a polgári forradalom nincs kínai falal elválasztva proletár forradalomtól”,⁴⁹ az egy kulturális kontinuitáselmélettel kellett, hogy párosuljon a művelődésfelfogásban és irodalomszemléletben. Egy szelektív, kritikus kontinuitáselmélettel, amely a polgári korszak kiemelkedő értékeit nemcsak meg akarta őrizni a majdani szocialista kor számára, hanem már akkor sorompóba akarta állítani az érte folytatandó küzdelemben.

Lukács 1919-től kezdve jelentős hatással volt a fiatal Révaira, s a bécsi emigrációban szorosan együtt dolgoztak a Landler-frakció keretei között. Túlzás volna együttműködésüket Lukácsnak Balázshoz fűződő korábbi eszmei szövetségéhez és barátságához hasonlítani, de kétségtelen tény, hogy kapcsolatuk jelentősnek és tartósnak bizonyult, még a *Blum-tézisek* utáni vitában sem bomlott fel, csak az 1949–50-es ideológiai hajszával rendült meg.⁵⁰ Az 1920-as évek közepétől kezdve együtt kezdték el kidolgozni a magyar marxista-kommunista történelem- és irodalomszemlélet alap-

vonásait és ennek volt egyik első megnyilatkozása Lukács Jókai-cikke az Új Márciusban. Érdekesnek dokumentálja ez a cikk ezt az alakuló-formálódó ideológiát. Első jelentésszintjén teljesen elutasította Jókai művészetét, a második szinten az elutasítás dacára elhelyezte a magyar irodalom kontinuitásában, mint olyat, akinek útján Móriczig mégis előrehaladhatott a magyar próza, a harmadik szinten pedig előadta azt az eszményteremtő történelmi ellentétpárt, amiért nyilvánvalóan az egész cikk íródott. Az ellentétpár negatív pólusán a kiegyezéssel Magyarországot állt az 1867 utáni polgári fejlődéssel, ennek „ideológusa” lett volna Jókai, a pozitív póluson pedig 1848 tűnt föl, a „népforradalom” alakját öltött polgári forradalom jelent meg és ennek képviselője volt e gondolatmenet szerint Petőfi.⁵¹

Az ideológiateremtés első mozdulatai szükségképpen mindig durvák és kemények, a félreérthetetlen fogalmazás érdekében éles szembeállításokkal kell dolgozni, abban a tudatban, hogy az átmenetek finom fokozatait majd láthatóvá teszik a későbbi évtizedek kutatásai. A túlsarkítást tehát nem róhatjuk fel hibául Lukácsnak (és Révai-nak) az 1920-as évekbeli koncepciókezdeményezéseiket tárgyalva, de látnunk kell, hogy ezek az első lépések még csak ahhoz az útelágazáshoz vezettek, ahol elválik az igazi történetiség, a mélyfolyamatok feltárása a történeti jelképezéstől, a történelmi események analógiás, jelenre vonatkoztatott publicisztikai felhasználásától. Sőt, látnunk kell azt is, hogy ezek az első mozdulatok inkább az utóbbi, mint az előbbi irányba mutattak. 1848 és 1867 történelmi allegóriaként szerepelt ebben a szemléletmódban, jelenidőként működött, nem pedig a jelen folyamatok genezise gyanánt fogalmazódott meg. Az allegorizálás hidalta át azt a szembeszökő ellentétet, hogy a polgári forradalom harsány igénye a polgári fejlődés teljes tagadásával járt együtt. Ezt csak az tette lehetővé és az indokolta, hogy 1848 itt nem a valóságos történelem eseményét jelentette, hanem azt a proletárforradalmat megelőző átmenet-fogalmat hivatott jelezni, amely a landlerista felfogás egyik alapvető vonását képezte. És ehhez hasonlóan 1867 emlegetése sem a kiegyezés utáni korszak valóságos tartalmának elemzését célozta, nem is arra hívott fel, hanem az 1920-as évekbeli új-konzolidáció politikai elvetésére vonatkozott, beleértve a kor művészetének nagy részét is. Így érthette pl. Babitsot a 100%-ról az az elmarasztalás – amire Lackó Miklós hívta fel a figyelmet –, hogy Babits lett volna korának Gyulai Pálja.⁵² A régi Magyarország korábbi indulati elutasításának helyére így tehát egy allegorizáló történetiszemlélet került, amely lényegében még mindig ahistorikus volt, de már határozottan kifejtett ideológiával telt meg.

E szemlélet Petőfi mellett Adyt emelte ki legfőbb értéként a távolabbi és közelebbi irodalmi hagyományból és ennek a kiemelésnek az előbbiekre összefüggésében több aktuális jelentésszintje volt. Magába foglalta azt, hogy a politikai munkában nemcsak a par excellence proletárirodalomra lehet támaszkodni, ezenkívül 1848 eszményítésével és az 1919-ig vezető út hangsúlyozásával mintegy zárójelbe tette magát a Tanácsköztársaságot, hogy közben – a viták egy másik síkján – tisztázni lehessen a munkáshatalom megteremtésének új taktikáját és stratégiáját. Mert kihez és milyen közönséghez szóltak ezek az írások? Nyilván nagyobb realitásérzéke volt Lukácsnak, semhogy azt képzelte volna, hogy pl. a 100%-ba írott cikkeit 1927–28-ban a magyar értelmiség szélesebb körei fogják olvasni. Ezek a cikkek elsősorban ahhoz a pártközeghez szóltak, amelyben tevékenykedett, ezenkívül a munkásmozgalommal szoros kapcsolatban lévő speciális értelmiség érdeklődésére tarthattak számot. Ezért a bennük kifejezésre jutó szövetségi politika is csak leszűkített szövetségi politika lehetett és nem az értelmiség széles köreit akarta megnyerni, hanem ezt a már megnyert és szövetségesül tudott kört kívánta eszmeileg tájékoztatni és irányítani.

Ennek összefüggésében különösen figyelemre érdemesnek kell tartanunk Lukácsnak a népi mozgalom közvetlen előzményeivel és kezdeteivel foglalkozó kritikai állásfoglalásait. Ha a Petőfi–Ady kontinuitás, mint a kidolgozandó irodalomszemlélet alapja úgy volt lefektetve, hogy abban Jókainak nem juthatott hely, akkor e vonal meghosszabbítása természetesen nem foglalhatta magába a Nyugat polgárinak minősülő irodalmát. Lukácsnak le kellett számolnia korábbi kritikáival, melyekben Kosztolányitól Kaffka Margiton, Móriczon és Lesznai Annán át Balázsig mégiscsak széles

kört rajzolt Ady köré. Az 1920-as évekbeli kritikáiban határozottan szembe fordult a Nyugat hagyományaival és különösen jelenével, mint olyan irodalommal, amely 1848 és 1867 történeti ellentétpárjának analógiás sorában az elvetendő kompromisszum oldalára került. Viszont politikailag – ha mégoly elfogult messianizmus dolgozott is benne – mégsem szoríthatta a párt lassan meginduló kulturális politikáját teljes elszigetelődésbe, hiszen az avantgarde-től és a proletkulttól eleve idegenkedett. Szükség volt arra, hogy legalább potenciális szövetségest keressen az élő és megvalósuló magyar irodalom valamely törekvésében vagy csoportosulásában: és ezt a potenciális szövetségest meg is találta a kezdődő népi mozgalomban. Ízlés és politikai megfontolás kettős szála fonódott össze ebben: a pályakezdekő már megnyilatkozó benső vonzalmak a népművészetet fölhasználó magas művészet iránt összetalálkozott a Tanácsköztársaság kritikájából és a 20-as évek Magyarországnak elemzéséből levont politikai tanulságokkal, melyekben – a *Blum-tézisek*hez vezető szakaszban: – előtérbe került a parasztpolitika és a megoldatlan földkérdés. Lackó Miklós érdeme, hogy rámutatott arra: a „népiekhez fűződő megértően kritikus kommunista állásfoglalások” már csaknem egy évtizeddel a népfrontpolitika kibontakozása előtt megjelentek a KMP belső vitáiban és a 100% hasábjain, és a kommunisták már az 1920-as évek második felében „a népiek éles romantikus antikapitalizmusát forradalmibb, a radikális forradalom felé inkább terelhető eszmekörnek tartották, mint a polgári radikalizmus formájában jelentkező neoliberalizmust”.⁵³

Lukács ekkori munkásságának legfontosabb dokumentuma, a *Blum-tézisek* néven ismert tézistervet összegezte, egyszersmind le is zárta ezt a korszakot. Az elmúlt évtizedekben több tudományos vita folyt a tervezetről és számottevő szakirodalom gyűlt össze róla, amelyből újra Lackó Miklós tanulmányait kell kiemelni, mint Lukács politikai nézeteinek, ideológiájának és kultúraelméletének szintézisre törekvő elemzéseit.⁵⁴ Végérvényességről persze nem lehet szó, a kérdések egész sokasága merül fel a tézisterveztet szövegösszefüggéseinek pontosabb ismeretében. Az 1925 és 1928 között született cikkek és tanulmányok elvi megalapozó munkáról, hosszabb érlelődési folyamatról tanúskodnak és azt igazolják, hogy Lukács a demokratikus diktatúra célkitűzését hangoztatva nem egyszerűen a Kommunista Internacionálé VI. kongresszusán 1928-ban elfogadott program bizonyos megengedő megfogalmazásából „indult ki”, amint Szerényi Sándor állította.⁵⁵ Ezt a kommunista számára akkor mértékadó szöveget az elvi általánosításnál használta fel, fel is kellett használnia, de kiindulásul nem ez, hanem a magyarországi helyzet és az elvégzendő feladatok elemzése szolgált. Másfelől viszont – és ebben Szerényinek lehetett igaza – nem szabad eltúlozni a Landler-frakció politikai realizmusát sem. Alpári Gyula pl. józanabb álláspontot foglalt el, amikor nem azonosította a bethleni konszolidációt a fasiszta diktatúrával és nem tekintette mindenestül ellenségnek a szociáldemokrata pártot;⁵⁶ Szántó Béla már korábban elvetett ún. *Róbert-tézisei* pedig több vonatkozásban ugyancsak hiteles képet festettek a korabeli Magyarországról.⁵⁷ De ez csak tovább növeli a talányt, hogy a realisabb helyzetértékelés miért vezetett irreálisabb célkitűzésekhez és a realis feladatmeghatározás miért rugaszkodott el sok ponton a valóságtól? A tervezetek vitája mindenesetre túlmutat a két frakció viszályán.

Kérdéses továbbá az is, hogy a lehetséges értelmezések közül milyen értelemben használta Lukács a demokratikus diktatúra lenini fogalmát: olyan munkás-paraszt hatalmat értett rajta, amely 1. úgy hajtja végre a polgári forradalom radikális követeléseit, hogy a polgárságot kizárja a végrehajtásból és mintegy 1793 proletár „epilógusát” alkotja, vagy 2. külön áramlatként működik a polgárság által vezetett demokratikus forradalomban, mint a kettős hatalom egyik oldala, vagy netán 3. olyan forradalmi hatalom létrejöttét értette rajta, amely nem ismeri ugyan el a hatalom megosztását, tagadja a koalíció szükségét, de egy hosszú átmeneti időszakban a polgári demokratikus forradalom célkitűzéseinek megvalósítására összpontosítja erejét? E kérdést és ezt az értelmezési tipológiát Fehér Ferenc vetette fel és ő úgy látta, hogy Lukács a második értelmezés felé hajlott.⁵⁸ De nem biztos, hogy csakugyan így történt, mert a Jókait és a Nyugatot elutasító Petőfi–Ady vonal megtervezése inkább az első

jelentésre vall. Ezt támogatja a kezdődő népi mozgalommal, mint nem-polgári mozgalommal szemben – minden kritika és bíráló szó ellenére – tanúsított várakozás is.

A tézistervezet 1929-es megvitatása és elbuktatása után Lukácsot fölmentették a KMP Külföldi Bizottságában ellátott teendői alól és ezt követően – két esztendő kivételével – 1945-ig a Szovjetunióban élt. Az elmúlt években fellendült ennek a korszaknak kutatása is, és számos értékes részlettanulmány mellett különösen Sziklai László magyaranyú szövegfeltáró és elemző munkája segíti Lukács szemléleti változásainak megítélését; e munka legjelentősebb eredményeképpen egy nyolcszáz oldalas gyűjtemény jelent meg e korszakban született és eddig részben ismeretlen vagy figyelemre nem érdemesített írásaiból.⁵⁹ Sajnos ez a bőséges termésű korszak a magyar irodalom vonatkozásában fölöttébb szegényesnek mutatkozik, és a moszkvai Új Hang megindulásáig, tehát 1938-ig alig tudunk valamit felmutatni ebben a tárgykörben. De ezen nem is ütközhetünk meg, hiszen Lukácsot 1929-ben jóformán eltanácsolták a magyar ügyektől, általános ideológiai pályára tették át működését, sőt közben két évre német vonalra állították: inkább az a csoda, hogy még ilyen körülmények között is föl-fölvillant a magyar kapcsolatok egy-egy szikrája. 1931-ből ismerjük egy vitairatát, 1932-ben megjelent egy tanulmánya a József Attila szerkesztette Valóságban, egy könyvismertetése a Társadalmi Szemlében, 1935-ben Gaál Gábor kereste vele az összeköttetést Sándor László közvetítésével és 1937-ben Lukács nagyobb elvi tanulmányokat küldött a Korunknak. Akkori munkakötelezettségeit jellemzi, hogy amikor nem fogadott el honoráriumot a laptól és fizetség fejében inkább könyveket kért, nem magyar könyvekre volt szüksége, hanem orosz klasszikusokra, német fordításban.⁶⁰

A Moszkvai Proletárirók Szövetségének (MAPP) magyar csoportja 1931-ben platformtervezetet készített, hogy tisztázza a proletárirodalom helyzetét és kijelölje feladatait. E tervezetet ma a literátus közönség arról ismeri, hogy József Attilát röviden fasisztának nevezte: József Attila válaszolt is a támadásra, de indultas írása akkor nem jelent meg, csak sokkal később, 1958-ban látott napvilágot. A tervezetet közreadó Sarló és Kalapács ugyancsak vitát indított a szövegről és a vitában elsőként Lukács György szólott hozzá. Tudni kell, hogy Lukács nem volt jó viszonyban a MAPP-pal, a tervezet elmarasztalta Tanácsköztársaság alatti tevékenységét, beállítottságát idealistának, hegeliánusnak nevezte, hibáztatta az írói kataszter felállításáért, felröptette, hogy irányító szerephez engedte Kassákékat és azt írta, hogy az egész népbiztosság irodalompolitikája „az „örök értékek” válogatás nélküli prolongálásában merült ki”. Lukács nem ehhez a helyes és hibás szempontokat egybevegyítő kritikához szólott hozzá, de nem is a tervezet alapvető gondolatmenetét elemezte, hanem csak azt a rövid bekezdést emelte ki belőle, amely a múlt, a hagyomány és örökség megítélésére vonatkozott. Ez így szólt: „Az előző kultúrák értékeinek felhasználását, az úgynevezett kultúrörökség kérdését a dialektikus materialista művészi elvből kiindulva kell felvetni. El kell sajátítanunk dialektikusan tanulni a polgári klasszikusoktól. Az orosz és német proletárirodalom eddigi eredményein, a polgári forradalom íróin és népköltészetén kívül elsősorban a francia és orosz realista írók munkamódszere van hozzánk közel. Magyar vonalon ilyenképpen lehet tanulni Katonától, Eötvöstől, Petőfitől, Aranytól, és a későbbiek közül Mikszáthtól, Bródytól, Móricztól stb.”⁶¹

Lukács ezt a fogalmazást mind a világirodalom, mind pedig a magyar irodalom tekintetében átgondolatlannak tartotta. A tervezet a világirodalomban két tendenciáról és három országról beszélt: a proletár irodalom hagyománya mellett a realizmus munkamódszerét nevezte meg és az orosz, német és francia irodalomra hivatkozott. Lukács az irányzat-vitát avval kerülte el, hogy a kérdést a polgári klasszikusokra korlátozta, de ezáltal – alapvető vitákat elkerülendő – mintegy fölfüggesztette a proletárirodalom fogalmát és csak a realizmust tárgyalta, így a kettőt mégiscsak egyre csökkentette. A három nemzeti irodalom felsorolásából pedig kiemelte a németet, mint ami nem illik oda és kicserélte az angollal. Indokolásul az egyenlőtlen fejlődés elvére hivatkozott és avval érvelt, hogy „a polgári forradalmi mozgalmaknak története országonként

különböző képet ad és ezek a különbségek az irodalom fejlődésében ismét különböző formában tükröződnek.”⁶² Míg az angol és a francia irodalomban „döntő szerepet játszott a forradalmi, társadalmi-kritikai realizmus”, addig Németországban a tulajdonképpeni forradalmi, klasszikus korszak „az idealizmus jegyében” fogant és a német realizmus akkor bontakozik ki, amikor – a XIX. sz. második felében – a burzsoázia már „lemondott minden forradalmi törekvésről”. Ezután a klasszikus orosz irodalmat a francia–angol típussal hozta rokonságba minden társadalmi-történeti bizonyítás nélkül, a magyart pedig a némethez hasonlította.⁶³

A gondolatmenet akaratlagossága ezen a ponton ütközött ki: ebből a világirodalmi tipológiából levezetve a magyar klasszikus hagyomány megítélésében másfajta hangsúlyokat vetett, mint a tervezet készítői. A platformtervezet – az idézett bekezdés alatt néhány sorral – leszögezte, hogy Petőfi a magyar polgári forradalmi tradíció legfejlettebb képviselője volt, és több korszakos erényének felsorolása közben kiemelte, hogy ő ültette át a francia utópista szocializmus eszméit; majd a következő mondatban rátért Táncsicsra, akit a magyar Blanquinak nevezett és ugyancsak nagyra értékelte. Lukács nem említette meg Táncsics nevét, Petőfinél pedig nem az utópikus szocializmust hangsúlyozta, hanem azt állította előtérbe, hogy „plebejus alapon 1793 ideológiájára támaszkodva szállt szembe a kompromisszumos irányokkal” más szóval nem a szocialistát, hanem a népi jakobinust értékelte.⁶⁴ Katona, Eötvös és Arany helyével kapcsolatban úgy vélte, hogy még további vizsgálatokra van szükség, mielőtt kimondják róluk a végső ítéletet, de nem zárta ki annak lehetőségét, hogy végül őket is be lehet illeszteni a klasszikus hagyományba.⁶⁵ Mikszáth, Bródy és Móricz illetően való szerepeltetése ellen azonban határozottan fölemelte szavát. Mikszáthról azt írta, hogy nem tett egyebet, mint hogy továbbvitte Jókai apologetizmusát, sőt annak „naiv és jóhiszemű apologetizmusa nála tudatos cinizmussá” fejlődött;⁶⁶ Móricz dicsőíti a zsirosparasztot és a zsirosparasztból lett értelmiséget és evvel odáig züllött, hogy leplezetlenül védelmezi a forradalom utáni helyzetet.⁶⁷ Hármójuk közül még viszonylag Bródy a legjobb, de végső soron ő is csak apologéta volt, a Wekerle-korszak védelmét látta el.⁶⁸ A hozzászólást avval zárta le, hogy három pontban összefoglalta véleményét: mindenekelőtt leszögezte, hogy „a 67 utáni magyar irodalomban nincs klasszikus író, akitől a proletárirónak tanulni lehetne”, ezután megismételte, hogy a 48-at megelőző korszakot még alaposan meg kell vizsgálni, végül fölvetette, hogy „különös gondoddal kellene felkutatni a még régebbi irodalmat”, egyrészt a felvilágosodás korát, másrészt a Petőfit megelőző népiességet.⁶⁹

Lukács evvel az írásával vázolta föl először nagy vonalakban egy új magyar irodalomtörténet alapjait abban a korszakában, amelyet önéletrajzaiban már ő is marxistának nevezett. Igaz, ennek a periódusnak még csak legelején járt ekkor, de 1929 óta mégis nagy utat tett meg a klasszikus marxizmus tanulmányozásában és nyilvánvaló elfogultságait már nem lehet félig-meddig fölmentő mozdulattal a múltó messianizmus túlzásainak rovására írni. De a mai történeti feldolgozást is óvni kell attól, hogy elmerülve a részlet-ítéletek már-már bosszantó igazságtalanságaiban, szem elől té vessze a gondolatmenet történetfilozófiai lényegét. Nem érdemes sok szót vesztegetni arra, hogy rosszul olvasta a *Kivilágos kivirradtigot*, hogy Vörösmarty egész életéből és életművéből csak a honvédmegajánlás fonák mozzanatát tartotta érdemesnek megemlíteni. A részletek mögött a kulturális kontinuitás és diszkontinuitás kérdése állt. Ez pedig nem azon fordult meg, hogy cinikusnak nevezte Mikszáthot, hanem azon, hogy hogyan ítélte meg Ady jelentőségét. Ady megítélése világít rá álláspontjának lényegére.

Ady két helyen is szerepelt a platformtervezetben, előbb a világháború előtti korszak tárgyalásánál, később a háború alatti irodalom szemlélénél. Világháború előtti munkásságát a tervezet szerzői a Nyugat körébe utalták, avval a kiemeléssel, hogy „a Nyugat íróinak egyik legforradalmibb képviselője” volt, de rögtön hozzátették az értékelés kikerekítése végett, hogy „ideológiájában egyesítette a kurtanemes kurucodó elkeseredését a proletariátussal, mint egyetlen forradalmi erővel együttérző radikális kispolgár lázadozásával”.⁷⁰ Később, a háborús korszakot elemezve „harcos, pacifista verseit” a hasonló tárgyú szociáldemokrata irodalom fölé emelték, de köl-

tészetének mélyebb jelentőségéről nem szóltak.⁷¹ A tervezet nem állította Adyt Petőfi mellé, nem tekintette a folytatandó vagy felhasználandó hagyomány olyan értékének. Sőt, a vele foglalkozó sorok, ha nem is szembenállásról, de nem titkolt fenntartásokról tettek tanúbizonyságot. Lukács viszont – még a 20-as években – éppen Petőfi és Ady eszmei rokonságából kiindulva kezdte felrajzolni a magyar forradalmi irodalom családfáját, de most kerülni igyekezett a nyílt vitát. Emlékezett arra, hogy 1929-ben opportunistának minősítették, olvasta, hogy a szóbanforgó szövegben is mint az „örök értékek” prolóngálójá szerepelt,⁷² és be akarta bizonyítani, talán be is kellett bizonyítania, hogy van ő is olyan radikális, mint a tervezet szerzői. Láttuk, ez a bizonyító törekvés nem volt eredménytelen, a hagyomány megítélésében minden ponton ő bizonyult szigorúbb ítélőnek, ő vonta szűkebbre a köröket, ő bíralt élesebben, ő dörögte rá a magyar irodalomra, hogy a kiegyezés után nincs írója, akitől a proletárirók tanulhatnak, ő írta le, hogy „az egész 67 utáni polgári irodalom apologetikus jellegű: a burzsoázia „porosz útjának” irodalma.”⁷³

Megpróbálta Adyt kivonni az anatómia alól, de ez nem járt egyértelmű sikerrel. Az írás címe és tárgya azt sugalmazta, hogy csak a régebbi magyar irodalomról mondja el véleményét, Ady pedig a közelmúlt költője volt, tehát értelemszerűen nem vonatkozik rá az elítélő szó. De Móriczot, az élő kortársat mégis sújtotta vele. Ez az érv tehát elesik. Van azonban a szövegnek még egy, igaz akaratlan mozzanata, melyben tetten lehet érní az Ady kimentésére indított akciót, és ez a gondolatmenet belső logikai ellentmondása. Az érveléssor, amely fonálára felfűzte Petőfit és Adyt – mégpedig egyazon többszörösen összetett mondat tekervényes szálán – arról szólt, hogy a múlt század második felétől kezdve a polgári forradalom eszméivel töltött irodalom már nem bírálhatta a fennálló rendszert megalkuvás nélkül polgári alapállásból. „Petőfinek még lehetséges volt általános plebejus alapon” szakítania korának kompromisszumaival, de „Ady már – ha ellentmondásos formák között is – a proletariátusra volt kénytelen apellálni, amikor radikálisan harcolt a Tisza-rendszer ellen.”⁷⁴ A gondolatjelek közé ékelte szavak a platformtervezet fenntartásaira utaltak, egyszersmind sztereotípiává lefokozva tompították is élüket; Ady proletár-rokonszenvét ugyancsak a tervezet említette, a „kénytelen” szó pedig nyomatékosította, hogy Lukács sem értékeli érdemén felül ezt a szimpátiát és azért ő sem tartja Adyt proletárirónak. A Tisza-rendszerrel vívott harc azonban új elem volt az érvelésben és nemcsak új elem, hanem alapvető történetkritikai szempont. Az egész gondolat a kompromisszumok elfogadásának vagy elutasításának dimenziójában haladt előre, a megalkuvás vagy meg nem alkuvás politikai-morális vízvázasztóként szerepelt benne, minden ennek nézőszögéből méretett meg. Mikszáth, Bródy és Móricz innen tekintve találtatott könnyűnek. Mellettük csak egy író maradt a gáton: Ady. Milyen érvekkel lehetett a Tisza-rendszer megalkuvást nem ismerő opponensét mégis az apologeta-irodalomba sorolni? Ha pedig nem lehetett, miért nem fogalmazta ezt meg világosan a hozzászólás és miért nem emelte Adyt egyértelműen Petőfi mellé?

Nemcsak óvatosságból, nemcsak önbiztosításból és taktikai megfontolásból, ám bár minden valószínűség szerint ez is közrejátszott benne. Azért nem állította helyre a Petőfi–Ady kontinuitást, mint a magyar irodalom forradalmi hagyományainak a XIX. századból a XX. századba átvélő fő vonalát, mert a történelmi folyamatosság és megszakíttóság kérdésében elbizonytalanodott és noha hivatkozott már az egyenlőtlen fejlődés elvére, ennek irodalomtörténeti összefüggéseit akkor még nem dolgozta ki részletesen. Utaltam arra, hogy az 1920-as években egy lényegében még ahistorikus analógiás-allegorizáló történetieskedés foglalta el az 1910-es években tanúsított indulati társadalom-elutasítás helyét. Igazi történelemszemlélet csak az 1930-as években töltődött fel ideológiája: a moszkvai időszakban ismerkedett meg alaposan Marx, Engels és Lenin munkáival, túl a korábbi esetlegességeken, és ekkor gondolta végig a forradalomelmélet történelmi materialista ideológiai követelményeit. Már az 1920-as években is írt a polgári forradalom és a polgári fejlődés ellentétességéről, de ezt a lényegbeli különbséget akkor merőben allegorizáló, aktualizáló módon használta fel – mélyebb tartalom és elegendő indoklás nélkül – a demokratikus diktatúra célkitűzésének érdekében.

A kettő ellentétét az 1930-as években már valódi történeti érvekkel magyarázta, és ehhez a Marx és Engels munkáiból és a *Két taktikából* ismert elméletet vette alapul, hogy a polgári forradalmat mások vívják meg, mint akik eredményeit élvezik, azok a plebejus tömegek harcolják ki, amelyeket Thermidor aztán megfoszt a vívmányoktól, míg a burzsoázia a restaurációs törekvések közben is nyeregben marad.⁷⁵ Ezt az elméletet tartotta szem előtt, már akkor, amikor Petőfivel kapcsolatban 1793-at emlegette, és ez húzódott meg a háttérben annak, hogy a történelmi kompromisszumok elutasítását ideológiai vízvázlasztónak tekintette. Az 1867-es kiegyezésben Thermidorszerű fordulatot látoit, sőt a porosz utas magyar viszonyok arányában még rosszabbat, és azt kívánta, hogy a művészet teljesen és fenntartás nélkül szálljon szembe vele. Nemi haborzást csak a forradalmat megelőző szakasz íróinak engedélyezett, ezért fordult a XIX. század első feléhez, továbbá még messzebb, a felvilágosodás korához és a Fazekas környékén kezdődő népiességhez: ezek, ha nem álltak is jakobinus alapon, mégis a polgári forradalom előkészítésében vettek részt.

Az ebben az írásban megfogalmazott irodalomszemlélet lényege az volt, hogy a XVIII. század utolsó harmadától a fejlődés többé-kevésbé folyamatos láncolata látható 1848-ig, ez a folyamatosság azonban 1849 után és kiváltképp 1867-tel megszakadt és ezután a diszkontinuitásra kell vetni a kritikai hangsúlyt. Felvilágosodás, népiesség, reformkor: ez a hármasság alkotta ennek a szemléletnek alapját és ez került a korábbi Petőfi-Ady kontinuitás helyére. Hozzájárulhatott ehhez a változáshoz a lenini imperializmuselmélet is: Lukács a kontinuitási sort nemcsak a magyar irodalom, hanem – az orosz klasszikusok kivételével – az egész európai irodalom tekintetében igyekezett a kifejlett imperializmus korszaka elé helyezni. Közben érezte Ady jelentőségét, nem függesztette föl korábbi véleményét róla, de nem tudta egyértelműen beilleszteni alakuló, formálódó történelemkoncepciójába és e koncepció alapján átalakuló irodalomszemléletébe: meghagyta hát a fogalmazást abban a lezáratlan kétértelműségben, ahogy az egész kérdés akkor benne élt. Megnyugtató megoldáshoz csak évekkel később, a kibontakozó népfrontpolitika jegyében jutott el.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

41. *Gelebtes Denken* 153–154.
42. Hermann István: *L. Gy. fejlődése „A regény elméleté”-től a realizmus elméletéig* = „Jöjj el, szabadság!” (Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből II.) Szerk.: Szabolcsi Miklós, Illés László Bp. 1976. 403–439.
43. Fekete Éva: *L. Gy. az első világháború éveiben* = *Valóság* 1972. 2. sz. 33–44.; Hauser Arnold: *Találkozásaim L. Gy-gyel* Bp. 1978.; Novák Zoltán: *A Vasárnap Társaság* Bp. 1979.; *A vasárnapi Kör Dokumentumok. Összeáll.: Karádi Éva és Vezér Erzsébet* Bp. 1980.
44. Köpeczi Béla: *L. Gy. művelődéspolitikája* = *L. Gy. és a magyar kultúra* Szerk.: Szerdahelyi I. Bp. 1982. 77–83.
45. *L.: MTA Irod. Tud. Int. szakkibibliográfiája* Összeáll.: B. Hajtó Zsófia 18 és 29.
46. Lackó Miklós: *A 100% Ideológia, kultúra, irodalom* Adalékok L. Gy. publicisztikai működéséhez az 1920-as évek második felében = *Századok* 1979. 1. sz. 43–75. Ua. in.: L. M.: *Szerep és mű* Bp. 1981. 42–102.; L. M.: *Függelék. Névtelenül vagy álneven megjelent L.-cikkek 1925–1929* = *Századok* 1979. 1. sz. 75–95. Ua. szövegek közlések nélkül in: *Szerep és mű* 103–122.
47. *Magyar irodalom – magyar kultúra* 131.
48. Pl. Szekfű Gyula: *Petőfi-centenárium* = *Napkelet* 1923. 1. sz. 21–25.
49. Idézi Lackó: *Szerep és mű* 100.
50. Urbán Károly: *Révai József* = *Párttört. Közl.* 1978. szept. 172. és 193.
51. *Magyar irodalom – magyar kultúra* 149–152.

52. Lackó i. m. 63.
53. uo. 52.
54. Lackó Miklós: *A Blum-tézisek* = L. M. *Válságok és választások* Bp. 1975. 171–193.; u. ö.: *A Blum-tézisek és L. Gy. kultúra-telfogása* = L. Gy. és a magyar kultúra Szerk.: Szerdahelyi I. 93–101. Legutóbb Sziklai László irt a témáról: *A „Blum-tézisek” nagysága és bukása* – Világosság 1984. 4. sz. 230–237.
55. Szerényi Sándor: *Megjegyzések Lackó Miklós tanulmányához* = Párttört. Közl. 1975. december 150.
56. uo. 147–148.
57. Urbán K. i. m. 181.
58. Fehér Ferenc: *Politikai filozófia és forradalmi praxis* (L. Gy. írásai a politikai teóriáról) Kézirat.
59. L. Gy.: *Esztétikai írások 1930–1945.* Szerk.: Sziklai László Bp. 1982. L. e korszakbeli munkásságának eszméletörténeti feldolgozása: Sziklai L.: *L. és a fasizmus kora* Bp. 1981.
60. „Az emberiség normáinak megfelelően...” L. Gy.-dokumentumok. Közét.: Szilágyi János = Kritika 1981. 8. sz. 30–31.
61. *A magyar proletáriródalom platformtervezete* = József A. Ö. M. III. S. a. r.: Szabolcsi M. Bp. 1958. 433.
62. *Esztétikai írások* 599.
63. uo. 599–600.
64. uo. 66.
65. i. h.
66. uo. 601.
67. i. h.
68. uo. 602.
69. uo. 602–603.
70. J. A. Ö. M. III. 434.
71. uo. 433–434.
72. uo. 435.
73. *Esztétikai írások* 600.
74. i. h.
75. vö. uo. 707–712.

„CSODÁLKOZOM, HOGY ÉLEK”

– Létszemlélet és poétikai változatok Radnóti kései lírájában –

1.

Igazi arányait, valódi erejét a mélységei mutatják maradéktalanul. Nem az ujjgyakorlatai és nem a később kiteljesedő mives törekvései, nem a poétává érlelődésnek az avantgarde jegyében fogant ösztönös-tudatos erőfeszítései, szívós küzdelme a maga lírai nyelvének megteremtéséért és nem a lassú változásokkal kialakított klasszicizáló verselése, formai fegyelme, kifejezésbeli választékossága, találekony pontossága minősítik Radnóti Miklóst irodalmi örökségünknek olyan alakjává, amilyennek mindmáig számon tartjuk. De mindenekelőtt és a lényegét meghatározóan az a szellemi tájékozódása, fölismerő képessége, amellyel a költő, az írástudó megváltozott helyzetét a világban már a harmincas években észlelte és költészetében érvényesítette. A lírai tónusában, poétikai és formai megoldásaiban tapasztalható változások is ennek a szemléleti átalakulásnak a függvényei.

Ez a fölismerés fokozatosan, új és új megfogalmazásokban hatja át poézisét, míg el nem éri a gondolati sűrítő erőnek és a megformálás általánosító érvényességének ama szintjét, amely Radnóti kései lírájának félreismerhetetlen jellemzője. *Federico García Lorca* című rövid verse felfogható aforisztikus siratónak, miniatűr lírai síremléknek is, de ugyanakkor olyan versnek is, amely García Lorca „ürügyén” kora egyik leglényegesebb konfliktusával szembesít:

Mert szeretett Hispánia
s versed mondták a szeretők, –
mikor jöttek, mást mit is tehettek,
költő voltál, – megöltek *ők*.
Harcát a nép most nélkülöd víjja,
hej, Federico García!

A történetek – García Lorca 1936. augusztus 19-én a falangisták által Granada közelében végrehajtott kivégzésének – utólagos és részletes ismeretében az irodalmi köztudat leginkább azt nyomatékosította, hogy Radnóti milyen találóan idézte meg a csak hallomásból, legfeljebb néhány közvetítő elbeszéléséből megismert García Lorca alakját, életművének lényegét. Holott e hiteles megidézés érdemét, jelentőségét nem kisebbítve a hatsoros lírai margójegyzet döntő motívumát a középső két sor sűríti magába: „mikor jöttek, mást mit is tehettek, / költő voltál, – megöltek *ők*.” Mind a formális logika, mind a szokványos köztudat szerint meghökkenítő tételezést fogalmaz meg Radnóti, ami egyszerűen szólva: paradoxon.

Mert a költő és az erőszakos halál nem eredendően összetartozó, nem hagyományosan egymásba kulcsolódó fogalmak. Modern találkozásuk tényét, az elképesztő és abszurd gondolatársítást – amit emberek eszeltek ki és vittek végbe – ezért vezeti fel Radnóti olyan gúnyosan, ironikusan: „mást mit is tehettek”. Nem mintha nem fordult volna elő a történelemben, hogy költőt öltek volna meg. A gyilkos, a fegyver használata azonban többnyire eltérő módon és más körülmények között történt. Históriai felmentés a hajdani gyilkosoknak sem jár, mégis más motiváció érvényesült például abban, ahogyan Puskind párban halálra szúrták, vagy Petőfit a csatatéren ledöfték. E régiekről még elmondható részlegesen: nem is tudták, hogy mit cselekszenek. A grana-

dai bravók vérengzése leginkább még André Chénier lefejeztetéséhez hasonlatos. Bár a különbség ebben az esetben is nyilvánvaló. Robespierre-ék a forradalomért lelkesedő, de a jakobinus diktatúrával, a terrorral szembeforduló Chénier-t börtönözték be, majd – eléggé el nem ítéltető módon – végeztették ki.

Federico García Lorca viszont a hatalom megragadására törő zendülők ellenében konkrétan semmit sem tett. Sőt előlük komolyabban még csak el sem rejtőzött. Csupán távlatban, potenciálisan lehetett volna ellenfelük. Mint lírai és drámai költő, aki a humánus értékek hordozója és teremtetője. A paradoxont – „költő voltál, – megöltelek őt” – tehát a letartóztatást és a gyors kivégzést elrendelők-végrehajtók, a gyilkosok fonák logikája produkálta. A tény, a valóságban bekövetkezett paradoxon pedig Radnóti versében már a morális ítélet paradoxonaként jelent meg. S az ítélet megfogalmazásakor a poétában ott motozhattak a korábbi események tapasztalatai is. A Németországban fellobbant könyvmáglya barbár füstjének emléke s az emigrációba kényszerült-kényszerített legjava német írók, költők Európa-szerte veszélyeztetett sorsának tudata. Ezért összegződik általánosító érvénnyel az ítélet mindazokkal szemben, akiket a vers a többes szám harmadik személyű „ők” formulájában emleget, mert kiderült, evidenssé vált a tetteikből félelmük és terrorjuk mindennel szemben, ami kultúra és humánus, ami szellem és ami emberi.

Természetesen mindez személyes konzekvenciákat is értelt. Költő-létéből eredően Radnótiban egyértelmű lett a fenyegetettség érzése, a haláltudat. A megtörtént poé a-gyilkosság nemcsak kitörölhetetlen mementó, hanem a képzeletbeli meghosszabbításra, a lehetőség paradoxonára is alkalmas, érdemes. A költő helyzetének tudatosításában sem lehet ezt az összefüggést, ezt az új történelmi és ontológiai állapotot, ezt „az óvatos gyanú”-t megkerülni. Mert a történetek szerint a poéta nemcsak haszonlatlan, hanem ártalmas lény is. A tendenciát jelölve Radnóti kiélezése pontos és félreérthetetlen: „költő vagyok, ki csak máglyára jó, / mert az igazra tanú”. Amit már csak a vétkesnek minősített ártatlanság mozzanatával kell megtoldani: „Olyan, kit végül is megölnek, / mert maga sosem ölt” (A „Meredek út” egyik példányára). Hogy a világ meghódítására törekvő új értékrend képtelenségének felmutatása még teljesebb legyen.

De éppen ezen a ponton – ahol látszatra a költő létének, tevékenységének megkülönböztetett voltáról esik szó – tágul egyetemessé Radnóti létszemlélete. Mert ahol „ők” megindulnak, ahol más történelmi szituációt, a korábbtól eltérő rendet akarnak, ott mindenki veszélybe kerül. Nemcsak a költő, hanem minden ember, minden egyszerű, élni szerető ember. A megnyugtatósnak vélhető felszólítás – *Aludj* – után csupa rémület, rettegés tölti el a vers szövegét. Egymástól igen távoli városnevek jelentik az addig nem hallott, nem volt iszonyatot, és mintha a kozmikus tér is megtelne a különböző kontinenseken összegyűlt földi borzalommal.

Mindig gyilkolnak valahol,
lehunyt pilláju völgy
ölén, fürkésző ormokon,
akárhon, s vigaszul
hiába mondd, messzi az!
Sanghai, vagy Guernica
szívemhez éppen oly közel,
mint rettegő kezed,
vagy arra fenn a Juppiter!
Ne nézz az égre most,
ne nézz a földre sem, aludj!
a szikrázó Tejút
porában a halál szalad
s ezüsttel hinti be
az elbukó vad árnyakat.

Meglepő és döbbenetes, hogy ebben a versben is állítások és fölszólítások torlód-
nak paradox módon egymásra. Aki a folyamatos gyilkolásokra ennyire figyel, aki
messzi országban és távoli földrészen is kutatja, „fürkészi” az erőszakos halál
nyomait, az aligha képes saját parancsait betartani, hogy se ide, se oda ne nézzon,
hogy aludjon. Annak az alvása, az éjszakája, az álma is csupa rettegés és idegesség.
A kiszolgáltatottság, a tehetetlenség paradox parancsa okozza e furcsa kettősséget: a
minden idegszálával a világra figyelő felajzottságot és az önmagát elaltatni, lecsavarni
törekvő igyekezetet, amely utóbbi bekövetkezésére viszont – képletes értelemben
legalábbis – nincs lehetőség. A biztatás így némi önironikus tónust kap.

2.

Nem különös-e azonban, hogy e tragikus hangolású, s éppen egyensúlyt, vigaszt,
biztatást, feloldódást kereső versekből szinte csak a közvetlen paradoxonokat vagy a
paradox jellegű mozzanatokot emeltük ki? Szándékosan tettük, mert nem a versek
teljes mondandójának és jelentés-rétegeinek megragadására törekedtünk, hanem a
vershelyzeteket előhívó élethelyzetek összetevőinek megközelítésére. Arra a hol
nyíltan, hol rejtetten meghúzódó kölcsönhatásra, amely a történelmi kihívások nyomán
a költő és a valóság között végbemegy, amely a lírai ént a világ és benne önmaga
kapcsolatainak állandó újragondolására, érzelmi áthangolására és folytonos választá-
sokra, vállalásokra kényszeríti. A paradoxon csak tünet, ennek az áthangoló tevékeny-
ségnek, a költői személyiség e helyzet-meghatározó, „bemérő” tájékozódásának tünete.
S nemcsak Radnóti Miklós esetében. Az 1936-os és 37-es esztendőben József Attila
költészetében is észlelhető a paradox jellegű kijelentések, megfogalmazások felbukka-
nása. Elegendő indító példaként a *Kész a leltár* című verset említeni, ezt a kvázi-szám-
vető művet, ezt a mintha-életemet-szellemi-leltárba-venném vállalkozást, holott a lét
és annak koordinátái közé rejtve a költészet újraértelmezése, átértékelése a valódi tét.
Már a zsoltáros reminiscenciát kiforgató kezdő sor egyszerre ironikus-önironikus
gesztusa is a minőségek fonákjára pörgetett felfogásáról tanúskodik: „Magamban biz-
tam eleitől fogva”. Ami persze lehet igaz is, meg nem is: de éppen József Attila hely-
zetében paradox jellegű, mert ő többnyire az egyéni életszférát meghaladó általános,
közösségi érdekek és igények elkötelezett artikulálója volt. Ez a „bevágás”-szerű
kezdés már eleve jelzi, hogy a vers uralkodó, szervező hangulata a rezignáció, hogy
nem életrajzi, hanem szellemi le- és elszámolásról van szó:

Nem dicső harcban, nem szelíd kötélén,
de ágyban végzem, néha ezt remélem.
Akárhogy lesz, immár kész a leltár.
Éltem – és ebbe más is belehalt már.

Mindehhez aligha szükséges prózai kommentár. De annyit mégsem árt megje-
gyezni, hogy senki se abba hal bele, hogy él, hanem különböző betegségekbe, esetleg
végelgyengülésbe vagy az élet kioltásának valamelyik erőszakos változatába. József
Attila csak kifejezte, elgondolkoztató, tudatosító paradoxonba sűrítette azt, ami a való-
ságban a kor atmoszférájában végbement: az életnek mint alapvető, kardinális érték-
nek a relativizálódását. Hasonló költői eljárással emeli és élezi ki az értékek és fogal-
mak kapcsolatában, hierarchiájában támadt zavarokat, fedezi fel egyes fogalmak de-
valválódását, a lét, a társadalom szerkezetében végbemenő szinte katasztrofális el-
mozdulásokat. Az igaz és a valódi a köznyelvben, a köztudatban rokonértelmű szavak.
De mert a valódi fogalmába mindig beleértendő az, ami valóságos, ami éppen *van*,
így válhat a valódi a felszínesebb, a divatszerűbb jelenségeket, a torzulásokat, az el-
nyomorodást is magába foglaló kategóriává. Míg vele szemben az igaz lett a mélyebb,
a törvényszerűbb rétegeket is hordozó, a valóság lényegét is megragadó fogalom-
má. Így érlelődött meg a *Thomas Mann üdvözlése* című költeményben a József Attila-i kü-
lönbségtevés: „az igazat mondd, ne csak a valódit”. S mert a fehér emberfajta szülő-

kontinense, Európa bizonyult a modern barbarizmus szálláshelyének, felvonulási terepének is, ezért szükségesnek látszott különbséget tenni a kultúra és a civilizáltság magas fokát jelentő európaiság és a földrészlakóinak, a fehéreknek általános viselkedési formái, történelmi gyakorlata között. S ezért lehetett külön öröm, ha az embernek mégis alkalma kínálkozott látni „fehérek közt egy európaikat”.

Lágyabb liraisággal és ezért olykor kevésbé kemény gondolati élezéssel Radnóti Miklós is a József Attila pedzette, kialakította költői magatartással és világlátással rokon lírai nyomvonalat követett. Nem a valóság átpoetizálása izgatta már, nem a nyíltan felkínálkozó vagy rejtett szépségek, megragadó hangulatok felnagyítása, versbe foglalása – bármennyire is eredendő hajlama volt az idillre, a bukolikus helyzetek megidézésére –, hanem a világ igazi természetének kitapogatásáért, megragadásáért, a létezés, a történelem reális, illúziótlan szemléletéért küzdött. S így volt képes – megszüntetve-megőrizve korábbi lírai gyakorlata és elvei elavulttá vált, illetve tartósan bizonyult elemeit – korszerű költői világképet és egyszerre hagyomány-őrző és megújító poétikai formákat teremteni. Utolsó, posztumusz kötetének 1940 júniusában keletkezett címadó versében már a valóságot ellenpontoszó végleteivel, drámai feszültségeivel állítja elénk:

Tajtékos égen ring a hold,
csodálkozom, hogy élek.
Szorgos halál kutatja ezt a kort
s akikre rálel, mind olyan fehérek.
(Tajtékos ég)

Az indító sor olyan, hogy utána szinte minden következhet: tájvárázslat, szerelmi mámor, idillikus otthonosság a világ jelenségei között, vagy éppen riadalom, fenyegető rémület. De látszatra tárgyilagos megállapítás csatlakozik hozzá, amely viszont a benne rejlő paradox mag révén nő óriási arányúvá: „csodálkozom, hogy élek”. Az ember általában nem csodálkozik azon, hogy él, hanem természetesen veszi, mint a lélegzetvételt, a látást, a hallást, mindenfajta életműködést. Csodálkozni akkor kell, vagy akkor szükséges, amikor már mindez nem magától értetődő, ha szinte – idézőjelben írom – „természetellenes”. Amit a harmadik sor a maga módján megfelelően indokol is: „Szorgos halál kutatja ezt a kort”. Mégis mintha e lírai logika már meghaladná a korábbi paradoxonok tételezéseit. Az 1937 és 1940 között eltelt esztendőök fokozták a világban ható erőszakos mechanizmusok pusztító erejét, sőt egyértelművé, visszafordíthatatlanná tették azt, amit korábban csak sejteni lehetett: kitört s egyre több országot borított lángba a második világháború. Radnóti Miklós fogalmazásának belső motivációjáról jellemzően vall egyik, 1940. december 28-i naplóbejegyzése. Egy József Attila-est összefüggésében medítál a költő és életműve sorsán. S eközben említi, hogy egy vagy másfél éve – tehát 1939-ben, már e vers keletkezése előtt – munkásoknak tartott róla előadást, amelynek nagyjából lejegyzí a gondolatmenetét. A befejező mondataiból idézünk, amelyeket különben némi változtatásokkal felhasználta József Attila hátrahagyott verseihez 1941-ben írt *Jegyzet*-ének záró bekezdéseként is:

„A tiszta és mindig világosságot áhító lelken törvényszerűen teljesedett be a sors. Megalázó szegénységben élt, folytonos és egyre szaporodó politikai csaták között. Ilyen *természetes* halált csak egy költő halt még a magyar irodalomban, Petőfi Sándor, a magyar szabadság költője a segesvári csatában. Nem bírta volna elviselni azt, ami következett. Attila sem. Azt csodálnám, ha élni tudott volna, s ezt csodálom néhányunknál is, akik még élünk”.

Íme: a „csodálkozom” és az „élek” szó összekapcsolásának felmerülése, megjelene egy korábbi, magyarázóbb kontextusban. S íme: a *természetes* halál és annak ki-mondatlan ellentét-párjaként a *természetellenes* élet Radnóti-féle értelmezése. A vers meghatározó kulcsmondata és egyben tanulmányunk címe-ként is kiemelt fordulata a fordított léthelyzet megjelölésére szolgál. Nem közvetlen életvesztélyről van szó, az

majd csak néhány esztendő múlva lopózkodik a költő személye közelébe. De szó van az élet, minden ember életének állandó fenyegetettségéről. Mert olyan értékrend jelent meg, szerveződött politikai tényezővé, amely a maga sötét és minden lehetséges agresszív ösztönt szolgálatába állító voluntarizmusán kívül más értéket nem kívánt elismerni a világban. A maga „faja” ködösen meghatározott felsőbbrendűségének ideológiai alapján ez a voluntarista értékrend mindazokkal szemben, akik politikai pártállásuk, eszmei beállítottságuk, fajtájuk vagy alkotói tevékenységük következtében az útjában álltak, csak egyféle kommunikációs eszközt alkalmazott vagy kívánt alkalmazni: a „szorgos halál”-t és az ahhoz vezető különböző átmeneti eljárásokat.

Alfred Rosenberg és társai a német lélek jellemző és kívánatos jegyeit olyan tulajdonságok meglétében, illetve kifejlesztésében látták, mint „lendület, energia, kihevés, harc, hódítási vágy, állhatatosság, új területek meghódítása, rend és szabadság”. E két utóbbi tulajdonság, illetve fogalom természetesen a többiek összefüggésében érthető: a hatalmon lévő „faj” rendjeként és gátlástalan cselekvési szabadságaként. Nem véletlen azonban, hogy e preferált erények között elő sem fordul bármi olyan, ami az ételszeretet, az emberség, az alkotó munka, a személyiség kiteljesedése, a más népek lehetőségei és az egész emberiség perspektívája gondolatkörébe tartozik. Ezzel a háttérrel kap nyomatékot a József Attila-i tétel: „Éltem – és ebbe más is belehalt már” – jelezve az életnek mint értéknek a viszonylagosságát. S ennek a háttérnek az előrenyomakodását, világtörténelmi eszkalációját is magába sűriti Radnóti állítása: „csodálkozom, hogy élek”. A fordított léthelyzet dilemmái objektívizálódnak, fogalmazódnak meg ebben. Az élet már megszűnt érték lenni, s furcsa grimaszként a halál vált értékmérővé, a kor lényegét kifejező ontológiai jelképpé.

3.

Sem József Attila, sem Radnóti Miklós nem élt-halt azonban a paradoxonokért, nem volt híve a minden áron való szellemeskedésnek, a könnyed poénkedésnek. Nem vált életelemükké a szellemes sziporkázás, a fölényes ítélkezés, mint például Oscar Wilde-nek vagy magvasabb formában Bernard Shaw-nak. Műveiknek csak járulékos eleme a paradoxon, amely más tónusú verseikben villan fel egy-egy megfelelő vagy szükséges fordulatban. Szerepük mégis jelentős, meghatározó, mert vagy olyan réseket fednek fel a valóság szerkezetében, amelyekre még senki sem figyelt fel, vagy olyan evidenciákat mondanak ki, amelyeket korábban a köztudat még nem volt képes megfogalmazni. A legtöbb esetben meghökkentő, frappáns fordulataik mögött folyton ott érezhető a valóság feszültségeinek, váratlan kiszámíthatatlanságának gyakran képtelen, abszurd „fedezete” és a megközelítésben, a szemléletben a költő személyes hite.

Radnóti olykor egész bagatellnek látszó grimaszokkal idéz fel valamit a kor egészének szorongató légköréből. A *Péntek* című vers első strófája mindjárt érezteti a tétlenség-helyzetet:

Az április megőrült,
még nem süttött a nap,
egy hétig folyton ittam,
így lettem józanabb.

Másként borzongat meg a negyvenes években keletkezett *Papírszeletek*-sorozat egyik négyesorosa, a *Halott*:

Hogy megnőtt a halott,
lábujja eléri az ágyfát.
Fekszik, mint aki most,
most érte el élete vágját.

Akad azonban példa arra is, hogy személyes dilemmaként tárja elénk a kor tépettségét, végzetes polarizáltságát. Ilyenkor persze a vallomásszerű forma némiképpen rejt, líraileg áthangolja, oldja az abszurditással szembesítő paradoxont. Eltűntetni azonban mégsem tudja, legfeljebb sóhajba, kiáltásba vagy rezignált kérdésekbe lényegíti át. Mint az 1941-es *Csodálkozol barátném* alábbi soraiban:

Ó, bárha azt hihetném, futóbolond vagyok,
rögeszmém között im lobogva futkosok,
de háború van, látod, s utána rom, mocsok
marad csak és oly mindegy: átélem? meghalok?

Vagy miként az 1943-as *Negyedik ecloga* egyik strófájában, amelynek tárgyias látszatú felsorolás-halmaza egyszerre érzékelteti a lét objektív képtelenségét és az abba kényszerített lírai én tragikus vergődését:

Születtem. Tiltakoztam. S mégis itt vagyok.
Felnöttem. S kérdezed: miért? hát nem tudom.
Szabad szerettem volna lenni mindig
s örök kísérték végig az uton.

A fordított léthelyzetnek is megvan azonban a maga „logikája”, bármennyire is abszurd és kiszámíthatatlan. Pontosabban a nagyjából azonos irányú reflexeket előhívó szerepe, a benneélőt szinte „rögeszmésítő”, bármiféle tárgykörben mindig ugyanazokra a jelenségekre eszméltető-émlékeztető, gondolatársító, meghatározó szellemi és költői hatást kiváltó mechanizmusa. Különös példája ennek az 1944. május 10-én írt *Majális* című vers, amely az utolsó, a negyedik – az esztétikai egységet didaktikusságával megtörő, leejtő – versszakot leszámítva valóban egy majálist ír le, lányok és fiúk olcsó kis mulatságát. De milyen hasonlatokkal és milyen célzásokkal! A költői szemlélet okozza, hogy ebbe a felszínes idillbe is belopakodik a fordított léthelyzet dermesztő légköre. „A hangraforgó zeng a fű között, / s hördül, liheg, akár egy üldözött”. Pedig csak lányok „kerítik” a gramafont, s közülük az egyik „lemezt cserél”, majd „a rossz zenén kis lelke fellebeg / s oly szürke, mint ott a fellegek”. Nem kevésbé gunyoros a guggoló, parázsló, széptevő fiúk megjelenítése sem: „duzzasztja testük sok kicsiny siker / s nyugodtan ölnek, majd ha ölni kell”. Mindez azonban Radnóti tollából így hiteles. Mert nemcsak közvetlen és egyébként érdektelen tárgyat, hanem a valóság egészét is, az apró majális-jelenet összefüggését is megmutatja a világ „igazi” lényegével, a történelem megroppantó erőivel együtt. S így lesz jelentős, rangos a vers.

Ez a valóság rétegzettségét s az egymásba torlódó rétegek furcsa hinta-játékát érzékelő poétikai szemlélet eredményezte, hogy a paradox helyzetek megragadására nemegyszer a groteszk fintoerek eszközét használja. Mindennapossá fokozza le – mai szóhasználatnál élve – deheroizálja például a történelem nagy eseményét és alakját. Elegendő ennek bizonyításául *Ifjuság* című 1943-as versének első, majd utolsó három sorát idéznünk:

Mikor Kolumbusz a zsvajgó partra lépett

érezte már, hogyan kezdődik az öröklét.
Megvillant nagy szeme, fáradt szemhéja égett.
Legyintett. S hátra szólt valami semmiséget.

Természetesen érkezik el állandó szorongattatásában és a mindenből való folytonos kisemmizettségben a poéta a történelem megkérdőjelezéséig. Pillanatnyi indulata és gondolata sokban rokon a korabeli kultúrkritika ama felfogásával, amely szerint az emberiség egy része a túlzásba vitt civilizáltsága és az akarnokságra, kivagyiságra alapozott alkultúrája révén jutott csődbe. Ennek gyógyítása, túlhaladása pedig csak

egy módon lehetséges, ha az emberek visszahajolnak a természetesbe, az ősibe, ha bölcs szemlélődéssel és nem fontoskodó cselekvéssel vesznek részt a lét és a történelem folyama aiban. Mindez, a világ és az ember sorsának ilyenfajta felfogása és utópikus feloldási igénye lett az alapja a költő nemzedékbeli társa, Weöres Sándor lírájának és vallomásos prózájának a negyvenes majd az ötvenes évtizedben. Radnóti Miklós esetében nincsen szó ilyen végletes konzekvenciákról, csupán a túlcsonduló undor és szégyen érlelte felfokozott vízióról a *Zsivajgó pálmafán* című költemény strófaiban. A lehetetlen alternatíváját növesztette óriás arányúvá: a menekülés hajlamát a történelem elől, az elvagyódást a társadalmi lét ontológiai törvényeinek csapdáiból, a sóvárgást a természeti létezés lecsavartabb öntudatú, konfliktus-mentesebbnek, nyugodtabbnak tetsző közegébe:

Zsivajgó pálmafán
ülnék legszívesebben,
didergő földi testben
kuporgó égi lélek.

Tudós majmok körében
ülhetnék fenn a fán
és éles hangjuk fényes
záporként hullna rám;

tanulnám dallamuk
és velük zengenék,
csodálkoznék vidáman,
hogy orruk és faruk
egyforma kék.

És óriás nap égne
a megszállt fák felett,
s szégyenleném magam
az emberfaj helyett;

a majmok értenének,
bennük még ép az elme, –
s talán ha köztük élnék,
nekem is megadtnék
a jó halál kegyelme.

Vád és aggodalom, tehetetlen felháborodás és mérhetetlen keserűség kavarg e felszínén kiegyensúlyozottnak látszó, de a mélyben ellentétes érzések feszültségeit hordozó rapszódiaiban. Példa ez az 1944. április 5-én született költemény néhány más verssel együtt arra, hogy Radnóti műhelyében nemcsak a legutolsó hónapokban keletkeztek nagy esztétikai sugárzású művek, hogy az életmű csúcseit nem csupán az utolsó tíz alkotás jelenti. Mert egyszer ki kellett mondani a belül fojtogató kétségbeesést, hogy mindenből elég volt, hogy elviselhetetlen az egyoldalú szerelem az emberiséggel. Hogy a humánus tartás türelme sem végtelen. Csak így lehetett az új, érvényes vállalat magaslataira eljutni.

(Befejező része következő számunkban.)

SOMLYÓ GYÖRGY

ÚJHOLDON...

Emlékezés és tanulmány

Erre az írásra a Jelenkor különszámának „vendégszerkesztője”, Lengyel Balázs kért fel. A cikk írását azonban váratlan külföldi utam és egyéb közbejött akadályok miatt többször is félbe kellett szakítanom, s csak jóval a szám megjelenése után fejezhettem be. Azért jelzem ezt, hogy ne hagyjam említetlenül az ő szerepét ez írás létrejöttében, s hogy az érdeklődő olvasó figyelmébe ajánljam – írásom virtuális környezetként és jobb megértéséhez is – a Jelenkor 1984 decemberi Újhold-„redivivusát”.

Bárhogy volt is csodás tavasz volt ez azért
Aragon: A befejezetlen regény

1.

Mikor írni kezdek, éppen újhold emelkedik a tó fölé, átellenben a túlsó parton, Abrahámhegy körül. Mint mindig, várakozással van tele: önmaga hiányával, s az ígérettel, hogy majd önmagává teljesedik, megtelik önmagával.

Ritka szerencsés folyóiratcím-választás volt az *Újhold*. Magába fogadta minden várakozásunkat. Képében egyszerre jelent meg a kezdés és újrakezdés képzelete. Az éppen elmúlt idők sötétsége, és az eljövők világossága. (Amik között talán sosem volt akkora a kontraszt, mint éppen akkor.) Életkorunk fiatalsága, és a megfiatalodott kor. És benne volt az ünnep, amely a Bibliában, a Hetedik Nap-pal egyenrangúan, az Újhold Napját is a megnyíló templomkapuval köszönti, s a kapunyitás szellemével telíti. Meg az ősi, mítikus Hold-ciklusok szerinti időszámítások. És mindenekelőtt a költészet. Hiszen a Pegazus is újholdalakú patájával fakasztotta a Helikon-forrást. Dávid király is a holdsarló csücskén hegedül. Még közelebbről pedig ott volt a sírból felbukkant utolsó versek mindnyájunkat megrendítő Radnóti-jának hasonló című korai verseskötete. Végül: a néphit szerint „újholdon kell fát ültetni, akkor szép lesz”. Ott ültettünk hát, azt kívántuk, szép legyen.

(Hogy mindez *tele* volt – nemcsak „mindezzel”, hanem mindennek az illúziójával is, magától értődik. Hogy az élet nem tiszta jelképeket volt betöltendő (velünk sem), hogy izgatottan változó függvényrendszereiben mi sem várhattunk az invariáns szerepére? Minden „valóság” ilyen – és persze, minden ábránd is, amely ugyancsak a valóság része, és sorsa az, hogy erre előbb-utóbb ráébredjen.)

A névadást egyébként dicsekvés nélkül dicsérhetem. Nem volt benne közvetlen részem. Csak utólag csatlakoztam hozzá; de még a megvalósulás előtt, a kezdet kezdetén. Hívtak? vagy mentem? – már magam sem tudom. Vagy hívni se kellett, menni se? Egyszerűen csak ott voltam, magától értődően. A Centrál-kávéházban, amely akkor méltóvá vált nevéhez; egy egész szellemi villamoscentráléra való energia sistergett páholyai között.

Ott voltunk szinte mind. Ki tudja megmondani, miként sereglenek egybe kivételes pillanatokban, a még papírra se került nyomdafesték máris részegítő szagára,

az irodalom még homályban sóvárgó ifjai, egy hirtelen szerencsésen odavetett lap-terv (vagy csak -ötlet?) köré? Mint egy földredobott barackmag köré a pillanatok alatt ott termő hangyaseregek – ahogy annyiszor bámultam gyermekkoromban (ami akkor még nem is volt olyan messze). Mint rejtett erejű atomok, hogy legalább egy kis időre egyszeriben megsokszorozott fúziós energiával keressék együttes kitörésük útjait-módjait. „Minden irányban az élet nagy palesztrájára készülve”, ahogy a még ismeretlen Juhász Gyula írta volt a még ismeretlen Babits Mihálynak, csaknem egy félszázaddal *azelőtt*. Most (akkor), úgy éreztük, valóban lehetett készülni rá.

Ott voltunk szinte mind: a háború éppen elsősorköteles évjáratának a háborút (így vagy úgy, a túlélés sokféle stigmáival megjelölten) túlélő tagjai: akik már előbb jelentkeztek volt az irodalomban, és akik éppen akkor voltak jelentkezendők. Mind-azok, akik mára ez évjáratokból többé-kevésbé ismert és elismert művet tudhatnak maguk mögött. Amiről azt kívántuk, szép legyen, végül is – amennyire a történelemtől kitelhet, amennyire a *mi* történelmünktől kitelhetett, tehát sokféle rütsággal is megverten – szép lett; legalábbis fa lett, faszor; a vége felé járó század magyar irodalmának terebélyes fasora.

Ha egy folyóiratot (kiváltképp egy pályakezdő fiatalokat egybegyűjtő folyóiratot) az minősít (márpedig mi más minősíthetné?), hogy a benne jelentkezők, vagy azt magukénak vallók, milyen pályát futottak be a továbbiakban, akkor, most már el lehet mondani, az Újhold, még legtekintélyesebb elődjeivel összevetve is, a csekély selejttel dolgozók közül való volt. Meghatározó munkatársai közül – minden kataklizma ellenére, ami annyi felől fenyegette őket – meglepően kevés a lemorzsolódott, az időgép hulladékaik közé került. S ami nem kevésbé meghatározó: az őket – kezdetben – összetartó kohézió magas intenzitása folytán, egymás kritikai fel- és elismertetésében is ritka fókig jutottak, figyelembe véve, hogy többnyire „elsőkötetes”, vagy még addig sem jutott kezdőkről van szó mind a megítéltek, mind az ítések esetiében. Recenzióik – Pilinszkyról Nemes Nagy Ágnesé, Nemes Nagy Ágnesről (valamint Végh Györgyről) e sorok írójáé, Lengyel Balázsé Mátyásról, Szabolcsi Miklósa Karinthy Ferencről, Vajda Endréé két alapvető műfordításról, Devecseri Odüsszeiájáról és Gáspár Endre *Ulysses*-éről – csaknem negyven év távlatából ma is érvényesnek ható ítéletek, elemzések, sőt prognózisok foglalatai.

Nem hiszem hát, hogy bárki, aki „hozzá tartozott”, „tiltakozni akar”(na) „az ellen, hogy az Újholdhoz tartozónak nevezzék”, s úgy érezné, hogy ezzel „kényelmetlen helyzetbe” hozzák – ahogy Nemes Nagy Ágnes a Kortárs 1981 szeptemberi számában közölt emlékezéseiben az Újhold seregszámláját sorolva, éppen az én nevem említése után („Somlyó kifejezetten hozzánk tartozott”) megjegyezte; szükségét érezve annak, hogy bárki előtt előzékenyen fenntartsa ezt a kibúvót. Ha ilyen értelemben – ismétlem, meg vagyok erről győződve – túlzott, mi több: kihívó tapintattal tette is, ám másrészt: nagyon is fontos utalással arra, hogy amilyen magától értetődő volt az egybeseregülés, oly kikerülhetetlenek voltak később a szétváló, majd még később az újból egymás felé hajló utak. Utalással tehát a fentemlített „történelemre”, amely akarva-akaratlan a mi történelmünk is volt, a *mi* részvételünk (vagy részt nem vételünk ábrándja) is ebben a történelemben, mindegyikünké a maga, a többiekétől, többé vagy kevésbé, egymás iránt simulékonyan vagy épp horzsolódva, eltérő módján.

A Nyugat első nemzedéke, majd nem sokkal később a Tett és a Ma óta, az Újholdé volt az első valóban elkülönülő csoport a magyar irodalomban. Olyan, amely nem csupán nemzedéki lépésváltással kívánt indulni, hanem saját magának kicövekelte útját is. Nem önkényesen, vagy véletlenül, hanem a történelmi feltételek – tudatos vagy ösztönös – figyelembevételével (illetve, mint később kiderült, ezek egy részének figyelmen kívül hagyásával). A Nyugat indulásának éve – 1908 – az egész európai irodalomnak is piros betűs esztendeje volt, egyike a kultúra különleges „vi-

lágéveinek". Ezévbén indult a Nouvelle Revue Française is; ez évtől eredeztetni (1965-ben) J. M. Cohen azt, amit alapvető könyvében „korunk költészetének” nevez, stb.; ilyennek ígérkezett, ilyen volt bizonyos szempontból, 1946 is: a háborúban szétzúzott, s ekkor újra összeforni készülő európai kultúra újrakezdésének pillanata. Az „Új Európa” katasztrófális és katasztrófába torkollt „terve” helyett egy még sokakban elevenen élő másik „terv” jegyében, amely a régi („vén”?) Európa folytatására alkalmas alapjain a kulturális Európa valódi újjáépítésébe akart kezdeni. Az Octopustól való szabadulás újhordja. Vagy: „Hajnal, háború után”, ahogy egyikünk akkori verse mondta:

Zuhanj a földre. Vége van!
Hallgasd a saját szívverésed.
Átlépett rajtad az idő.
Bámulj nyomába. Béke van.

Szabó Magda: Hajnal, háború után

Ez volt a mag (energiaterhes atommag? – lerágott barackmag?), ami köré csoportosultunk. Hosszú idő óta ez volt az első magyar nemzedék, amely előtt már indulásakor – s hogy éppen indulásakor, tehát „hajnali”, „újholdi” ártatlanságában, ez fontos momentum! –, mint Lengyel Balázs az Újhold egyik vezércikkében írta, „a közös kulturális haza lehetősége nyílt meg”.

Sokan persze, éppen ezt nem érthették meg már a kezdet kezdetén. Vagy: nagyon is értették, csak a szellemi élet demokratizálásának általuk táplált elképzelésébe nem illett bele, amelyet a maguk – idősebb – korosztályainak (itthoni vagy külhoni) múltja többé-kevésbé már eleve meghatározott. Az Újhold fiataljainak még nem, vagy alig volt múltjuk. Illetve: csak elszenvedett múltjuk volt. A jövőjüket pedig cselekvőnek akarták. A háború nemzette őket (szellemi értelemben). Új szellemi nemzést kívántak maguknak: a békéét. Méghozzá: a fasiszmus fölötti győzelem békéjét. Ami egyenlő volt számukra a demokráciával, ez pedig a szellemi önállósággal. Mint ugyancsak Szabó Magda írta ugyanekkor:

indulok, apja önmagamnak,
hogy önmagammat újra nemzzem.

(Aki túlélte ezt a kort)

Így érthető, hogy az Újhold, ez a fiatal, és fiatalokat egybegyűjtő, egyszerű kis irodalmi szemle már első számától kezdve éles támadásokkal találta magát szemben; méghozzá egyszerre több, egymással ellentétes oldalról is; kisvártatva már magában az Újholdban is. Elsőnek az előttünk járt nemzedék kitűnő prózaírója, Kolozsvári Grandpierre Emil indulatosan értetlen vitacikke tanúskodott lapunk nagylelkű szellemi vendégszeretetéről (amit talán a lap „demokráciájának” minél élénkebb demonstrációja, vagy éppen a nemzedéki elzárkózás vádjának cáfolása is táplált). Nem sokkal később azonban (már bizonyos külső kényszereknek is engedve), az Újhold egy olyan cikk előtt is megnyitotta hasábjait, amely a folyóiratnak még létjogát is megkérdőjelezte. Az eggyel még-korábbi nemzedéket képviselő neves kritikus ebben „nem győz csodálkozni” afölött, hogy „a legfiatalabbak ma olyan folyóiratot alapítottak, amelynek egyetlen programja a hasonlókorúak szóhozjuttatása”. Így ír Komlós Aladár, mintha nem is olvasná volna a lap első két számának programadó vezércikkeit, amelyek egész irodalmunk aktuális kérdéseit tárgyalták, megkísérelve a megelőző irodalmi fejlődés „rövidített” vázlatát adni, kitekintéssel a további feladatokra. Ezek persze, mint minden írás, „vitathatók” voltak, csak éppen *vitatni* kellett volna őket; *ezeket* kellett volna vitatni. Ezzel szemben Komlós így folytatta: „Ha a pusztán nemzedéktudat lép előtérbe, az körülbelül biztos jele annak, hogy nem igazi nemzedékkel, csak biológiai vagy sorozási évjáráttal állunk szemben.” Csakhogy ebben a történelmi pillanatban nem lett volna szabad éppen *ezt* a „sorozási évjáratot” és ennek történelmi *különösségét* figyelmen kívül hagyni. Annál is kevésbé, mert ezt maga a folyóirat már a legelső számában egészen nyílt módon meg is fogalmazta, több versben a költészet hangján, de az érkező próza nyelvén is, Lengyel Balázs vezércikkében így: „A fejünkre nőtt idő valóságát hasonló életkorban egyfajta

látásmóddal, azonos helyzetben éltük át." A „túlélés” – e pillanatban minden korosztálynak és minden egyénnek döntő élménye – másképp, ha lehet, még mélyebben érintette azokat, akik a társadalom tagjaiként éppen csak hogy „megszülettek”, és éppen csak hogy megszületett társaikat *élték* túl. Mintha mindnyájunk lelkét egy halvaszületett (szellemi) testvér emléke nyomná – mint Radnótiét a vérszerintié. A fiatal halottaknál nincs megrázóbb mementója az emberiségnek (s így témája az irodalomnak), Patroklosz, Hektór és Achilleusz óta. S ezt a háború, e döbbenetes látványosság nagy producere legközelebből nekünk, az első háborús, sorozási évjáratnak” mutatta be. Mindnyájunknak volt legalább egy láthatatlan alteregója, a halál inkognitójában szereplő dublőre, vagy dublőze, aki mintegy *helyettünk* pusztult el, aki *helyett* mi maradtunk életben. Ezzel a tragikus megduplázottsággal indultak el az Újhold költői. Az én kezdő költői lépéseimet már a háború alatt megjelent két kötetemben (mint címük is mutatja: *A kor ellen és Adonis siratása*) ez a döntő élmény irányította. Hogyne igazítottam volna hát e lépéseket a felszabadulás után azokhoz, akik – eddig tőlem távol – ugyanezek a tragikus nyomokon indultak el. Mindegyikünknek megvolt a maga „Adonisa”, „francia foglya” (Pilinszky), „a sorból kiállt Agnese” (Rába), „Zsuzsája” (Végh György), vagy titokzatosan csak „barátnője” (Nemes Nagy Ágnes); ezek az „árnyak”, akiknek azt a hiábavaló kérdést kellett feltenni: „Jaj, hova lettetek?” (Vidor Miklós), akik felől ezt a még hiábavalóbb kérdést kellett a semmibe kiáltani: „Mért őt s nem engem?” (Szabó Magda), akik „a szívünket követelik” – nemcsak életünk valósága, hanem költészetünk hazajáró lelkeként is. Akkor még nem, csak mostanában olvastam Szentkuthy Miklós kegyetlen mondatát (az újra megjelent *Fejezet a szerelemről*-ben): „Az életbenmaradás piszkos árulásához viszonyítva minden bocsánatos játék csupán.” Akkor valószínűleg még egyikünk sem olvasta, nem is beszélve arról, hogy Szentkuthynak, amikor írta (1934-ben) még sejtelleme se lehetett arról, amit majd át kellett élnünk; mégis, valamiképpen mindnyájan ennek a mondatnak szörnyű ódiáját viselve léptük át a béke küszöbét. Megmentett életünk egyben egy láthatatlan és racionalizálhatatlan – morális? neurotikus? – helyzet kikerülhetetlen fogságába került.

*

A „kettészakadt irodalom”, majd a még több felé szakított irodalmi és szellemi élet szerencsétlen társadalmában a „közös kulturális haza” megnyíló lehetősége éppen a benne kibontakozó, többek között „nemzedéki” sokféleséget tételezte föl, mint ahogy éppen ez utóbbi tételezi föl magát a közös kulturális hazát, amelyben minden értéknek egyformán helye van (micsoda illúzió!). Csakhogy: éppen ez zavart már akkor többféle más elképzelést, és egyre inkább nemcsak irodalmat, hanem mind nyiltabb politikait is. Ez utóbbi Lukács György teljes ideológiai súlyával mondta ki a lap beszüntetését már jóelőre eldöntő végső szentenciát. Komlós Aladár látszólag az irodalom pártján vívott, de hibásan érvelt azzal, hogy az ő nemzedékük, a Nyugat „második” nemzedéke előtt „fel sem merült (...) az a szándék, hogy külön nemzedékként szerepeljenek az irodalomban, az volt a vágyunk – írja –, hogy beleolvadjunk az egyetemes magyar irodalmi életbe.”

Komlósban itt az irodalom *egész* objektív folyamatából kiinduló (kitünő) irodalomtörténész fölött eluralkodott a maga és saját évjáratára nemzedéki tapasztalatát általánosító, szubjektív (és közepes) költő. A magyar költészetnek ezidőtájt (? és később?) nem volt szerencséje a kritikával. Mintha éppen e nagy fordulón, a háború előtti, alatti és utáni években legjobb kritikaink legfőbb hőstette az lett volna, hogy a jelentkező új költőnemzedékeket nemzedéki mivoltukban és nemzedéki összességükben sommásan az epigonság alosztályába utasítsák. Majd egy évtizeddel Komlós előtt (s aztán több ízben, ismételtén) ugyanezt tette az úgyszintén kiváló Halász Gábor is a „harmadik nemzedékkel”. Weöres, Vas, Radnóti, Kálnoky, Zelk, Dsida – Halász Gábor szerint, még szinte el se indult, máris „kátyúba jutott”, meg-hozzá együtt, csapatosan, „eszükbe se jutott, hogy a költészet területén tágítsanak” (?!). Komlós szerint most ugyanez történt, már jelentkezésük első pillanatában, Pilinszkyvel, Nemes Nagy Ágnessel, Rábával, Rákossal. A költészetnek, úgy látszik, nálunk a legnívósabb kritikussai is éppen a *saját* nemzedéki megrögzöttségük foglyai.

Csak ez ne legyen a sorsuk a mostanában indulók fölényes bírálóinak is. (Bár igaz, ebben a „sorsban” nincs számukra semmi fenyegető. A költők fejlődésének ékes cáfolata később sem ékteleníti értetlen kritikusaikat.)

*

Tény az, hogy a „második” (sőt, „harmadik”) nemzedékre valóban áll, hogy nem szakadtak ki az őket befogadó Nyugat bűvköréből, sőt, a minél teljesebb beépülésre törekedtek (persze, egyéni lázadásokkal színezve beépülésüket). Magára a Nyugat alapító körére azonban például egyáltalán nem ez állt, sőt éppen az, hogy semmiképpen nem épülhetett be a századelő magyar irodalmi életének omladozó bástyái közé. Az induló Nyugat – a kis előírs folyóiratok, Magyar Génusz, Szerda, Figyelő felderítő mozdulatai után – éppen hogy (jó ideig) egy nemzedék (a „nagy” nemzedék, ahogy azóta is nevezzük) szinte kizárólagos hadrendjévé lett. S ezt a nemzedékiséget például az akkori irodalmi és politikai progresszió nem is hátrányaként könyveli el. Véletlenül került szemem elé a Népszava 1909-es évfolyamának kis híre, amely alig egy évvel a Nyugat megjelenése után úgy harangozza be a folyóirat vidéki irodalmi matináját, mint „az Ady Endre vezetése alatt álló ifjú írói gárdát”, amely „a modern irodalmi irányt” kívánja így a vidék művelt közönségével megismertetni. S ez éppúgy történelmi és irodalomtörténeti adottság volt, mint az, hogy a húszas években jelentkező újabb irodalom a Nyugathoz csatlakozott, s mint az, hogy az Újhold gárdája viszont megint az elkülönülés útját kereste. E tekintetben az Újhold is valamilyen hagyományt folytatott, csak nem a beolvadásét, hanem a „szakítását”. Mert annak az ideje jött el. (Vagy: látszott eljönni, egy rövid szakaszra.) Lengyel Balázs éles vitákat kiváltott vezércikke az első szám élén, éppen nem „Babits halotti maszkja” alá bujtatott korszerűtlen epigon-apoteózisnak volt (lett volna) tekinthető (ahogy Horváth Márton hasoncímű cikke már előzetesen minősítette a meginduló irodalom fiatal törekvéseit), hanem, ellenkezőleg, a Nyugat minden addigi nemzedéke kritikus meghaladásának aktuális és kikerülhetetlen feladatát tűzte ki. Amint a cikk címe is jelezte: „Babits után”. Amiben természetesen hangsúlyosan benne foglaltatik az, hogy (éppen) *Babits* után, de éppolyan hangsúllyal az is, hogy *Babits* – *után*. Nálunk, ahol a hasonló szellemi különválások mindaddig mindenfajta belső és külső akadályba ütköztek, és, mint ugyancsak Lengyel Balázs írta akkor, „a szellemi élet egy igen fejletlen szellemiségű, kevésbé polgárosult társadalom felett vívódik”, nagyon is aktuális, hogy úgy mondjuk, „nemzedékben elbeszél” *nem-nemzedéki* feladat volt. Nem is szólva arról, hogy irodalmunk egész fejlődéséből már addig is éppen a nemzedéki folyóiratok vagy folyóiratocskák hiányoztak. (Nem ezek hiánya irodalmi életünk egyik traumatikus pontja máig is?)

Még egy alapkövetelmény fogalmazódik meg Lengyel Balázs vezércikkében, amely valóban egy már *akkor is* régi (ám egészében *azóta is* megvalósulatlan) szükség újrafogalmazása volt, és valóban a Nyugat első nemzedékére utalt vissza: arra az Adyra, aki a század elején az „ideofóbia” a „szent anekdota” helyett új „intellektuális kultúrát” követelt az irodalom és a nemzet számára. S ez a későbbiekben különös, új, még újabb érvényt nyert, az ötvenes évek elején elkövetkező fejlemények között, amelyekre még fájdalmasabban illett: „A szellemi szegénységet nem juttalmazhatjuk azzal, hogy a szegények áruháját kényszerítjük magunkra.”

*

(Hogy Lengyel Balázs e néhány idézettel felelevenített újholdas cikkei „abszolút” értékű megfogalmazásokhoz és teljes érvényű irodalmi magatartás kifejezéséhez jutottak-e el – merőben történelmietlen kérdés, amely egyetlen irodalmi programadással szemben sem volt soha feltehető. Ezt még tudományos értekezéseken is vajmi nehéz számon kérni – kivált csaknem negyven év leforgása után. Am másrészt, épp ez a *forgás*, az idő forgása villanthatja fel most, a maguk idején talán inkább homályban maradt érvényességüket.)

Ehhez hasonló méltányosságot és újragondolást igényelhet talán ma a második szám nem kevésbé programadónak készült nyitó cikke is, amelyet *Kérdés és felelet* címen e sorok írója követett el; s amely a fent említett „szakításnak” egy még éle-

sebb, további (talán el is hamarkodott) fázisát képviselte. Nagyon is tisztában vagyok gyengeségeivel, mind a „kérdés” feltevésének, mind a „felelet” kialakításának ifjonti szélsőségségét, mind pedig a benne megkísérelt elemzés elnagyoltságát illetően. Az ott érintett problémákkal azóta számtalan írásomban s végül a *Philoktétész sebében* próbáltam újra meg újra szembenézni. „Ujragondolásuk” e helyen nem az én feladatom; ezt másokra kell bíznom. Csak az „elkövetés” szó védelmében jegyezném meg, hogy az nem idétlen diákhumból fakad. Az „el”vetett „követ” barátok és ellenfelek egyaránt mindenfelől csattanni érezték magukon. Rámháruló „következményei” sem voltak elhanyagolhatók a „következőkben”, mint ahogy bizonyos „következetlenségei” a „megkövetés” gesztusára készítettek később másokkal szemben. E – talányokat is fedő – ad hoc etimologizálást mentve is, kissé tovább tódítva is, még csak ennyit: a két egymást „követő” programadás – Lengyel Balázs és az enyém – ki is egészítette egymást, el is tért egymástól, szemben is állt egymással. De kétségtől, mindkettő a lényegét tekintve közös alapról indult el: egy új magyar irodalmi helyzetnek a legfiatalabb nemzedék szemszögéből belátható tájaira világított rá. Úgy hiszem, nem tévedek, ha mai távlatból az egyezéseket látom bennük súlyosabbnak az eltéréseknél. S mindenesetre: eltéréseikkel együtt is *közösen* képviselik az Újhold akkori fellépésének végleit. (Viszonylagos) igazságaik és (viszonylagos) tévedéseik egyaránt a kor szellemi magasfeszültségének jelzőlámpái.

2.

Magam az Újholdnak csak tervezésénél és első száma megjelenésénél voltam jelen. Második száma – élén említett tanulmányommal – már Párizsban jutott a kezemhez, ahová a francia kormány ösztöndíjával kerültem ki, 1946 novemberében. Az Újhold minden további számát, egészen az utolsóig (1948 február–május) ebben a távolban, és ebből a távlatból olvastam. Így, ilyen messziről kerültem, a második számtól kezdődően, a felelős szerkesztő és kiadó Lengyel Balázs mellett, Mándy Ivánnal és Pilinszky Jánossal hármásban, a lap szerkesztőinek sorába. S ugyanilyen messziről kerültem is *ki* ebből a szerkesztői státusból, a lap ötödik számától kezdve (1947. október). Különös módon: mindkét esetben előzetes beleegyezésem, sőt tájékoztatásom nélkül. „Utólagos engedelmével kiírtuk a nevét a lapra – értesít Nemes Nagy Ágnes Budapest 1946. dec. 18-i keltezésű levele, Párizsba érkezésem után alig két héttel –, azt hiszem, nincs ez ellen kifogása, hiszen itt is beszéltünk erről.”

Nem volt ellene kifogásom. Örültem neki. Mint ahogy annak is amit Ágnes hozzáfűzött: „Sőt, mindjárt konkrétumra is kérem: az Újholddal együtt elküldöm kötetemet is, s azt szeretném, ha kedve van hozzá – ha Maga írma róla. Végiggondoltam a nemzedéket, de azt hiszem, mégis elsősorban a Maga tollából szeretnék kritikát az Újholdban.”

*

A „konkrétum” ellen sem volt kifogásom. Sőt. Hiszen már otthon is N. N. A. költészetét éreztem magamhoz legközelebb, ha én is „végiggondoltam a nemzedéket” (Ágnes jellemző [el]szólása szerint); *itt* (vagyis Párizsban) mintha még csak nőni láttam volna jelentkezésének jelentőségét, újdonságát a magyar költészet egészében – épp olyasformán, ahogy Lengyel Balázs és az én említett elemzésem „megidézte” ezt az „újat”. Nagy ambícióval írtam a kritikát a *Kettős világbanról*, belefoglalva – többek között az ellenpont kedvéért, vagy talán izlésem (izlésünk) pluralizmusát is dokumentálni akarva – másik barátom és dolgozótársunk, Végh György (egészen másfajta és másrendű értéket képviselő) kötetét, az *Eszter könyvét* is. Szerencsétlen módon – bár visszamenőleg inkább szerencsés találatnak mondható – Ágnes költészetének legerőteljesebb vonásait azzal a fogalommal is igyekeztem meg húzni, amely akkor a francia irodalom elsöprő aktualitása volt (s amely mára sem veszítette el azóta közhelyé vált aktualitását): felfedeztem benne az „existencialisták”-éval rokon ihletést. Meglepve olvastam a postafordultával érkező szerkesztői válaszlevelet. „Azt hiszem – kezdte a levelet Lengyel Balázs –, te vagy, Vas Istvánt is beleértve, Ágnes egyik legjobbszemű kritikusa...”, de aztán váratlanul így foly-

tatta: „Sajnos, az egzisztencializmus előrángatása (ebben a kifejezésben ítélet is van, szántsándékkal, mert úgy képzelem, ez is olyan kaptafa, amire sokféle cipőt rá lehet húzni), mondom, az egzisztencializmus emlegetése nekünk rendkívül kellemetlen. Csodálkozni fogsz – hála az újságíróknak – ez most itt reakciót jelent. Nagyon kínos nekünk, hogy ezzel is megnöveljük támadási felületünket.” Csodálkoztam is. Hogy a cipőnél maradjunk, Lengyel Balázs éppúgy tudta, mint én, hogy minden irodalomtörténeti és esztétikai kategória ilyen kaptafa, s a „romantikára” például olyan különböző lábbelik egyaránt „ráhúzhatók”, mint Hölderlin, Victor Hugo vagy Petőfi, s ez bármily származás is ebből a szempontból, más szempontból nem lehetünk meg nélküle. De, tovább olvasva a levelet, már inkább érteni kezdtem (hogy „kezdtém” csak, ahhoz emlékeztetőül: 1947 tavaszát írtuk, Párizsban), hogy nem annyira az irodalmi kategóriák kérdéséről van itt szó. A levél így folytatódott: „V(...) J(...) egy könyvjegyzék összeállításánál kijelentette, hogy nem engedi a magyar népet olyan írókkal mérgezni, mint Tóth Árpád, Juhász Gyula, főleg Babits és Kosztolányi, s hozzátette, különben is sekélyes írók olyan nagyságokhoz képest, mint Szabó Pál...”. Mindezt az akkori helyzet bonyolultsága, és íme, ilyen korán kezdődő veszjelei miatt idézem fel, amelyektől még jótékony távollétben szőhettem a magam kis magánillúzióit. (Ez utóbbiakat meg is nevezhetem, bármily elképesztő naivitásnak hassanak is most. Irodalmi és politikai érték feltétlen egymásratalálása volt az első nevük. A második: hogy a forradalom mindenképpen politikai, következésképpen irodalmi értéket teremti.) Egy politikai témákat alig (s ha igen, akkor csupán az antifasisztizmus humanizmus „legpozitívabb” irányában) érintő verskötet kritikáját írva, eszem ágaim sem akadt fenn (akkor még) egyetlen „politikai meggondolás” sem. Nemes Nagy Ágnes verseiben – e „kettős világban” –, ahol ez a félsor mint tömör alapzat emelkedik: „*Hazám a lét...*”, én nem annyira a divatos és vitatott egzisztencializmust láttam megjelenni (bár bizonyára azt is, hiszen át voltam itatva hatásával, úgy is, mint a Sorbonne-on az egyetlen oda beeresztett egzisztencialista filozófia-professzor, Jean Wahl érdeklődő hallgatója), mint inkább az „*exisztenciális*”, a *létre vonatkoztatott*, vagyis a legfontosabb, számomra akkor bizonyára a legfontosabb fajta költészetet. Olyasféléképpen, ahogy Weöres Sándor fejtette volt ki egy még otthon, 1946 elején hozzám írt hosszú-hosszú levelében, akkor megjelent Valéry-fordításaimmal kapcsolatban az általa elképzelt (s általam is körülbelül úgy képzelte) „új” költői „modell”.

„Minél följebb haladok egy-egy Valéry-vers csigalépcsőjén – írta Weöres –, annál inkább előtűnik a költészet esetleges, individuális mo'ívumaiból a nem-változó, egzisztenciális elem (...). Az egzisztenciális költő a saját lelkivilágában keresi meg azt a mélyréteget, amely az egyéni vágyaktól befolyásolatlan, s amelyen ha átszűrű az élményeit, azok nem torzulnak el egyéni rokon- és ellenszenvektől, hanem valódi mivoltukban, magas tisztaságukban mutatkoznak.”

A Weöreséhez hasonló felismerésekből származott, hogy még 1944 nyarán is, a mizsepusztai dohánypajta beázott szalmáján a takaródó-utáni és elalvás-előtti félórásokkal, később az Illatos úti körlet és a Lehel úti „Élő” közötti hajnali menetelések „szabad” órácskáját Valéry-strófák fejben való átültetésével próbáltam kitölteni. A háborúnak az én számomra a valószínűség minden lehető változata szerint csak végzetessé válható éveit, illetve azoknak viszonylag a „magam számára való” óráit, olykor csak perceit, ezeknek „az egyéni vágyaktól befolyásolatlan”, „magas tisztaságukban mutatkozó” élményeknek a varázsa vonzotta magához. Mi mást tehettem volna? Az „*exisztenciális*” költő bennem a tétlenségre és valószínű pusztulásra kárhoztatott fiatal ember (akkori, 1940 és 44 közötti verseim szerint a *semmittevő*, a *tétlen*, a *tétova*, a *várakozó*, a *ziháló*) nemkevésbé *exisztenciális* helyzetével forrt egybe, a tárgy nélkül maradt ifjú intellektus és a veszélyeztetett ifjú élet kettős feszültségében – ugyancsak „*kettős világában*”. A felszabadulás után fokozatosan, vagy szinte egycsapásra, csupa rokont találtam sorra jelentkező nemzedéktársaim között. Hogyne csapódtam volna hozzájuk, a magány szinte kémiai oldódásának magas hőfokán? „Nincs mód a tetterre”, olvastam, én, a „*semmittevő*”, a „*tétlen*”, egész háborús életérzésem

visszhangját Nemes Nagy Agnesnél. S hogyan üdvözöltem volna – „kritikailag” – „a meztelen és társtalan értelem utolsó macabris heroizmusának borzongató jelvényt és jelképét” (ahogy írtam), a magasratartott széttört koponyát, a *Hadijelvény* remek zárószoraiban? Diákkoromban, még a háborút előkészítő évek „békés” napjaiban életreszóló, talán legdöntőbb „olvasmányélményem” egy Hitler-beszéd kulcsmondata volt, ahogy egy korai nyilas lapban elképedve olvastam: „Többre becsülöm egy mecklenburgi parasztfiú hátulját, mint Einstein fejét.” Hogyne éreztem volna hát testvéremnek azt akinek, e minden érzelemtől elrugaskodott korban, még az „égiekkel játszó csalfa tünemény is (hiszen Nemes Nagy Agnes verscíme ezt idézi: *A reményhez*) az *értelemmel* azonosul: „Örökségünk, reményünk: ismeret.”? Hogyne idéztem volna teljes empátiával ennek a két verssornak szorongató, ám oly elegáns és biztos statikáját:

A rettegés s az ismeret közt
mint hídolt görnyedek.

Vagy annak a költőnek, aki a *Francia fogolyt* írta, ezt a két strófáját, mely az egyetemes egymást-felfalás orgiája után (ahol sosem a „lényeket”, mindig magát az élő *életet* zabálták) ezt az önmaga-felajánlást hirdette meg:

Mindenki táplálékaként, ahogy már írva van, adom, mint élő eledelt, a világnak magam.	Eleven étketek vagyok, szünetlen és egészen. Emésszétetek föl lényegem, hogy éhségtek megértsem.
--	---

(Pilinszky János: *Parafrázis*)

S ezt a talán túlságosan is lapidáris, akkor mégis döbbenetesen ható költői szentenciát:

Értsék meg a népek:
gyilkos az mind, ki nem békét hozott.
(Rákos Sándor: *Az eb válaszol*)

S ha talán lazábbszövésszerű, könnyedebb hangfekvésben is, Végh György és Vidor Miklós szinte egymásnak felelő siratóénekét, mindjárt az Újhold első számában. Mindez együtt egy valóban új költői nemzedék jelenlétét mutatta, melyet – ma már érthetetlen – rövidlátás sorolhatott csak a Komlós Aladár által oly lekicsinyelt „hasonlókorúság” alá. És ritka módon, néhány folyóiratszámom belül: e nemcsak háború-sújtotta, hanem háború-nevelte, majdhogynem háború-nemzette nemzedéknek, e sokszorosan *különös* „sorozási évjáratnak” egy egész tanácstalanul maradt irodalmat passzivitásából kilendítő (szerencsés esetben, mely eset, mint tudjuk, sajnos nem lett az ő esetük), kilendíteni képes újdonságát. S számomra, emellett: annak igazolását is, amit az elmúlt években magányosan kialakított „esztétikám” vagy inkább „poétikám” jelentett, s amellyel addig oly magányosan vívódtam; most egyszerre a semmiből kiséreglő társakra talált.

Olyanokra, akik a lehetőségét hordozták annak, hogy a magyar költészetben is megteremhet egy létközpontú, az *írást* magára a *létre* vonatkoztató költészet. Még akkor is, ha tudtam, hogy a „való”, a „mindennapi” életben körülöttünk akkor (mint persze, mindig) más dolgok voltak sürgető fontosságúak. De a költészetben mindig *más* a fontos, mint az életben; a költészet éppen *ezzel a mással* válhat egyedül *fontossá* az *élet* számára.

Nemcsak a felszabadulás utáni első jelentkezésem az irodalomban, az 1945 végén, illetve 46 elején megjelent két kis Valéry-fordításkötetem volt még a háború éveinek terméke; az Újhold első számában megjelent *Szavak* című közleményem – fentnevezett „poétikám” aforisztikusan megfogalmazott töredékei – is háborús füzeteimből kerültek ki. Ezeknek tárgya éppen a költészet szerepének és természetének a fenti módon, a magyar költészetben új módon való megközelítése volt. (Távoli előképeként annak a poétikának, amit negyven évvel utóbb a *Philoktétész* *sebében* próbáltam kifejtetni.)

(Befejező része következő számunkban)

AZ ÖTÖDIK KÉRÉS

Mészöly Miklós: Megbocsátás

Avagy: Engedd meg a mi adósságinkat.
Bornemisza Péter

„A jelenről nem is beszélünk, hiszen ki tudja, hogy éppen most mi történik?” E zárójelbe tett kérdés a *Szárnyas lovak* egyik szövegében olvasható, melyben az elbeszélő próza formájú „térképet” készít a régi Aliscáról. A *Megbocsátás* nem véletlenül idézi fel a gondolatot, hisz a benne megformált történet ugyancsak egy múltbeli időszakhoz kötődik, az eseménysor helyszíne pedig föltételezhetően abban a térségben szituálódik, amelyről az említett „térkép” készült. Mészöly Miklósnak a „*Szárnyas lovak*” (1979) utáni prózatermése, a folyóiratokban megjelent elbeszélések, beszélyek, mintha kivétel nélkül erre a fiktív térképre kíváncznának, több okból is. Úgy tűnik, egy mind pontosabban körvonalazódó elbeszélői vállalkozásnak a részei, melyeket egyazon formaalakító tudat határoz meg. A kibontakozó képen a félmúltnak, a személyes történetnek s a családinak, a múltnak és a régmúltnak van növekvő jelentősége. Az érdeklődés térbelileg a Dél-Dunántúl felé irányul, melynek történelméből mind mélyebb rétegeket tár föl, „kartográfiáját”, vízrajzát pedig a nyelv rézkarcokra emlékeztető, hajszálfinom eszközeivel metszi és gazdagítja. Mindebből tévedés volna olyan irányvételre következtetnünk, melyben a korábbi Mészöly-művekhez mérten átértékelődne a világ empirikus szférájának prózaformáló szerepe. A tárgyi világnak, az élettényeknek, a környezetnek és megjelenítésének kettős rendeltetése volt és van ebben a prózában. A mind sűrűbb és törekenyebb, s egyben határozottabb és mélyebb vonásokkal feltöltődő kép, térkép, táj, égtáj nem valamiféle kifelé terjeszkedés bizonyítéka. Ellenkezőleg: azon *közvetlenül* ki nem mondható, le nem írható tartalmaknak rendelődik alá, mint amilyen a csak közvetetten megérzékíthető hangulat, a közérzet s a léteztetés. Az elbeszélői tekintet, mely átfogja és bejárja a kijelölt terepet, a nyelv, mely a látványról beszámol, a megnyilatkozás, mely „följegyzésbe”, „(terep)-ismertetésbe”, „kiemelésbe” rendezi a közléseket s amelynek segítségével a világ esztétikai *látása* a művészetbe ível, olyan felületet bont ki, melyen áthat az olvasói pillantás. Nem reked meg a plasztikus, faktúrák felszínénél, mert érzi, hogy annak jelentései más dimenzióban válnak teljessé. Még egy képzőművészeti párhuzamot kölcsönözve: az erőteljes figuratív elemek egy nem figuratív összképbe rendeződnek, a nem megfogható „tárgyak” pedig – mint amilyen a közérzet – naturalissá, anyagszerűvé válnak. Mészöly elbeszélője így „éri tetten” a nem materiális emlékezet, képzelet, érzékenység működését s így teszi azt a forma tartozékává.

A jelzett vállalkozás szerves poétikai vonatkozása az olyan műfajok felidézése, mint amilyen a regényes eposz, a beszély vagy mai(bb) alakja, az elbeszélés. Első pillantásra a már elvetett feltételezés igazolását vélhetnénk felfedezni az anyagnak, nyelvnek és formának archaizáló törekvéseiben. E műfajok továbbá terjedelmesebb életdarabot ölelnek fel, mint a novella vagy a rövidtörténet. Nem a pillanat, nem a helyzet, nem az esemény és nem az élmény formái, mint emezek, hanem az időben kiterjesztettebb helyzet- és eseménysoroknak, a motivált érzelmeknek, a külső és belső változásoknak, a történetnek helyet, időt, teret biztosító műfajok. A „szenvtelen följegyzések”, „nyomozások”, „albumképek” sokrétű, széttartó ívekből építkező szerkezetei után visszatérne Mészöly a közvetlen elbeszélésű történethez, a kiegyensúlyozott, ok-sági elvek által vezérelt szerkesztéshez, a zárt formához? A meghatározatlan prózai műfajok után a hagyományosakhoz?

A *Megbocsátásból* idézek: „A bizottság mindent számon tartott és számba vett, szájhagyományt, pletykát, a családi levelesládák anyagát, az utódok atavisztikus beidégzéseit, elszólásait, álmait, szokásait, szófordulatait, váratlan és visszatérő déjà vu-t.” A fősorolást az elbeszélői módszer paradigmájaként is fölfoghatjuk. A *Megbocsátás*nak van története, mely azonban csak megszorításokkal tekinthető egységesnek, folyamatosnak. Semmiképpen sem láncszerűen szőtt e történet, hanem ugrásokkal előrehaladó, betétekkel, idézetekkel visszatartott, időben is oda-vissza ingázó. A végző formacél nem valamiféle látszatrend megteremtése, sokkal inkább a meghatározhatatlan módon sűrűsödő és lecsapódó, az emlékezet működését, a közérzet állandósulását, a lelkiállapotot meghatározó észlelet és élmény-szilánkok laza együttesének mint *életeseeménynek* a kifejezése. A törvényszéki írnoknak és családjának történetét legalább olyan mértékben alakítják a különböző észleletek, álmok, vágyak, mint a konkrét helyzetek és események. Az efféle „elágazások” s a mikrovilág rezdüléseinek rögzítésében megnyilvánuló „érzékletes, életszerű körülményesség” (A. W. Schlegel) pillanatokra jelentősebbé válik a külső folyamatok elbeszélésénél. Mindez lüktető, kiegyensúlyozatlan szerkezetet eredményez. A formaalakító tudat tehát csak részben vállalja a hagyományos prózaforma következményeit, ám azzal, hogy világot és hősöket ábrázol, történetet beszél el, nem kanyarodik vissza ahhoz a közvetlenséghez, mely az elbeszélést s ennek „zsánerét” eredendően meghatározta. Ezt ugyanis sem az elbeszélő világviziója, sem a szereplők – az írnok, a nagypapa, Anita, Mária – létérzékelése, helyzete, története nem biztosítja. A *mű eseménye* így csupán az ösztönös vagy egzisztenciális szférában találkozó helyzetekből állhat össze, melyet a mű kompozíciós és jelentéstani szerkezete utalásokkal, belső megfeleltetésekkel, rimeltetésekkel tesz érzékelhetővé. Az elbeszélő eljárásait a kapcsolat, váltás, társítás nyomán kibontakozó hullámmozgás vezérli. „Egy kis rés mindig marad” a huszonkét epizódban elbeszélte történet egységei között éppúgy, mint az írnok és felesége régi divatú, fatámlás ágya között.

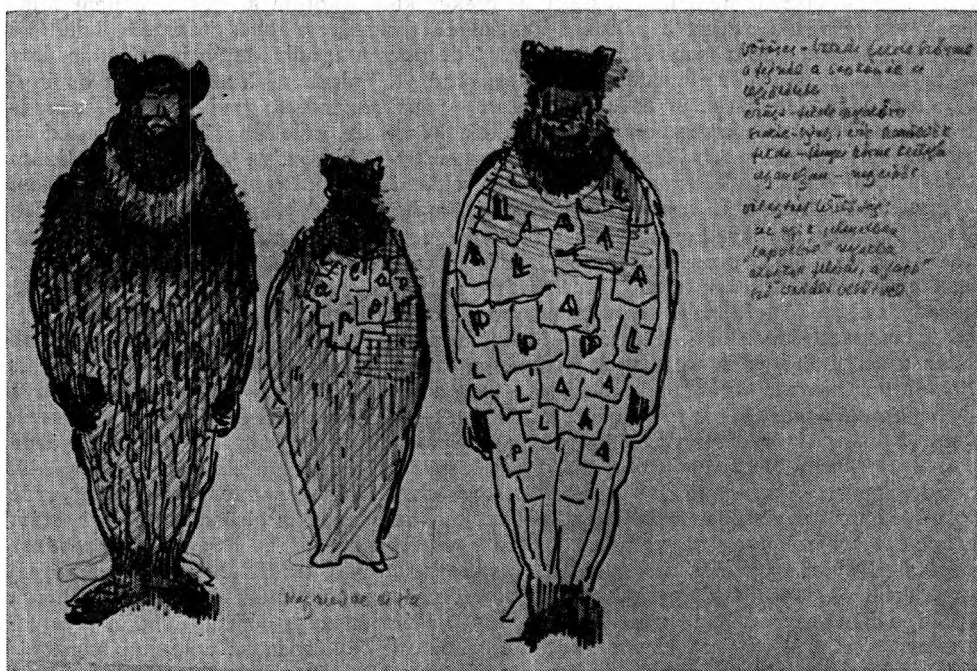
Az elbeszélés címe, mely a történetbeli nem oszló vonatfűsthöz hasonlóan ott lebeg e fölött az élet-kép-sorozat fölött, értelemszerű magyarázatot nem kap egyetlen epizódban sem. Ha eltekintünk a gyilkosság sosem bizonyított vádjától, a Porszki-esettől, nem igen akadunk olyasmire a történetben, ami megbocsátásra szorulna. Vagy ebben a vonatkozásban is a dolgoknak egy más kiterjedésével kell számolnunk? Tet-teink esendőségével? Történésünk eredendő elvétettséggel? Cselekvésünk elhibázottságával? Létezésünk bűnösségével? Emberi viszonyaink gyarlóságával?

A *Megbocsátás* e mostani olvasata mint *lehetséges* értelmezésmódhoz kölcsönzi a Bornemisza-mottót. A mű címe a keresztény erkölcs központi kategóriáját idézi és az alapima „miképpen mi is megbocsátunk” részletét aktualizálja. Talán egyetlen olyan szöveghely ez a kanonikus könyvekben, melyben úgy fogalmazódik meg a kérdés, az ötödik, hogy abban hozzánk kívánjuk hasonlítani, emberségünkhöz kívánjuk mérni az isteni kegyelmet. Mintha „adósságaink” folytán mindenekelőtt bennünk, közöttünk alakulna ki a részvét, a tolerancia, a megbocsátás. Mintha éppen mi járnánk elől ebben a cselekedettől cselekedetig tartó, gesztusról gesztusra áthelyeződő, folyamatos elnézésben, eltűrésben, felülemelkedésben... Ha ismét Bornemiszához fordulunk, megközelítőleg sem ennyire egyértelmű a megbocsátás jelentése:

„Ne véld azt, hogy a mi bocsátásunk nyeri Istentül azt, hogy ő is megbocsásson minekünk...” (*Egykötetes prédikációskönyv*) Ugyanitt figyelmeztet bennünket a reformáció prédikátora a következőkre is: „Itt vedd eszedbe, hogy az bűnökbe és az bűnösökbe nagy különbség vagyon. Mert vagyon halálos bűn is, vagyon bocsánandó is, vagyon uralkodó és nem uralkodó, vagyon tudatlanságból és gyarlóságból való, lelkiismeretből való és Szentlélek ellen való. Kiben midőn annyira heverészik az ember, mint az disznó a sárba, és térten tér reá, mint az eb az okádásra, mint egy sűrű köd, avagy setét fölhő, avagy kemény kőfal elfogja szemünk elől az istent, hogy csak reátekinteni és csak fohászkodni se merünk hozzája;” (Uo.)

S ha már Mészöly elbeszélését úgy igazgatja a formaalakító tudat, hogy abban hiátusokat hagy, melyeket nekünk, olvasóknak kell (lehet) jelentésadással, értelmezéssel kitöltenünk, nem olvashatjuk-e a nem enyésző füstcsík képét úgy, mint Borne-

misza „sűrű ködöt”, „setét fölhőjét”, „kemény kőfalát”? E füstcsík nem közöttünk s az isteni megbocsátás között jelent válaszfalat, bár ugyanúgy *fel* kell reá tekintenünk, mint a „setét fölhőre”. Megfoghatatlan látványszerűségében inkább a történet szereplői közötti viszonyok „egén” állandósul. S ha e tekintet ívét kapcsolatba hozzuk azzal a csupán érzékelt, tudott, de nem látott megcsalatással, melynek Anita van kitéve, midőn férje a manzárdon magáévá teszi nénjét, Máriát, akkor a *fenn* lebegő füstcsíknak még egy jelentése fejlik fel: a bűn elkövetésének helye az, ami ebben az összefüggésben fentebb van, mint a néma és megbocsátó tanú, Anita. A bűn s a megbocsátás is egy szintre kerülnének tehát? A szerkezetben érvényesülő változások s a jelentés kötései értelmében egyértelműen: nem. A szülők szeretkezését például fiúk, Gergely *felülnézetből* szemléli: a szülők szempillantását s testét összefonó helyzetet összekuporodva nézi végig „a manzárd előterében, mint egy karzaton”. A fiú azonban álombeli látomását, a sűrű lombzatú erdőt is „fölről látta, a karzattá magasodó lombosűrűből”. A *fenn* és a *lenn* jelképi tartalmainak megítélésében egyetlen tényező dönthet: az elbeszélői tartás, látószög és az elbeszélőnek a történethez való viszonya. A látószöget fluktálónak érezhetjük, az elbeszélőnek a történet világához való viszonyát azonban semmiképpen sem. A távortartás ennek az oeuvre-nek az összefüggésében sosem volt cél, hanem eszköz annak felmutatásában, hogy sem gyarlóságaink, sem esendőségünk, sem a tények, az alkat, a hajlam s annyi egyéb által befolyásolt közérzetünk nem válhat *közvetlen* elbeszéléstárggyá. Sem a bűnösséget, sem a megbocsátást nem lehet közvetlenül el-beszélni. Az epikus keret s az azt kitöltő fragmentumok formateremtése ebből a szögből válik jelentésteljessé. Ha az égető pálcákkal mintázott kép csak az „egyetlen lehetséges vonal” mentén rajzolódhat ki, s ha ez olyan, „mint a megbocsátás fordítottja”, akkor mi más a megbocsátás, mint a javítás, a próbálkozás gesztusaival lassan kiteljesített érzés, tartás, a megszenvedett tartalom és forma. Az oda-vissza, előre s hátra lépegető szerkezet ily módon maga a tartóssá tett gesztus: az adósságok elnézése. (Szépirodalmi, 1984.)

BEVEZETÉS

EGY VALÓDI „SZÉPIRODALOMBA”

Esterházy Péter: Kis Magyar Pornográfia

Bármily különös, az irodalom értelmezőjének nem az interpretáció az elsődleges feladata. A személyes értelmezések iránt persze csak akkor támadnak fenntartásai a kritikusként, ha elvileg elismeri a befogadás történeti és individuális határoltóságát. Anélkül, hogy csatlakoznánk az Esterházy-bírálatokat hol dühösen, hol ironikusan leckéztető kritikai szólamhoz, látnunk kell: egy-egy értelmezésmód korlátain belül csaknem minden kritikai irányzat saját Esterházy-képet alkotott már magának. Némelykor meg egyenesen nyilvánvaló, hogy valamilyen definitív megfejtés kényszere vezeti a kritikus tollát: mintha az esztétikai jelentésnek okvetlenül meg kellene feleltetnie valamiféle pragmatikus-használati értelmet. Kenyeres Zoltán nevezetes írásának ítéletét (Kortárs 1980/4) a kritika egy része igen hamar „lefordította” a maga egyszerűbb nyelvére, s azóta még az elismerés mögött is meg-meghallani a használhatóságot számon kérő hangot: szép, szép, de valahol mégis csak komolytalan játékok... A poétikai kiindulású vizsgálódásnak ilyen közvetlen, pragmatizáló értelmezés aligha lehet célja. Végrehajthatja azt a szociológiai vagy az ideológiai nézőpont, megfejtését a maga hatáskörére korlátozva természetesen – esztétikai minősítés nélkül. A kritikának viszont nem hasznossági ítéleteket kell alkotnia a műről, hanem mindenekelőtt feltárnia azokat a poétikai hatáselveket, amelyek egyes ítéleteket lehetővé tesznek, másokat pedig nem. Kenyeres kiváló dolgozata annak idején bevallottan normatív szempontokkal értelmezte a *Termelési regényt*. Voltak, akik az Ady-hagyománytól elszakadást becsülték – hallgatólagosan – nagyra, másutt pedig egyéb, nem is mindig irodalmi értékszempontok működtek közre az ítéletalkotásban. Mindaddig azonban egy tapodtat sem lépünk előbbre, ameddig – kimondva vagy kimondatlanul – társadalmi magatartásformák csataterének tekintjük a mai magyar irodalmat. Nem a természetét, hanem a vonatkozathatóságát, a használhatóságát tartva szem előtt.

Fokozottan érvényes ez Esterházy műveire, amelyek visszavonhatatlan fordulatot hoztak a mai magyar próza történetében. Esztétikai befogadhatóságuk feltételei éppen ezért alapvetően eltérnek azoktól, amelyeket a magyar epikában ismert (és elismert) narratív sémák létrehoztak. (Ezeket persze némileg nehezebb értelmezni, mint így-úgy kihámozott ideológiai jelentéseket minősíteni...) E sémákhoz képest leginkább abban újszerű Esterházy poétikája, hogy igen közel juttatta az epikai szövegteremtés eljárásait a narratív műnem határaihoz. Történet, elbeszélés és szöveg új viszonya alighanem nála veti fel legélesebben a „történetes” műnem kritériumainak kérdésességét. Nem először természetesen még a magyar irodalom újabbkori történetében sem, ha az irodalomtörténeti elsőbbség azonos volna annak pusztá időbeli tényével. Szentkuthy epikája ugyan fél századdal korábban nyúlt bizonyos posztavantgarde eljárásokhoz, ám visszhangtalansága nem csak – vagy nem is elsősorban – a kortárs recepció éretlenségével magyarázható. Jelzi egyszersmind azt is, hogy a *Prae* regény-poétikai újításai a műnek éppenséggel a magyar epikai tradícióhoz való viszonyát nem tisztázzák. Tulajdonképpen alig vettek tudomást annak létezéséről. Egyszerűbben szólva, a *Prae* csak újítani próbált, a tradíció újraértelmezése nélkül. Csupán elvetve-tagadva, s nem átsajátítva akarta meghaladni azt. (Ellentétben az irodalmi horizontváltás ama logikájával, amelyet maga az *Ulysses* testesít meg példászerűen. Talán elegendő emlékeztetnünk itt a benne felidézett angol elbeszélőhagyomány gazdagsá-

gára.) Esterházy epikájában azért rendeződnek át a magyar elbeszélés bizonyos konvenciói, mert megjelennek a szövegekben. Nem csupán idézetek, vendégszövegek formájában, modális és szemléleti minőségükben is jelen vannak: a mai szövegben lehetőségük nyílik tehát arra, hogy részt vegyenek hagyomány és jelen poétikai párbeszédében. S ez minden irodalmi-esztétikai normaeltmozdulásnak elemi feltétele: az irodalmi (epikai) konvenció régi szemléletformái módosulnak e párbeszédben, de egyúttal változtatják is az új minőségeket.

Esterházy két úton próbálja meghaladni a magyar epika részint megmerevedett normáit. A történetyszerűség folytonos újraértelmezésével a jelentésátvitel metaforikus, illetve hasonlat-elvű változataira építi fel művei világát. A történet köztudottan a műnem szubsztanciális eleme, tehát ahol megszűnik a narratív séma uralma (a történet *elbeszéltsége*), ott vagy megszűnik az epikaiság, vagy pedig új folyamatszerűség kelti az elbeszéltség illúzióját. Sokszor leírta már a zsumálkritika is, hogy Esterházy „született stilitisza”, amolyan „istenáldotta nyelvi tehetséggel”. (Magunk inkább azt gyanítjuk: kemény munkával *megszerzett* „nyelvi tehetség”. Hiszen a nyelv kivételes birtoklása inkább szükséges feltétele az ilyen típusú epikának. Nélküle ugyanis egyszerűen elképzelhetetlen a narratív képletek újratemtése. S így, az irodalom történet szempontjából teljesen mindegy, hogy adottság (van-e ilyen egyáltalán?), vagy szisztematikus, tudatos nyelvi-stílusbeli felkészülés (munka tehát és műveltség) áll-e a nyelvi virtuozitás mögött. Fontosabb, hogy Esterházy igen korán tudatára ébredt annak, hogy aki Jókai, Kemény, Krúdy, Kosztolányi vagy Németh László után a magyar regény jobb minőségével akarja mérni magát, és azokat nem másolni szeretné – attraktív elbeszélőkéesség híján megkísérelnie sem érdemes. (Az irodalmi újításvágy mai felhabzása láttán nem is árt megjegyeznünk: a hagyomány ilyen felértékelése Esterházynál annak mély *ismeretéből* származik.) A történetyszerűség metaforikus vagy hasonlatelvű megvalósulása ráadásul nem csak a közvetlen nyelvi alakítás biztonságától függ, hanem szélesebb értelemben vett nyelvi „tudástól” is: a grammatikai alakítás képességétől, az *elbeszélés* nyelvtanának tudatos formálásától.

A *Kis Magyar Pornográfia* e grammatika szempontjából szinte ellentéte a másik alapváltozatra épített *Fuvarosoknak*. Tiszta típusok elkülönítése nem lehet egy kritika feladata. Csupán arra van mód rámutatnunk, hogy míg a *Fuvarosok* történet-jellege erősebben érvényesül, s benne a metaforai struktúra meghatározatlanul hagyja a hasonlítotat; a *Kis Magyar Pornográfia* jólformált, tagolt hasonlatkifejtés – egyértelműsíthető történetjelleg nélkül. Nem kötődnek ezek a formák okvetlenül és mindig egymáshoz, de különbségük az elbeszélésmód és a jelentésképzés szempontjából is számottevő. Ezek az alakításbeli eltérések persze itt sem feledtetik a szövegteremtés állandósult eljárásait: az elbeszélés diszkurzív-jellegű alkotóelemei a narratív sémák rangjára emelkednek, az egyvonalúság mellett így biztosítva az egyik állandó ritmus- és szerkezetalkotó epikus technika érvényesülését: a történet elemeinek parafrazeálhatóságát a történet szövege alapján. (Ugyanazon esemény, jelenet társulása más kontextusban más személyekkel, illetve, ugyanazon szöveg megjelenése más dolgok jelölőjeként.) Minthogy a *Kis Magyar Pornográfia* nagyobb önálló egységekre bomlik, s azokon belül is az epika elemi formáiból építkezik (anekdota, mese, sztori, vicc, maxima, szólás, szentencia stb.), még nagyobb teret kap a diszkurzív elbeszélés, mint egyéb Esterházy-művekben.

Ha fentebb azt mondtuk, hogy a műegészben hasonlat-elvű epikai szerveződés ismerhető fel, akkor azt is állítottuk, hogy a *Kis Magyar Pornográfia* nem az elemi elbeszélőformák fragmentális halmazára, hanem olyan szöveg, amelyet hasonlító és hasonlított viszonylag állandó jelenléte rendez értelmezhető alakba. Némileg egyszerűsítve a mű elbeszélés-képletét, azt láthatjuk, hogy az előtérben erősen irodalmiasított elbeszélés jeleníti meg a hasonlító tematikát (a nemi nyomorúság, a torzított testiség, „pornografizált” történeteit), s ez az elbeszélésréteg teremti meg a *hasonlítotat*, a szerepek és szemléletmódok társításos értelmezésének lehetőségeit (lét- és nemzettudat, s ezek hagyományos szimbolizációi). Közük a legrokonszenvesebbeket és erkölcsi fedezettel vállalhatókat is kritikai nézetben idézve élénk (attól sem függetlenül, hogy e szerepek „elnyomorodásában” mennyi írható a

történelem, s mennyi a szerepek alanyainak számlájára): „a hó hideg, nagy ágas fákön logálnak a ruhák, köntös, mente, kendő, dolmány, virrad, vizsgálunk és kétkedünk...” A hasonlító előírta kritikai távlat azonban olyan szűrőkön át érvényesül, amelyek kiiktatják az értékelvek viszonylagosságát. Az egyik ilyen szemléleti állandó Németh László axiomatikus gondolata: „A lebecsülés jogos lehet mint ítélet, de nem lehet az mint magatartás. Országunk mint hely lehet elmaradott, számalomra méltó, mint működésünk kijelölt helye minden terek közül a legfontosabb. A hely, amelyen világra jöttünk, éppúgy kötelez, mint a természet, amelyet világra hoztunk.” A másik axióma, mely a szerepek bírálataival szemközt is szakrális tartalmú marad – a Gertrude Stein-féle *a rose is a rose is a rose* mintájára képzett – „a magyar az magyar az magyar az magyar”. Ennek a híres, a logikai továbbmagyarázhatóságot és -tagolhatatlanságot szemléltető idézetnek a parafrázisa nyelvi-esztétikai magatartássá is emeli, tehát fokozni képes a Németh László-i gondolat érvényét. Hasonlító és hasonlított övezete önálló, egymástól jól elhatárolható, de egymással olykor alakilag is érintkező történetek párhuzamos felsorakozásával alakul ki a műben. Minthogy az átfogó narratív képletet egyszerű epikai formák sokfélesége helyettesíti, a hasonlítás művelete csak a diszkurzív elbeszélés útmutatásai szerint végezhető el. S mivel nem fabuláris jelentésátvitellel van dolgunk, külön figyelmet kell szentelnünk az elbeszélő modalitás „másodlagos” stilisztikai-poétikai jelzéseinek. Az elbeszélés ilyenkor rendszerint nem értelmezi a történetet. Ugyanaz a szövegtér tartalmazza az elbeszélői értékrend megfejthetőségének kódjait, amelyben a fikcióvilágot felidéző jelentés is létrejön. A szöveg így azután csak azoknak az értelmezésmódoknak tesz eleget, amelyek a folytonosan megszakított „folyamatot” nem egyközéppontú és nem mimetikus fikcióban próbálják elképzelni. A szöveg tere *abszolút játéktérre* válik, s legfeljebb csak ideiglenesen veti alá magát az elbeszélés „történetes” sémáinak. Olyankor is inkább csak azért, hogy sémavoltukra rámutasson, s így a sémához tartozó szemléletformát tematizálja. A szövegtér abszolút uralma azonban nem a valóság-analógia hiányát jelenti. Az idő-, tér- és stílusoperátorok feladata nem egyszerűen valamiféle fantasztikum életrekeltése, hanem éppenséggel az elbeszéléségek értelmezésének irányítása: az odaértett olvasói nézőpont folytonos kihívása, készenlétben-tartása. Nem a folyamatok szerkezete, tehát nem az *epikum*, hanem a dolgok jelölésének változása, azaz: a *szöveg viselkedése* határozza meg ilyenkor a befogadás reakcióit. Rákosi figurája az *anekdotákban*, vagy az *ávós-mesék*, az irodalmiasítás közegében azért kelthetik a perverzió, a pornográfia képzetét, mert az olvasó valóságtapasztalata más képet őriz a kedélyesen megédesített borzalomról. Ekkor a jelölők nem-adekvát viselkedése teremti meg azt a szemantikai feszültséget, amelyet a befogadó csak a poétikai „miértekre” adott válaszokkal tud megszüntetni – s a jelentés hiátusait saját tapasztalataival kiöltve megmagyarázni. Ennek a prózának nem az ismert epikai sémákkal „leképezhető” világ felmutatása a célja, hanem hogy az olvasót rádöbbenesse: a dolgok jelentése hihetetlenül megváltoztatható, ha módosítjuk a jelölők rendszerét. Ezért tehát, hogy a közlés ne fogjon ki rajtunk, s hogy végül ne a jelentés helyettesítse a valót – ismernünk és tudnunk kell a jelölők viselkedésének mindenkorai logikáját.

A *Kis Magyar Pornográfiát* rokonítani talán, de besorolni nem lehet ama divatos könyvek közé, amelyeket napjainkban az ötvenes évekkel való szembenézés igénye sokasított meg. Nemcsak a lektűr felségterületén, de a „magas” irodalomban is. Esterházy műve ugyanis, miközben a történeti és mai szereplehetőségek krízisét az elnyomódás „pornográf” nézetéből ragadja meg, magát e műveletet is megjeleníti. A téma elmondhatóságának, közölhetőségének távlatából is reflektál önmagára ez a könyv – és pedig az igazságot emelve a műbeli értékrend csúcsára. Nemcsak a tárgyra, az elbeszélésre is ez az értékrend vetül vissza (ld. a zöld hernyó-epizódot a mű egyik záróképében). S avval, hogy az igazságértéket valamennyi értékforma fölé juttatta a *Kis Magyar Pornográfiában*, Esterházy talán a legnehezebb terepre lépett. Hiszen itt nem csak arról van szó, hogy milyen kritikai fény vetül az ötvenes éveket olvasmánnyá szelidítő alkotásokra. A mondhatóság, mint tematizált minőség is korlátozható volna elbeszélő és elbeszélés elvont poétikai kérdéseire. A mű igazi bravúrja

mégis az, hogy az igazságértéket el tudta választani egy erkölcsileg tökéletesen védett magatartás értékészletétől. Ne habozzunk leszögezni: megtisztítva sikerült újra kiszabadítania ezt az értéket a magyar történelem egyetlen folytonos szerepideáljának varázsából. A kurucz-metaforával jelölt beállítódás, a „hatalomnélküliség ethosában” elnyomorodó gondolkodás kelléktárából. A művelet rendkívüli jellege Adyra, Németh Lászlóra emlékeztet, amennyiben a kritika az elszenvedőre, az erkölcsileg igazoltra is irányul. S hogy az Esterházy-művek összefüggésrendjét se tévesszük szem elől, a *Kis Magyar Pornográfiát* épp az a *Fuvarosok* előzi meg, amelynek a fedezetével az író erre a kritikára is jogot szerzett magának. Az igazság azért emelkedhet az értékrend csúcsára, mert a műbeli világképben mindkét ábrázolt dimenzió a ki-nem-mondható, a képviselhetetlen igazság „áldozata”. A műbeli hasonlított ugyanazon elnyomorodás példázata, mint a hasonló – a két jelentésréteg a hazugság előidézte „organikus zavarlat” tengelyén érintkezik egymással. Így válnak összevethetővé, egymást megvilágító poétikai minőségekké.

Az igaz-hamis oppozíció a fikciót is minősíti: való és valótlan, reális és nem-reális világ keletkezik a szemünk előtt. Fejezetenként hol egyik, hol másik uralja a szöveget – ez idő szerint szinte kimért egyensúlyban: a mű az individuum körében ellensúlyozhatónak látja az értékvesztés külső folyamatát. Vagy legalábbis nem tekinti feltartóztatatlannak. Ezért oly fontos számára, hogy az őszintén vitt szerepekben is felmutassa az önámítás gesztusait. Az önáltatás ismert világmagyarázatával szemben („A labancz a dolog nyitja, azért akárhogy is?”) a *Kis Magyar Pornográfia* azt állítja: az írónak „nem hasznosnak kell lennie, hanem főként szabadnak. Azaz a gyakorlatban: nem lojálisnak, hanem igaznak... Az igaz még lehet lojális – ha szerencsések az urrak, az urrrak.”

Valóság és nyelv viszonyának állandó tematizálása nem új elem a *Kis Magyar Pornográfiában*, hisz nincs olyan Esterházy-szöveg, amelyben a közvetlen nyelvi alakítás szintje ne volna meghatározója a jelentéségésznek. Úgy tetszik, ezúttal még a korábbiaknál is nyomatékosabb a nyelv viselkedésének esztétikai tárgyiasítása. Értetően, mert a mű központi intenciói a valóságértelmező jelrendszer torzulásait is a mondhatóság feltételeire vezetik vissza (ld. az ironikusan áthangolt Wittgenstein vagy Cage-idézeteket). A nyelvi formában megtestesülő jelentés Esterházy számára esztétikai eredetű világképi alapelv: a nyelv, a közlés mikéntje nála a világhoz való elemi viszony legelvontabb kifejeződése. Kis túlzással azt is mondhatnánk, művei szinte keresik az idiomatikusság, a metaforikusság szemantikai kiterjesztésének lehetőségeit. S nem a puszta modor, a díszítettség miatt: az elbeszélő nyelv stílusrétegei alapján az olvasó nem tévesztheti össze az erotikus vagy a pornográf jelezettséget, az elbeszélői azonosulás vagy távolságtartás nyelvét. Látnia kell, hogy a rend és viszony nélküli stílus szinte orgiáját üli ebben a könyvben – a germanizmusoktól kezdve egészen az otrombán művi nyelvtörésekig. Olyan kontrasztban azonban a nyelvi rend és a teremtettség artisztikum szövegvilágával, amely az igaz-hamis oppozíciót innen is egyenesen közvetíti a világkép centrumába. Ha Esterházy tudatos nyelvművészetét az utóbbi évtizedek legmagasabbrendűen szemantizált epikájának véljük, akkor nem is a stílus ún. szépségére vagy társításos gazdagságára kellene hivatkoznunk. Csak a szövművészeti tradíció bámulatos birtoklásával magyarázható, hogy az Esterházy-szöveg nem csak megszólítja, hanem állandó újraolvasásra is készíteti az olvasót. Úgy modern, hogy történeti „kiterjedése” van: a maga szuverén nyelvén egy sor más epikai világot is képes megszólaltatni. Megszólít és fogva tart – már-már abban a klasszikus értelemben, ahogy az európai gondolkodás az esztétikai viszonyt meghatározta: „verweile doch, du bist so schön”.

Bevezetőben azt állítottuk, hogy a befogadás egyéni változatai következtében irodalmi műről definitív értelmezés nem adható. Amit a kritika megkísérelhet, nem több (vagy nem kevesebb), mint az esztétikai hatás poétikai feltételeinek formalizálása, vagyis, az olvasót hatalmában tartó művészi alakítás „értelmezése”. A *Kis Magyar Pornográfiában* a megalkotottság logikája jelek és jelöltek hamis kapcsolatainak feloldására irányul. A tárgy és a tárgyról való gondolkodás reflektált megjelenítése olyan elbeszélői világkép függvénye, amelyben az esztétikai cselekvés értelme is más,

mint a normatív esztétikai hagyományban. Az író „nem vízügyi hivatalnok”, a mű nem hasznossági elveket szolgál, mert az esztétikum nem közvetlen társadalmi megbízatásból születik. Ahogyan a világról való gondolkodás sem redukálható a „kurucz-labancz” metaforai képletek sematikájára. Kétségtelen, esztétikai gondolkodás ez, de távolról sem esztétista. Egy valódi „szépirodalomba” vezet be, melynek ítéletei ma alighanem mélyebben világítják meg valóságunkat, mint az ügyek és megbízatások „hasznos” irodalma. Nem játék tehát – de nem is publicisztika. (Magvető, 1984.)

A JÁTÉK TERE ÉS SZEREPLŐI

Csurka István: *Szinleírás*

Csurka Istvánnak immáron ez a harmadik kötete, amelyben elsősorban tárcáit gyűjti egybe, s ezek mellett, mint tette *Utasok* című könyvében is, novellákat is közread. A két műfaj bizonyos keretek között egyébként is nehezen választható szét, de az „elegyes” gyűjteményben most is, mint korábban, egy kísérletet is megfigyelhetünk, legalábbis a tárca műfaját illetően. Arról a műfajról, amely a mai magyar irodalomban, szellemi életben jóformán ismeretlen, s amelyet alig egy-két író művel.

Mi is hát a tárca? Talán a legjobb, ha az egyetlen megbízható magyar általános lexikonhoz fordulunk, a Pallas-hoz, már csak azért is, mert a műfaj magyarországi meghonosodása és a Lexikon születése nagyjából egy időre esik. Ezt olvashatjuk a szócikkben: „*Tárca* (franc. feuilleton), a politikai lapoknak vonal alatti része, hol művészeti, irodalmi műbírálatok, szépirodalmi stb. cikkek jelennek meg. (...) E forma később mind változatosabb tartalmat vett fel, könyvismertetéseket, akadémiai tudósításokat, divatjelentéseket, napi eseményeket, társadalmi kérdések megbeszélését, végül pedig szépirodalmi közleményeket: elbeszéléseket, sőt kötetekre terjedő regényeket is. (...) e szerint a T. sajátos jelleme: a társalgás hangján, tehát művelt közönség számára könnyű, tetszetős és szellemes formában megbeszélni valamely kérdést.”

Ezután következik egy francia, német, majd magyar névsor, melyben a jelentősebb tárcairókat sorolja föl a szócikk szerzője. Többek közt a következőket találhatjuk itt: Jókai Mór, Toldy István, Beöthy Zsolt, Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Bársony István, Benedek Elek, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Kóbor Tamás, Mikszáth Kálmán stb., s ekkor még nem is idéztük a korszak legnevesebb újságíróit, kik itt szintén helyet kaptak. S mivel a Lexikon 15. kötete, hol a szócikk megjelent, 1897-ben látott napvilágot, természetesen nem emlékezhetett meg a legnagyobbakról: Adyról, Krúdy Gyuláról, Cholnoky Viktorról, Kosztolányiról, és folytathatnám a sort, melyből az derülhetne/derülne ki, hogy a magyar újságírás és a magyar irodalom legjelentősebb alakjai szinte kivétel nélkül jártasak voltak e műfaj területén. A legjobbak ilyen irányú munkássága ma is a magyar irodalom értékes élő része.

Nyilvánvaló, hogy e jellegzetes műfaj kialakulása és virágzása korhoz kötött; születésében a nagyvárosi polgárság igényei játszanak kiemelkedő szerepet. Magyarországon is egy időben történik ez az igazi modern polgári sajtó megteremtésével, mely a múlt századvégre, az utolsó két évtizedre tehető, valamint a műfaj virágzása a századelőre, pontosabban, az első két-három évtizedre. A műfaj hanyatlása azonban már nem ennyire egyértelműen köthető időszakokhoz. A tárca információs szerepet is betöltött s az újságokban – lévén a napilapok sokáig kizárólagos tájékoztatói eszközök – vezető helyét hosszú időn át megőrizte. Magyarországi végső hanyatlását lehetne magyarázni részben a tömegkommunikációs eszközök – a rádió (a 30-as évektől egyre jelentősebb szerephez jut) vagy a jóval később teret kapó televízió – kialakulásával, fejlődésével, térhódításával. Ez azonban az igazság egyik fele

lenne csak. A másik fele valószínűleg az, s ennyiben a műfaj végső eltűnése mégis csak korjelenség, hogy 1945 után megváltozott a sajtóorgánumok szerkezete, az újságírás, a lapszerkesztés egész szemlélete. Mindennek következménye, hogy a hazai sajtó (mondjuk, a Magyar Nemzet kivételével) kapcsolódva az általános helyzethez, vagy még inkább, egyszerűen csak tükrözve az általános társadalmi beidegződéseket, szemléletet, lemondott arról, hogy vonal alatti része legyen, ahol írók, kiemelkedő újságírók „napi eseményeket, társadalmi kérdések megbeszélését” a szabad nyilvánosság előtt megejthetik.

Csurka István, amikor tíz-egynéhány évvel ezelőtt tárcákat kezdett publikálni a Magyar Nemzetben, talán önkéntelenül is a századforduló liberális-demokratikus hagyományaihoz nyúlt vissza. Akár így, akár úgy, a későbbiekben már teljesen természetesen tudatos vállalás volt ez, amit mostani kötetének *Tárcza* című írása is jelez. Ebben – személyesen is érintve ugyan, de nem elfogultan – az Alsólendva és Vidéke című lap 1896-os „ősz keltezésű” példányáról elmélkedik. Mi ragadja meg az író? Először is a külső forma – a betűk, a sorok, szóközők szépsége, tisztasága. Aztán a nyelvi tisztaság, világosság, majd az, hogy e vidéki lapban nyomát sem leli a provincializmusnak. S végül egy furcsaság: miért kérték a szerkesztők *Tárczát* az ország másik végéből, Zilahról. A következtetés pedig: „Ésszerű volt a lendvai lapba Zilahról kérni tárcát, mert Alsólendván volt vasút is, posta is. *Más meg nem kellett hozza.*” (Kiem. tőlem – D. P.). Csurkának ez az írása így nemcsak egy szociális légkört sejtet meg, de tényszerűen is felhívja a figyelmet egy ma már végképp eltűnt jelenségre: a kisközösségek – községek, kisvárosok – nyilvános fórumainak, a helyi lapok, folyóiratok tudat- és öntudatformáló szerepére. Arra a tényre, hogy valamikor – kis túlzással szólva – a legeldugottabb helyiségekben is „újságot csináltak”, melyben a kisközösségek számára egyaránt fontos helyi és országos kérdések beszéltek meg.

Ha ezek után tekintünk végig a kötet írásain, szembeötlő mennyire néhány alapmotívum, alapkérdés variálódik bennük. A legtöbb így vagy úgy a szabadságról szól – lett légyen szó a személyes egyéni boldogulásról vagy nemzeti sorskérdésekről. Csurka itt is mint mindig moralista, de nem az aszkéták, az átokszórók, az ideológiagyárosok, nemzettemetők fajtájából, hanem csak a csendesen, de határozottan protestálók közül. „Nincs bennem prédikálhatnék”, gondolja a *Feltámadás* című tárcában Nehézfiú, az írói alteregó. Csak azt tudja, hogy „egyszer-egyszer valakinek mégiscsak beszélni kell, mert a ki nem mondott szó nem csak abban kásásodik meg, aki nem mondta ki... Mindegy hát, hogy ki szól, valakinek szólnia kell.” Ezzel az indulattal veszi számba Csurka az őt körülvevő környezetet, a saját nemzedékét, a követő generációkat – tulajdonképpen az elmúlt évtizedek történelmét. Ha utólag végiggondoljuk, szórakoztató, szellemes tárcáiból igencsak komor kép bontakozik ki, melyből az is látható, Csurka milyen eszményekhez ragaszkodik. Csurka azonban nem moralizáló, nem az eszmények elvont-általános, emberek feletti lebegtetéséből indul ki, mikor tárcáiban e kép egyes részleteit megrajzolja, hanem a hétköznapi látványjaiból. Legtöbb tárcájában a gondolatot, elmélkedést, a „megbeszélést” egy-egy apró, mindennapi életből elvont jelenség, történés, esetleg egy-egy emberi gesztus, kapcsolat felvillantása indítja el, hogy aztán ebből az apró magból a szerző általánosabb következtetésekig jusson, juthasson el. Hogy morális vállalásai mennyire nem a fensőbbrendűség pozíciójából származnak, hogy mennyire nem az erkölcsprédikációk szelleme vezeti, azt az is mutatja: nagyon sokszor egyáltalán nem mondja ki, nem írja le a konklúziókat; egyszerűen felvet egy témát, s néhány oldalon vázlatosan kidolgozza egy-két fő vonását, majd lezárja az írást. Látszólag csak egy utazás képeit kaptuk, egy különös hangulat érzékeltetését; semmi egyéb nem történt. A gondolat és a szándék mégis, sőt éppen ezért, tökéletesen áll össze az olvasó tudatában. Ez a „nem-történés” egyébként is, úgy tűnik, egyre jellemzőbb lesz Csurka

prózájára. Ezért sem, de főleg a módszer és az eszközök azonossága miatt sem választható szét mereven novellisztikája, drámaírói munkássága és tárcáinak sokasága egymástól. Szorosan összefüzi mindhárom műfajt nála a szemlélet, a világkép egysége; ami formálisan úgy fogalmazható meg: Csurka számára mind a tárca, mind a novella egyformán írói tett, jelenlét. Az összefüggéseket azért nemcsak olyan egyértelmű helyzetekben kell észrevennünk, mint *A nagy üzlet* című novellánál, amelynek szinte vázlatát, előképét találhatjuk a *Borbélyszékben* című tárcában. Fontosabbnak tűnnek azok az írások, melyek – mint a *Kalapemelés* – szinte minidrámának hatnak, vagy az olyanok – mint a *Kép a padlásról*, a *Kovásszosuborka* –, amelyek már kész novellák, illetve életképek. Ezekből derül ki igazán, mennyire összetartozók Csurka különböző műfajai.

Említettem már, hogy írásaira jellemző a cselekménytelenség. Ez a kötet hat novellájára ugyanígy, sőt még fokozottabban érvényes. Nyilván a drámaíró hatása a prózaíróra, hogy a tárcák egy jelentős része, a novellák kivétel nélkül, jeleneteket, egy-egy akár „létező”, akár fiktív személyiségre, esetleg egy-egy kapcsolatrendszerre koncentráltak. Sajátos ebből a szempontból – s egyben a kötet csúcscérteke – a címadó novella, a *Szinleírás*, amely a felszínen nem más, mint valóban egy térnek, egy játéktérnek a leírása, ha tetszik, abban a formában, ahogy egy dráma elején a szerző esetleg megadja az elkövetkező játék színterét. Egy kocsmáról van szó (összevethető ez *A járdaszegély mellett*-tel, illetve a novellából készült hangjátékkal, az *Amerikai cigarettával*, vagy kissé módosított formában a *Házmestersíratóval*), annak berendezéséről s néhány ehhez fűzhető reflexióról, melyek természetesen emberi létezés, kapcsolatokat is feltételeznek. Azaz, egy szereplők nélküli, de a lehetséges szereplőkre mégis visszamutató térről. Nincsenek hát tényleges szereplők, nincs történet, nincs cselekmény – csak egy tér van, mely mégis mindent elmond arról („Történik napjainkban”), hogy „Mi lesz velünk?”. Sőt, talán ennél is többet, mert kimondhatatlanul azt érzékelteti a novella: lehet-e valójában élettel megtölteni ezt a teret, következhet-e játék e bevezető színleírás után, van-e a leírás jelenén (s a szöveg néhány referenciája szerint: múltján) túl még más idődimenziója is a térnek?! Maga az ötlet, a szövegalakítás módja, a visszafogott, mintegy tárgyilagos szemrevételezés, a tárgyias hang olyan originális, mely csak Csurka legjobb műveihez fogható. Éppen e módszernek, a konkrétumokon túli referenciáknak az elhallgatása, a következtetések szövegből való kiszorítása következtében a novella még csak utalásszerűen sem válik allegóriává, noha természetesen a reálisan megjelenített tér tudatunkban sokkal tágasabb.

Végül föltehető az a kérdés is: változott-e valami Csurka munkásságában, mit tükröz ebből a szempontból a *Szinleírás* című kötet? Úgy tűnik, alapvetően nem változott, hiszen a groteszkre, humorra, ironiára való hajlama ma is egyértelműen kitapintható, tárcáiban, novelláiban is. Szemlélete sem lett más, módszerei sem most születtek meg. Mégis, jelentősnek látszó módosulásokat figyelhetünk meg e kötetben. Ilyen a keményebb, tárgyiasabb hangvétel, melyet most már ritkábban színez ellágyulás, érzelmesség. Ilyen a művek háttérében megbúvó határozottabb erkölcsi kiállás (itt persze, a folyamatosságot is látnunk kell) anélkül, hogy ez üres politizálásba, moralizáló prédikációba fulladna. S ilyen novelláinak, tárcáinak már jelzett poétikája, szövegalakító módszere, mely megőrizte a hagyományos próza nem egy értékét, de Csurka képes volt e formákat újabb eredményekkel is gazdagítani. Összességében, Csurka egyre inkább „fölvállal” bizonyos tradíciókat, szerepeket, ami az írói attitűdöt illeti. A magatartás, a világkép és prózai szövegei így válnak teljességgé, egységgé. A *Szinleírás* belső értékei, az egyes írásokban megnyilvánuló magatartás és szemlélet együttesen azt jelzik, hogy a kötet több mint egy egyszerű válogatás, gyűjtemény. Olyan dokumentum is, amely azt mutatja: nincs más választásunk, mint a határozott színvallás. Ez az igény és felhívás mintha egyre sürgetőbben is szólna a könyvből; s ha így van, akkor igaza van Csurka Istvánnak; lévén hogy 1985-öt írunk, s az időnk korlátozott.

Örkény István:

ÖNÉLETRAJZOM TÖREDÉKEKBEN

„Amit már többféle műfajban megpróbáltam papírra vetni, azt a groteszk hangot, most megpróbálom a regényben folytatni, ami egy sokkal nagyobb feladat, mert nehéz és kitaposatlan útja van annak, hogy az ember nagy lélegzetben, egy groteszk látásmódot hitelessé tudjon tenni... egy képtelenség egy kis ötletben, tehát egy rövid lélegzetű novellában vagy akár egy színpad szuggesztiójában könnyebbnek látszott előttem, ... mint egy regényben.” Örkény István életműsorozatának befejezetlen regényeket tartalmazó kötetében, a jegyzetek között olvasható ez a gondolat, mely az itt közzétett négy mű töredékvoltára is magyarázatot ad. Ugyanis a kötet négy regénytorzója a vállalkozás sikertelenségét demonstrálja. A vállalkozás sikeretelensége azonban nem azonos annak lehetlenségével.

A négy írás egymás mellé helyezve is heterogén képet alkot: nemcsak a művek belső világa különbözik egymástól, hanem az alkotói módszer, a kidolgozottság mértéke, és a — mellékesnek látszó — terjedelem is. A *Bónis család* három évig íródott, s Örkény 1956-ban, négyszáz oldal elkészülte után hagyta abba. A kötetbe ebből két fejezet, összesen alig harminc oldal került. A *Babik*, mely 1982-ben már önálló kötetként megjelent, 1955-ben született, nyolcvan oldal készült el belőle. (Első megjelenésekor már írtam róla a *Jelenkor* 1983. szeptemberi számában, így itt csak utalok az ott elmondottakra.) A *Tátrótutás* munkái 1974-ben szakadtak meg, miután Örkény öt éven belül harmadszor írta újra a regényt, s mintegy száznegyven oldalnyi résszel készült el. A negyedik mű, *A másik út regénye*, 1975-től két éven át készült, majd közel kétszáz oldal után abamaradt.

A négy töredék a befogadó és az interpretátor számára egészen egyedi problémákat vet föl. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem koherens műalkotásokkal állunk szemben, s nem ismerhetjük az *egész*et, amelyen keresztül a részek elnyerhetnék jelentésüket és jelentőségüket. A befogadás során feltehetőleg az történik, hogy a részleteket egészszé posztuláljuk, és teljes-

ségként, zárt világként érzékeljük. Miként a Schlegel fivérek írják az egyik Athenäum töredékben: „A töredék legyen akár egy kis műalkotás: elhatárolódva a környező világtól, önmagában teljes mint egy sündisznó.” Am egy műalkotás esetében az egész jellegnek, a *befejezettségnek* azért van különös jelentősége, mert — Pascalt idézve — : „amikor valamely művet írunk, legutoljára tudjuk meg, mivel is kezdjük.” Ugyanígy az olvasó számára is a befejezés jelöli ki a kezdet és a közbeni mozzanatok értelmét.

A töredék esetében azonban a befejezés elmarad, a mű szövevénye egyszer csak semmivé foszlik, és előáll egy sajátos befogadói helyzet, amit úgy nevezhetnénk, hogy *receptio interruptio*. Kérdés azonban, hogy valóban előáll-e ez a helyzet. Hiszen a kézbevett kötet, az *Önéletrajzom töredékeiben* azt sugallja, mintha így együtt a négy töredékből mégis kikerekedne valami egész, mondjuk egy kvázi-önéletrajz. A közös cím, az egységes műfaji megjelölés (befejezetlen *regények*), s az önéletrajzra jellemző kronologikus elrendezés mind egy olyan értelmezési-befogadási keretet sugall, ami egyetlen zárt műalkotásra érvényes. A recepciós nehézségek felvázolása azért nem felesleges, mert a kötet megítélésnek könnyen abba a hibába eshetünk, hogy — egyfelől — úgy beszélünk a töredékekről, mint teljes alkotásokról, másfelől azt tartjuk fogyatékosságnak, hogy befejezetlenek. Holott ez utóbbi tény a mű sajátos ontológiai státusára, különös természetére, nem pedig az értékére vonatkozó jellemvonás. Ezek után nem tehetünk mást, mint szeparáljuk az „önéletrajz” fejezeit, és az egyes töredékek belső elrendezettsége és művészi megformáltsága alapján mondunk véleményt a négy töredék egymáshoz viszonyított, és az életműben elfoglalt értékéről.

A *Bónis család* két részletéből az első „Egy aggastyán arcképe” címen a nagytehetségű, feltalálólóként nemzetközi hírnevet szerző, de a hazai viszonyoktól megcsömörlő nagyapát mutatja be, aki Amerikából így ír: „abban az átkozott országban, a csalás és gerinctelenség hazájában — mely nem az én hazám immár, és megveitem!...” A kalandos életút bemutatása után a másik fejezet időt és helyszínt vált, és azt beszéli el, hogy az unoka, Bónis Antal, 1949-ben milyen hangulatban utazik a vonaton Pentele felé, ahol az egzisztén-

ciáját akarja megalapozni. Többek között ilyen benyomásai alakulnak ki az úton: „Hát hol az az lelkesedés, az a lendület, amiről az újságok írnak? Hol az a nagy tűz, mely — állítólag — nagy hévvel lobog mindazokban, akik várost építenek a pusztaságban, illetve kukoricaföldeken?” A történet akkor szakad meg, amikor Bónis megérkezik.

A közt két szemelvény ellenpontozza egymást, de nemcsak a századelőt idéző részletben, hanem az ötvenes évekbeliben is jelen van az ironikus hangvétel, még ha sokkal visszafogottabban is, mint a kor-szak egyedülálló művészi teljesítményében, a *Babik*ban. Ez az álkulcsyári regény már az életműnek azt — a hatvanas években kibontakozó — szakaszát előlegezi meg, melyben Örkény világirodalmi színvonalú művészete megszületik. A lét és nemlét filozófiai problémáira is kikacsintó regény egyes motívumai nem véletlenül bukkannak fel a későbbi időszak elbeszéléseiben, drámaiban.

A kötet igazi meglepetése a *Tatárfutás*. Bár részletek már jelentek meg belőle (épp a *Jelenkor*ban), és a szerző többször is nyilatkozott „készülő” regényéről, valódi képet csak most alkothatunk róla. A hat elkészült fejezet (melyből Örkény az első ötöt végleges változatnak tekintette), valamint a tervezett folytatás vázlata alapján ez a részlet tekinthető a kötetben a leginkább befejezettnak, koncepcióját és megformáltságát tekintve is. A mű egy fiktív népszokást állít a középpontba, mely évszázadokig virágzott egy magyar kisvárosban, ám húsz évvel ezelőtt (azaz a megírás idejét alapul véve: 1949-ben) betiltották, és ennyi szünet után engedélyezik újra a megrendezését. A *Tatárfutás* mibenlétéről, egyik szereplőjén keresztül, így ír Örkény: „a halál teljes koncentráció. Voltaképpen azt jelenti, hogy egyetlen célnak, a megsemmisülésnek rendeljük alá minden testi és szellemi energiánkat. A *Tatárfutás* ugyanez, de nem a halál, hanem az élet oldalán, a meghaláshoz hasonló, sürített, felfokozott lét, mely arra képesít bennünket, hogy minden életerőnket összegezve, erőnket felülmúló, nagyszerű tetteket vi-hessünk végbe.”

Vagyis a *Tatárfutás* maga az élet. De koncentrált formában. Az egyes epizódok az előkészületek, majd a lezajló „menekülés” eseményei közé szöve a főszereplők előéletéről és a város múltjáról tájékoztatják az olvasót. A regényben központi he-

lyet kap a személyiség elvesztésének, az identitáshiánynak az élménye. Az egyik főszereplő így beszél: „Ma már önmagam sem merem vállalni, mert az is kockázatot jelent... Csak így érzem magam biztonságban, mert már elmosódott minden ismertető jegyem, és eljutottam egy körvonalak nélküli halmazállapotig. Nem félek többé, de nem is vagyok.”

A *Tatárfutás* művészi újszerűsége az, hogy itt Örkény valóban a groteszk regénybeli érvényesítésére mutat egyedülálló példát. A módszert már az első két mondat exponálja: „Majd fölváltva beszélünk. Ígérem, hogy mindenki szóhoz fog jutni...” A mű tehát az elbeszélői nézőpont váltakozásának ígéretével indul, és a továbbiakban ez azzal a következménnyel jár, hogy az újabb és újabb szereplők az olvasó által igaznak vélt tényeket folytonosan hiteltelenítik vagy átértékelik. A nézőpontok rotációja nyomán a paradoxonoknak olyan szövedéke jön létre, melyben mindennek az ellenkezője is igaz, vagy legalábbis annak látszik. Így például a tatárokról a város részese ezt állapítja meg: „az itt járt tatárok nem öltek, raboltak, hanem hasznos polgárai lettek a társadalomnak.” Ezek az egymást kizáró elemek egyúttal a látásmód groteskségét is megteremtik, illetve hitelesítik. Amíg Örkény kisepikai műveiben a bemutatott világnak és a bemutatás módjának szintézise tökéletes, itt néhol átút a mű szövetén a *konstrukció*, a fordulatok szándékolt-sága.

A *másik út regénye* címmel közölt szöveg elsősorban dokumentumnak tekinthető. Az elkészült rész egy vidéki városban élő asszony élettörténetét és a körülötte kialakult viszonyokat mutatja be, riportregény formájában. A beszélgetések közé illesztett kommentárokban Örkény megfogalmazza alkotói kétségeit is: „Egy regény hallgatója vagyok, melynek nem leszek megírója. Regényt csak nem regényből lehet írni, — napihírből, pletykából, odavetett egymondatnyi helyzetekből.”

A négy befejezetlen regény közül a *Tatárfutás* és a *Babik* az életmű kimagasló teljesítményei mellé (a *Tóték*, a *Pisti*, az *Egypercesek* közé) sorakozik. A két másik töredéknek viszont dokumentumértéke van, és Örkény alkotói életútjának árnyaltabb megismeréséhez segítenek hozzá.

P. MÜLLER PÉTER

Acs Margit:

KARD, KORBÁCS, ALAMIZSNA

Acs Margit írói pályája kortársaiéhoz képest későn indult, de az író nő most annál szorgalmasabban dolgozza le „leamaradását”. 1977-ben jelent meg első kötete: *Csak víz és levegő*, ezt 1979-ben követte a *Beavatás* című kisregénye. A *Kard, korbács, alamizsna* nyolc hosszabb-rövidebb új elbeszélést tartalmaz.

Hőseik mindennapjaink sebesültjei és túlélői. Igaz, túlélésük néha vereséggel ér fel, és kérdéses, többet ér-e, mint valamiféle élve-eltemetetés. Am az író nőt nem is annyira ez érdekli, hősei – többnyire hősnői – állapotának minősítése, életrevalóságuk vagy halálraitélttségük megállapítása, hanem inkább csak a túlélés mechanizmusa, a bár traumáktól, frusztrációktól sújtott, hazugságokkal takarózó, mégis mindegyre erőre kapó, úgyszólván állati türelem működése.

Módszere az elemző realizmus, legalábbis megrögzött fogalmaink szerint. Az író nő vitatja e lehetséges jellemzés igazát: „Bármelyik értelmét tekintem, a valósággal szemben mindig nyomorultul jelentéktelennek éreztem, amit tudhatok... Csak bizonyos méretarányossághoz iparkodom tartani magamat. A közönséges emberi élet arányaihoz, amelyet velejeig átjár a kiszolgáltatottság, az eltömegesedés, az elmagányosodás, a társadalmi agresszivitás, az osztályantagonizmus, a zsarnokságok és háborúk minden átka, csak, ahogy mondani szoktuk, 'kicsiben', mintha mindennek lenne valami 'nagy', az egyéni életen túli létezési formája is... Vagy azért minősül 'kicsinek' a személyes sors, mert jobbára túléljük, amit elméletileg – valóban – nem lehetne vagy nem volna érdemes kibírni?”

Acs Margit novellái tehát a „kis” élet olyan túlélőiről szólnak, a „nagy” valóság átfogó értelmezésének szándéka nélkül, akiknek rombolódásukba, mérgeződésükbe „igazság” szerint, figyelembe véve azt a „nagy”, általános jelenséget, országos vagy világméretű kórt, amelynek szemmel láthatólag megtestesítői, ha mégoly „kicsiben” is, már bele kellett volna pusztulniok. Mi tartja őket életben? Rejtély. Acs Margit csak arra vállalkozik, és némelyik novellájában igazán figyelemreméltó eredménnyel, hogy ezt a rejtélyt hitelesen ábrázolja.

A kötet egyik legjobb novellája *A rés* című. Egy átlagos, „kis” nőről szól, aki történetesen Közért-pénztárosnő és éppen betegszabadságon van, amikor férje egy hétre külföldi kiküldetésbe utazik. A már lábadozó asszony bizonyos megkönnyebbülést érez férje távozásakor, és azt tervezi, hogy magára maradása idején nagyokat fog sétálni, uszodába jár majd, és talán egy kalandja is lesz. „Miért ne lenne, minden férjes asszonynak szokott kalandja lenni, mit számít az. Neki még nem volt.” Am csakhamar kiderül, hogy még az egyébként automatikusan végzett életműködésekhez, például a bevásárláshoz sincsen elegendő ereje vagy kedve. Ez először akár a szabadság és a jóleső felelőtlenség jelének is tűnhetne: ha éppen nincs kedve hozzá, semmiről és senkiről nem gondoskodik, így magáról se. Belekezd ebbe-abba otthon, de kedvetlenül mindent félbehagy. Szó sincs szabadságról, jótékony nemtörődömségről. Az apátia hatalmasodik el rajta, az változtatja baljós káosszá, majd úrré szabadnapjait. És rájön, hogy igazában azt szeretné, ha nem jönne vissza a férje. Megérti, hogy többé nem lesz annyi ereje, hogy helyreállítsa élete régi rendjét. „Egyre világosabban átlátta, hogy ő tényleg csak e feladatok végrehajtójaként létezik, vagyis inkább csak a feladatok léteznek, ő pedig – tulajdonképpen nincs is... ahol magát kéne látnia, ott egy hézag van.” Ezen a résen most mindenféle szörnyűség áramlik be az asszony életébe, öbelőle magából pedig minden életerő kiszökik. Mikor megjön a férj, a régi élet látszata csak ideig-óráig tartható fenn. Végül kirobban a válság, nyilvánvalóvá válik, hogy valami történt és valaminek történnie kell. De hogy mi történt, azt nem lehet elmondani, mert a „nincs”-re, az úrré nincsenek szavak, a férj pedig másra, mint megcsalására, gondolni se tud, és így történni se tud semmi. Nemcsak helyreállítani nem tudja régi életét a nő, hanem újat kezdeni se tud, válni sem akar, úgyhogy hamarjában mi mást tehetne, mint hogy kiszalad az erkélyre, és ott vadul sikoltozni kezd. Itt, a téboly, az öngyilkosság és a fásult beletörődés válaszútján hagyja magára a novella – expresszív (és az ismert expresszionista festményre emlékeztető) képbe kimerítve, örökre sikoltozó pózába dermedtve.

Szelidebb, fojtottabb, de nem kevésbé jó és feszült novella a *Csendélet*, amelyet az efajta szemérmes kis kamaradramák meste-

rének, Mándy Ivánnak ajánlott az írónő. A csendélet tárgya Gituska, az éjszakai műszakban dolgozó vénkisasszony, aki egy délelőtti kisebb bevásárló körútra indul, de végül csak fél kiló sertésmáját és egy kanárimadarat vesz (itt is egy bevásárlás kudarca az expozíció...). Am éppen ezek, a véres hús, a madárkereskedés szaga meg egy pohárka vodka, amelyet már otthon hörpint fel, előhózzák belőle élete örömet és gyötrelmét, hiábavaló vágyódását a szomszédban lakó László iránt, akinek nem áll módjában elválni kedvéért (itt sem lehet válni, pedig László felesége talán éppen az előbbi novella hősnője...). Ráadásul rajtakapta őket Gituska anyja, és azzal fenyegetőzött, hogy ha még egyszer találkoznak, felnyitja László feleségének a szemét, és ezt Gituska sem akarja. Így tehát Gituska tovább senyved anyja rabságában, és egyetlen vigasza ez a fel-fellobbanó vágy, amelyből nem engedi, hogy kisémmizzék. „Miért mondana le még a vágy káprázatáról is? Hiszen ez az övé, ez csak rajta múlik. Ránézett az anyjára, és elmosolyodott. Az engesztelhetetlen gyűlölet türelmével, már-már boldogságával.” Gituska túlélésének rejtélye talán a vágy és a gyűlölet szerencsésen eltalált elegye...

Az *Utcacsonkok, hűlt helyek* is egy magányos asszonyról szól, aki vidékről ellátogat egykori újpesti életének színterére, ahol időközben minden megváltozott: a régi, szoba-konyhás lakásokból álló egy-két emeletes bérházakat lebontották, és lakótelepet építettek a helyükre. Az asszonyban a maradék utcacsonkok láttára meg a pusztaság tény tudatában, hogy ő most afféle hazajáró kísértet, megelevenedik a múlt, a világháborút követő évek nyomorúsága, iszákos férje, az úrhatnám kispolgár szomszédok. Az elbeszélés közeli rokona Csaplár Vilmos *Függelék* című önéletrajzi ihletésű novellájának, amelyben az író hasonló tájakra látogat anyjával, egykori lakhelyükre, és feltehetőleg Ács Margit novellájában is közreműködött hasonló személyes ihletés.

Igen jól megírt és még személyesebb elbeszélés a *Vendégek a kertben* című. Több szinten játszódik: első, felületi szintjén egy fiatal értelmiségi házaspár lakásgondjáról szól, arról az átmeneti megoldásról, amely a gyermekszülés idejére adódik: egy barát budai hegyvidéki villájában, ahol az asszony magányosan és bizonyos kitaszított-ságban küzd meg az anyaság próbatételével,

miközben férje „odalenn” csatázik végleges lakásért és megélhetésért. Egy második, mélyebb, vallomások szinten éppen az anyaság megrázó, felkavaró, átalakító élménye fogalmazódik meg az asszony szemszögéből és szinte naplószerű feljegyzésekként íródó jelenetekben. Ráébred az emancipált, de mindenféle lelki-érzelmi ballasztokat cipelő hősnő, hogy lelke mélyén azt hitte: valamiféle mentelmi joggal jár az anyaság; olyan áldozat, amelyért kivételes elbánás jár neki, kiváltséggal akkor, ha valaki annyira komolyan veszi a feladatát, mint ő. De legfeljebb neki magának ad méltóságot, önmagát tiszteli az anyaságra való alkalmasságért, benne magában oszlatja el korábbi kishitűségét, környezete azonban, még férjét is beleértve, inkább idegenkedik tőle, amiért már nem olyan kíváncsi. Legmélyebb szintjén pedig, végig szinte kimondatlanul, valami alapvető félelemlről szól a *Vendégek a kertben*, gyermekkorban gyökerező és alighanem immár életre szóló félelmekről, amilyen a kutyáktól való rettegés. Hajlamos volna gyermekébe is átörököteni az anya ezeket a sérüléseket, de talán még idejében felismeri magában őket, hogy fiát megkímélhesse tőlük.

Észrevétlenül belénk evődő és rozsdaként maró erkölcsi sebesülésekről szól a címadó *Kard, korbács, alamizna*. „Az úri marokra éppen az a jellemző, édes barátom, hogy minden remekül illik bele: kard, korbács, alamizna. Szajré is persze”, olvashatjuk az elbeszélésben, értelmiségi vendégségben vitatkozók tromfjaként. Gyűrött megalkuvók néznek szembe egymással ebben a vendégségben, az értékszavazat olyan mindennapi túlélői, akik úgy boldogulnak, ahogy tudnak, azt a szerepet töltik be, amelybe a megélhetés, az előmenetel, vagy éppen csak maga a túlélés érdekében belekényszerülnek. Vendégségek ilyen körülmények között még rendeztetnek, de hogy igazán barát-e az, akit az ember annak mond, ezt a kérdést itt már nem teszik fel.

A negyvenhárom éves, későn induló írónő ebben a harmadik kötetében érzékeny megfigyelőként, a „békaperspektíva” jó ismerőjeként, a maga női és személyes szemszögét és problémavilágát eltökélten vállaló, érett elbeszélőként, a magyar realista (nevezzük csak nyugodtan így) novellisztika legjobb hagyományait folytató írónőként lép elénk. Érdemes olvasni.

GYÖRFFY MIKLÓS

MÁTYUSKA MACSKÁJA

Ígéretesebb, gazdagabb regényt, mint a *Gondos atyafiság* első kötete volt – majd harminc esztendővel ezelőtt – induló írótól talán már kívánni sem lehet. Szinte mindent elmondott a történelme fordulójához érkezett székely faluról, sémáktól mentesen, a szerelmen és a munkán keresztül; fölmutatta a parasztban a gondolkodó és boldogságot kereső embert. A szerző, a székelyföldi Szabó Gyula, még csak 24 esztendő volt. Biztonságot, állandóságot érzett, jó érzése még hasonlíthatott a gyermekkorra, mikor az ígért arany bicskájának az élet is színaranyának hitte, és úgy érezte, álmot lát, repül a falu felett. Még a mondatai is mosolyogtak, süttöt belőlük a fiatalság derűs ereje.

A folytatás, a második, a harmadik kötet már nem sikerült, nem igazodhatott ilyen fényesre. Míg írta, kezdett rohamosan változni az idő, észre kellett vennie a romlásokat és halálokat is, s azt is, hogy szépen indult regénye folytatását nem csak az idő nehezíti, de erősen kaszabolja a kritikusi értetlenség is. Többen úgy vélték, lemaradt a falujától. Pedig – írásai mutatják – nagyon is együtt tartott vele: a hangulatával, az emberség igényével és a jövő keresésével. Változatlanul az ember érzelmi és erkölcsi kiteljesedését kereste, változatlanul a meg-nem-szakítható élet hitével.

De már regény helyett egyre inkább a novellában. A felgyorsult változás regénybeli, teljes ábrázolása egyre lehetetlenebbnek tűnt, az örökké változó időben mindig érvényesnek maradó emberi értékek és gondok felvillantására azonban a novellában reménnyel vállalkozhatott. Volt már hasonló „műfajcsere” máskor is: az eposzirónak induló Arany János – Szabó Gyula maga is beszélt erről egyik írásában – az idő ellehetetlenülését érezve „lírai sóhajokba” tördelte fájó lelkét.

Szabó Gyula alakjai szellemi, lelki arculatát kezdettől gonddal ábrázolta, novelláiban azonban még fokozottabban figyel a lélektani, filozófiai kérdésekre, a személyiség etikai- és létgondjaira. Műveiben – mint Görömbei András észrevette – egy megfontolt erkölcsfilozófia körvonalai bontakoznak. A szabadság és emberség, a személyi-

ség és hatalom, az állandóság és a változás, a hűség és a megalkuvás kérdései foglalkoztatják.

Eme gondok ábrázolásához érkezve tovább lépett a korábbi, hagyományosabb novellaformáin, erősen tömörít, sejtet, sűrít – nem állít minden patkányomba lovat – és szimbolikus elemeket használ. Idő- és képzet-síkokat vált, jelképiségre törekszik.

A kötet címadó novellájában, a *Mátyuska macskájában* is. A háborúból hazaérő székelyről beszél. Három évig volt oda, három éven át csak égő falvakat látott, emberek haltak mellette, s most nem tud hinni a szemének, hogy itthon van, a békés falujában, s most neki kellene elmondani 11 katonabajtársa halálhírét, akiket épp úgy várnak haza, mint őt. „Melyik a lázálom, az az egy élő, vagy az a tizenegy halott...” Hogy mondja meg a hozzátartozóiknak, hogy már nem élnek? Lehet halálos álmot látni és mégis egyfolytában reménykedni? Mi ehhez a sok halálhoz képest, hogy itthon a macska meg-megdézsmálja a padlásokon csüngő kolbászokat? Az is élni akar, azt sem lehet megélni. Csupa jelkép, csupa intellektuális felismeréseket, „összecsomósodott” érzéseket villant ez az elbeszélés. Olyan a férfi Mátyuskában a sírás, „mint egy tolató katonaszerelevény a bevagonyozott menetszázadokkal: ütközők szagztatott koccanása, vagonok, emberek lökdösődése, sírás, kiabálás, jajveszékélés és sehol egy megváltó sípszó, amely kiszabadítsa a menetszázados bakákat ebből a halálnál is rosszabb tolató pokolból.”

S ilyen balladásan komor, kísértetiesen reális novella-remeklés a *Sárga szemű Jovánki* is. Beteg, magatehetetlen feleségét gondoza a férfi már három esztendeje. Most jönnek az asszony testvérei: elviszik magukkal a beteget. Még egy hónapig él az asszony, aztán temetik. – Ennyi a történet. De nagy jelentéseket példáz a szimbolikája. Ahogy már az irodalomtörténet is fogalmazza: „Vajon áttehető-e a más vállára a szeretetből fakadó szolgálat? Ismerhet-e az egész életet követelő hűség akárcsak hónapnyi megalkuvást? Feláldozható-e a saját lelki ismeretünk teremtette belső rend a világ rendkonvenciója kedvéért?” Gondolat és érzés-összegzések, látomásba hajló hallucinatív elemek s színszimbolika emelik a súlyos problémákat villantó novellát művészig is igazán magasra.

Újszerű ábrázolásmódjával Szabó Gyula

még a hagyományosabb témákat is megemeli. *Laczkó Rózsa balladájában* a nagymama táncos múltjára kíváncsiak az unokák, de nagy hallgatásából és ritka szavaiból a sors fekete suhogása hallik. A kaszáló férfiak (*Úgy kacagott a banda*) anekdotáznak, ugratják egymást mindig tréfára készen, de mikor ott fekszenek este a Koporsókő alatti részen, legtöbbször ugratott társukra várva, „feneketlen sötét volt, nem volt se hold, se csillag, a teremtés előtti fekete csendben csak a folyó zúgott, madarakat kereső, akadályokat kerülgető lágy alkalmazkodással, de arra is készen, hogy konok kitartással hegyeken vágjon át, szikla barlangokat vágjon, ha puszta alkalmazkodással nem talál utat a tengerhez.” Szabó Gyula elbeszéléseinek, szavainak szinte mindig van egy mélyebb, általánosabb érvényű jelentése is. Még a sokra sikerült puliszká elfogyasztása is több a jó étvágy diadalánál. Egy kicsit helytállás is: végül is nem szenvedhetnek vereséget „egy közönséges, semmi puliszkától”. (*Puliszkaostrom*.)

A *Mátyuska macskájában* közölt novellák problémáinak szinte összegezését adja a kötet utolsó írása, a *Gólya szállt a csűrre* című emlékezés. Szüleinek, szülőföldjének állít emléket írásában; elmond mindent, ami művészetét érlelte, magyarázza, emberi sorsokat, küzdelmeket, fájdalmakat, csalódásokat, győzelmeket. Elmondja a szülőföld baladáját, s felmutatja a helytállás, a méltó emberi magatartás példáit. Abban a hitben, hogy „emberi létünk értelme és teljessége csak emberi mivoltunk szabadságában és méltóságában valósulhat meg.”

Az idő és helyzet kényszeréből született ez a mű is, akárcsak Sütő András naplójegyzetei, az *Anyám könnyű álmot ígér*. Műveiket eltérő módon formálták meg: Sütő András inkább csak szülei leveleiből idéz, dokumentumait átpoétizálja, stilisztikus fényekkel, metaforákkal körülölelteti, Szabó Gyula a szülők levelei mellett kitépett noteszlapokat, emléktörmelékeket, családi irományok részleteit is közli, szinte bekezdésről bekezdésre, nagyobb arányban, nyersebben, s az építőanyagként használt dokumentumokat köznyelvi írói kommentárokkal foglalja egységes keretbe. De bármennyire különbözik a két mű megformálása, rokon, sőt azonos az üzenetük. Sütő András a megmaradás lehetőségeit keresi, Szabó Gyula a teremtő, munkás, továbbélő emberekre adja szavazatát. Akiiket példaéletté vált fölmutat-

nak, mind-mind helytálló, igaz emberek, akik a legnehezebb körülmények között is megőrizték méltóságukat.

S akik fiaiként mindketten – Sütő András is, Szabó Gyula is – a feltétlen igazat mondják; minden időben. Másként nem tehetnek.

CZINE MIHÁLY

Kende Sándor:

FEKETE RAPSZÓDIA

Kende Sándor ars poetikája egybecseng a modern művészeti hitvallással: „egyáltalán nem biztos – írja a *Szótlanság és törvényben* –, hogy a művész dolga föltétlenül az ábrázolás. Inkább a teremtes (...) Minden műalkotás egy öntörvényű világ, melyben a művész érzelmileg a maga pártjára állítja a műélvezőt.” Kende művei ilyenek, mégsem sorolhatók egyértelműen a mindenképpen újat kereső, kísérletező avangard törekvések közé, történetei mindig a valóságban, az életben gyökereznek. A szó szoros értelmében realista író, nem szakad el a hagyományoktól, mégis — és ebben van modernsége —, nem ragad meg az élmény leírásánál, szabadon alakítja, formálja anyagát, engedi dolgozni a fantáziáját is. Csaknem húsz kötetet számláló pályája során e téren bizonyos változás, mondhatnók fejlődés tapasztalható. Korábbi művei vaskosabbak, darabosabbak, az élményanyagot nyersebben, kevésbé lecsiszolva közvetítik, újabb kötetek légiésebbek, merészebben építkezők. Számára nem maga az esemény lényeges, a „különböző események”, „külső és belső történések” „közötti törvényszerű összefüggések”-et kutatja és próbálja meg közvetíteni regényeiben, novelláiban. A cselekmény csak annyiban fontos, amennyiben e törvényszerűségek rajta keresztül érzékelhetők.

Legfőbb írói erénye, hogy kitűnően szerkeszt; e téren – saját vallomása szerint – legtöbbször a zenétől tanult. Műveit úgy építi fel, mint a komponista egy szimfóniát: megszólaltatja a fő témát, azután szabadon alakít, variál.

Témáit mindig korunkból, életünk hétköznapijaiból meríti, hősei az élettel küszködő kisemberek, nem a világ folyá-

sa, a nagy politika foglalkoztatja őket, hanem apró gondjaik, bajaik, az események inkább sodorják őket, mintsem maguk alakítanák sorsukat. Ez a Kende világa, nem túl tágas, de otthonosan mozog benne az író, ismeri embereit vágyaikkal, örömeikkel, csalódásaikkal együtt.

Jelen könyv Kende eddigi művészetének szintézise, a korábbi kötetek minden színárnyalata megtalálható benne. Két kisregényt, két tucat novellát és néhány egyéb rövid írást foglal magába. A címadó, kötetnyitó kisregény, a *Fekete rapszódia* az író komlói élményeihez fűződik. Harminc évi pécsi tartózkodása idején külön világ nyílt meg előtte Komlón, a bányászok veszélyterhes szép élete, az egymásrautaltságnak, a közös veszély szülte szolidaritásnak, az egymás iránti felelősségérzésnek olyan példáira bukkant itt, mely egy életre a bánya szerelmesévé tette. A kisregény a bánya iránti szerelem rapszódiaja. Vár Zsolt, a főhős, Ruzi bácsi hatására — akit példaképének tekintett — annyira megszerette a bányát, hogy akkor sem tudta elfelejteni, amikor az élet más pályára kényszerítette. Közgazdász oklevéllel a zsebében, mielőtt lehetősége nyílik, visszatér a bányához, és egy bányáomlás alkalmával fiatal menyasszonya, Szilvia kétségbeesett könyörgése sem tudja visszatartani, hogy bányamentőként leszálljon a tárnába. Talán kissé romantikus ez a makacs, szinte ésszerűtlen ragaszkodás a bányához, ez az elszántság, Kende írásművészete mégis hihetővé tudja tenni.

A kötet legkiemelkedőbb, legkarakteristikusabb darabja az *Anyám regénye*, Kende művészete eddigi legjobb szintjét érte el benne. A regény belső monológ: Ószes Ádám telefonértesítést kap Rómából, hogy meghalt az anyja; erre felvetődik benne a kérdés, mondhatnók úgy is, lelki ismeret-furdalás gyötri, vajon szerette-e ő, vagy inkább gyűlölte az anyját. Képzeletbeli barátjával vitázva felidézi anyja egész életét: meglevenedik előttünk a regény lapjain a Váci utca leghíresebb kalapszalonna, tulajdonosával, Cigánykával, a kis masamóddal, a színésznők kedvencével, aki egész életét annak szentelte, hogy úri nők részére kalapkölteményeket tervezzen. Cigányka (később Etel nagysága) a munka megszállottja volt, éppoly mániákusan sze-

rette a kalapokat, mint Vár Zsolt a bányát. Művész volt és az egész világot művészetének rendelte alá; számára a külvilág nem is létezett, még a családjára sem jutott ideje; ezért tudta a kalapkészítést oly művészi fokra emelni, hogy szalonját később Rómában is fenntarthatta. De tud-e az ilyen megszállott a munkáján kívül mást is szeretni? És lehet-e őt önzése miatt igazán szeretni, vagy gyűlölni kell? Kende írásművészete, stílusa, nyelvi leleményessége e műben érvényesül a legszebben, megtaláljuk benne mindazt az írói bravúrt, amely más műveiben külön-külön föllelhető.

Novelláinak magja is mindig egy-egy emberi sors; arra keresi a választ, hogyan futott vakvágányra egy élet, mi benne a tragikus. Nem is a választ keresi, hiszen az író szerinte nem válaszol, csak kérdez. Kende sohasem elemzi a helyzeteket, nem boncolja a lelki rugókat, csak felmutatja a végkifejletet és — írói célkitűzésének megfelelően — a hozzá vezető mozgást. Miért boldog Irénke néni, miért nem panaszkodik, amikor teljesen egyedül maradt a világon, minden hozzátartozója odaveszett Auschwitzban? (*Boldogok*) Minden ember külön titok; megértik-e, megérthetik-e egymást? Ki érti meg, milyen tragédia játszódott le Viczián Jánosban, míg odáig jutott, hogy mániákusan meséli a kocsmában mindenkinek, milyen megbecsült káder volt? „Jaj — sóhajt valaki álmosan az asztalnál. — Ez már megint itt van!” (*Végkiárúsítás*) Milyen lehet a lelki világa a barátja ellen hamisan vádat emelő főügyésznek, aki boszszúból, az 1944-ben haláltáborba hurcolt menyasszonyáért, tizezer embert küld a halálba? (*Felmentő ítélet*)

Kende művei mindig az élet elevenébe vágnak, társadalmunk ellentmondásaira, visszasságaira kérdeznak rá. Ahány alkotás, annyi kérdés, de a feleletet mindig az olvasóra bízta az író. Művei nem könnyű olvasmányok, gondolkodásra, újabb kérdések felvetésére készítetnek. A történetnek ez a lebegtetése ad sajátos ízt, egyéni zamatot Kende írásainak. Ezt segíti elő pátozsmentes, pontosságra törekvő nyelve is; sikerül az élő beszéd frissességét megőriznie, visszaadnia, párbeszédei elevenek, lakonikusak, lényegretörők. (*Szépirodalmi*, 1984.)

KISPÉTER ANDRÁS